

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ  
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

магістра

**на тему: «ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ  
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ У ПРАКТИКУ  
СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0129-з  
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»  
освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта»  
Ю. О. Єфанова

Керівник: доцент кафедри дошкільної та  
початкової освіти, к. пед. н., доцент Л. М. Шульга

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та  
початкової освіти, к. пед. н., доцент Сущенко Л.О.

Запоріжжя  
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**Факультет** соціальної педагогіки та психології  
**Кафедра** дошкільної та початкової освіти  
**Рівень вищої освіти** магістерський  
**Спеціальність** 012 «Дошкільна освіта»  
**Освітньо-професійна програма** «Дошкільна освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ  
Завідувач кафедри \_\_\_\_\_

«\_\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

**ЗАВДАННЯ  
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Єфановій Юлії Олегівні

- 1. Тема роботи:** «Формування екологічної культури у дітей дошкільного віку шляхом впровадження у практику сучасних педагогічних технологій»  
керівник роботи Шульга Людмила Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, затверджена наказом ЗНУ від «14» липня 2020 р. № 1031
- 2. Строк подання студентом роботи:** 06 листопада
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали педагогічної практики, курсових робіт
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити):** проаналізувати тенденції в теорії і практиці формування екологічної культури дітей дошкільного віку; провести аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень видів діяльності з екологічного виховання дітей дошкільного віку; провести дослідження рівня сформованості екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку; розробити методику формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку; здійснити аналіз результатів дослідження сформованості екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** 5 таблиць, 11 рисунків із результатами дослідження.

## 6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Л. М. Шульга	02.10.19 р.	02.10.19 р.
Розділ 1	Л. М. Шульга	04.11.19 р.	04.11.19 р.
Розділ 2	Л. М. Шульга	23.03.20 р.	23.03.20 р.
Висновки	Л. М. Шульга	07.09.20 р.	07.09.20 р.
Додатки	Л. М. Шульга	21.09.20 р.	21.09.20 р.

7. Дата видачі завдання: 13 вересня 2019р.

## КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-квітень	виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент \_\_\_\_\_  
( підпис ) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи \_\_\_\_\_  
( підпис ) (прізвище та ініціали)

**Нормоконтроль пройдено**

Нормоконтролер \_\_\_\_\_  
( підпис ) (прізвище та ініціали)

## РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 127 с., 5 таблиць, 84 джерела, 24 додатки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити шляхи ефективного використання освітнього процесу в формуванні екологічної культури у дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес формування екологічної культури у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: методика формування екологічної культури дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення наукових джерел, спостереження, опитування, анкетування, бесіда, методи математичної статистики, порівняння.

Теоретичне значення: актуалізовано проблему формування екологічної культури; уточнено зміст поняття «екологічна культура»; визначено особливості формування екологічної культури у дошкільників різних вікових категорій.

Практичне значення одержаних результатів визначено розробленням, обґрунтуванням і впровадженням: методики формування екологічної культури у дітей дошкільного віку, критеріїв сформованості рівня екологічної культури у дітей дошкільного віку.

Галузь використання: заклади дошкільної освіти.

**ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА, ВИХОВАННЯ, ДИТИНА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОШКІЛЬНА ОСВІТА**

## SUMMARY

### **Yefanova Y. O. Formation of ecological culture in preschool children through the introduction of modern pedagogical technologies.**

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (84 items, 2 of foreign origin), and 24 addenda.

The purpose of research: to theoretically substantiate and experimentally test the ways of effective use of the educational process in the formation of ecological culture in preschool children.

The research tasks:

- 1) identify trends in the theory and practice of formation of ecological culture of preschool children;
- 2) to analyze the state of research of the problem of formation of ecological culture of preschool children in the Ukrainian and foreign educational heritage and modern pedagogical researches;
- 3) to conduct a study of the level of formation of ecological culture in children of older preschool age;
- 4) describe the method of formation of ecological culture in older preschool children;
- 5) to analyze the results of the study of the formation of ecological culture in older preschool children.

The research object of the qualifying work is the formation of ecological culture in preschool children.

The research subject: the content and conditions of the educational process, which ensures the effectiveness of the formation of ecological culture of preschool children.

Theoretical significance: the pedagogical conditions for the formation of ecological culture in preschool children are substantiated; the meaning of the concept

of ecological culture is specified; criteria for the formation of the level of ecological culture in preschool children are determined.

The practical significance of the obtained results is determined by the development and implementation of: methods for diagnosing the levels of formation of ecological culture of older preschool children; methodical support of ecological education of children of senior preschool age.

**Keywords:** ecological culture, education, preschool child, pre-school education, ecological and educational activities.

## ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні засади процесу обґрунтування проблеми формування екологічної культури у дітей дошкільного віку.....	11
1.1. Сутність екологічної культури, історичні тенденції щодо її формування в теорії і практиці.....	11
1.2. Особливості екологічного виховання дітей дошкільного віку: аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень.....	27
1.3. Упровадження сучасних педагогічних технологій з формування екологічної культури в практику закладів дошкільної освіти.....	49
Розділ 2. Експериментальна перевірка форм і методів процесу формування екологічної культури у дітей дошкільного віку.....	53
2.1. Дослідження рівня сформованості екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку.....	53
2.2. Обґрунтування та впровадження методики формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку (формуючий етап).....	64
2.3. Аналіз результатів дослідження сформованості екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку (контрольний етап).....	74
Висновки.....	80
Список використаних джерел.....	84
Додатки.....	92

## ВСТУП

У сучасному світі проблеми навколишнього середовища набувають першорядного значення. Головним завданням стало прийняття рішень і заходів щодо захисту навколишнього середовища від забруднення і руйнування, збереження всього генетичного різноманіття живих істот та збереження генофонду планети.

Особливо гостро постає питання з формування екологічної культури і виховання дітей. У період дошкільного дитинства при сприятливих умовах життя інтенсивно розвивається інтелектуальна і емоційно-вольова сфера дитини, закладаються основи ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, у формуванні якого особливе місце займає освітній процес екологічного спрямування.

Становлення України як демократичної держави, входження її в єдиний європейський простір зумовлюють прогресивні зміни у стратегії розвитку національної системи дошкільної освіти в частині формування екологічної культури дошкільників.

Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Концепція екологічної освіти України, Базовий компонент дошкільної освіти актуальним завданням сьогодення визначають виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати і відтворювати її багатства, психологічно готовою оберігати природу

Проблема формування у дітей дошкільного віку екологічної компетентності стала предметом досліджень цілої низки педагогів (Г. Беленька, Н. Глухова, Н. Горопаха, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Рижова, О. Соцька, Н. Яришева та ін.). У дослідженнях О. Кононко, В. Кузьменко, С. Ладивір, В. Маршицької, З. Плохій розкривається роль емоційного фактору в особистісному становленні дошкільника. Проблеми еколого-естетичного виховання дітей дошкільного віку, формування у них основ екологічної



культури засобами різних видів мистецтв досліджувалися Г. Беленькою, Т. Науменко, О. Половіною, М. Рогановою, Г. Тарасенко та ін.

Таким чином, означена проблема певною мірою представлена в науково-методичній літературі. Втім, практика роботи закладів дошкільної освіти показала, що вихователі не завжди надають значення емоційному фактору у формуванні основ екологічної культури дошкільника, часто є прихильниками традиційних, усталених способів ознайомлення дітей з природою. Однак, виклики сучасного світу вимагають пошуку інноваційних підходів та модернізованих технологій виховного процесу у закладах дошкільної освіти.

Тому, актуальність проблеми формування екологічної культури дітей дошкільного віку та наявність вищезазначених суперечностей зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи: «Формування екологічної культури у дітей дошкільного віку шляхом впровадження у практику сучасних педагогічних технологій».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні й експериментальній апробації шляхів ефективного використання освітнього процесу у формуванні екологічної культури у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність проблеми формування екологічної культури та виявити тенденції щодо її формування у дітей дошкільного віку.
2. На основі аналізу зарубіжних та вітчизняних досліджень схарактеризувати особливості екологічного виховання дітей дошкільного віку.
3. Проаналізувати стан упровадження сучасних педагогічних технологій з формування екологічної культури в практику закладів дошкільної освіти.
4. Провести дослідження рівня сформованості екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку.
5. Розробити, обґрунтувати та запровадити методiku формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку в освітній процес ЗДО.
6. Провести кількісний та якісний аналіз ефективності запровадження методики формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес формування екологічної культури дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – методика формування екологічної культури дітей старшого дошкільного віку.

Для досягнення мети та завдань дослідження використано такі методи:

1) теоретичні: аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури для визначення об'єкта, предмета, мети дослідження, формулювання його завдань; синтез, порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розроблення основних підходів до формування екологічної культури дітей дошкільного віку;

2) емпіричні: діагностичні (анкетування, бесіди, педагогічні спостереження, тестування, інтерв'ювання, констатувальний, формувальний і контрольний етапи експерименту) для визначення рівнів сформованості екологічної культури у дітей дошкільного віку, доведення доцільності розроблених педагогічних умов формування екологічної культури;

3) статистичні: метод математичної статистики для визначення валідності та надійності одержаних результатів, порівняння експериментальних даних із вихідними.

Теоретичне значення: актуалізовано проблему формування екологічної культури; уточнено зміст поняття «екологічна культура»; визначено особливості формування екологічної культури у дошкільників різних вікових категорій, проаналізовано стан упровадження сучасних педагогічних технологій з формування екологічної культури в практику закладів дошкільної освіти.

Практичне значення одержаних результатів визначено розробленням, обґрунтуванням і впровадженням: методики формування екологічної культури у дітей дошкільного віку з урахуванням сучасних технологій, критеріїв, показників і рівнів сформованості екологічної культури в дітей дошкільного віку.

# РОЗДІЛ 1

## ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

### 1.1. Сутність екологічної культури, історичні тенденції щодо її формування в теорії і практиці

За останні десятиліття екологічні проблеми набувають планетарного масштабу, людство починає усвідомлювати відповідальність за наслідки згубного впливу та споживацького відношення до навколишнього природного середовища, в якому якість життя з кожним роком погіршується.

Разом із тим, досвід багатьох розвинених країн свідчить про можливість покращити стан навколишнього середовища базуючись на принципах екологічної політики країни, одними з яких є високий рівень екологічної культури населення та активна участь громадськості в природоохоронній діяльності. Проведення робіт над вирішенням екологічних проблем окремої держави позитивно впливає і на глобальні процеси.

В умовах розвитку сучасного державотворення зростає роль держави в формуванні та реалізації екологічної культури. Становлення України як демократичної держави, входження її в єдиний європейський простір зумовлюють прогресивні зміни у стратегії розвитку національної системи дошкільної освіти в частині формування екологічної культури дошкільників.

Основними нормативними документами, які визначають вирішення екологічної проблеми на державному рівні, є Закон України «Про освіту», Закон України «Про дошкільну освіту», Концепція екологічної освіти України, Базовий компонент дошкільної освіти тощо.

Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Концепція екологічної освіти України, Базовий компонент дошкільної освіти актуальним

завданням сьогодення визначають виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати і відтворювати її багатства, психологічно готовою оберігати природу [63; 61; 35; 3].

Екологічне виховання є порівняно новим напрямом дошкільної педагогіки, сутність якого полягає в наступному: в період дошкільного дитинства в процесі цілеспрямованого педагогічного впливу в дітей можна закласти первісні основи екологічної культури – усвідомлено-правильного ставлення до явищ, об'єктів живої і неживої природи, які складають їхнє безпосереднє оточення в цей період життя.

Не зважаючи на те, що екологічне ставлення до світу формується і розвивається впродовж усього життя людини, вміння жити в злагоді з природою, з навколишнім середовищем слід починати виховувати з дитинства.

Дошкільне дитинство є сенситивним періодом розвитку дитини, який відіграє важливу роль у формуванні моральних особистісних рис, що включають й екологічну культуру.

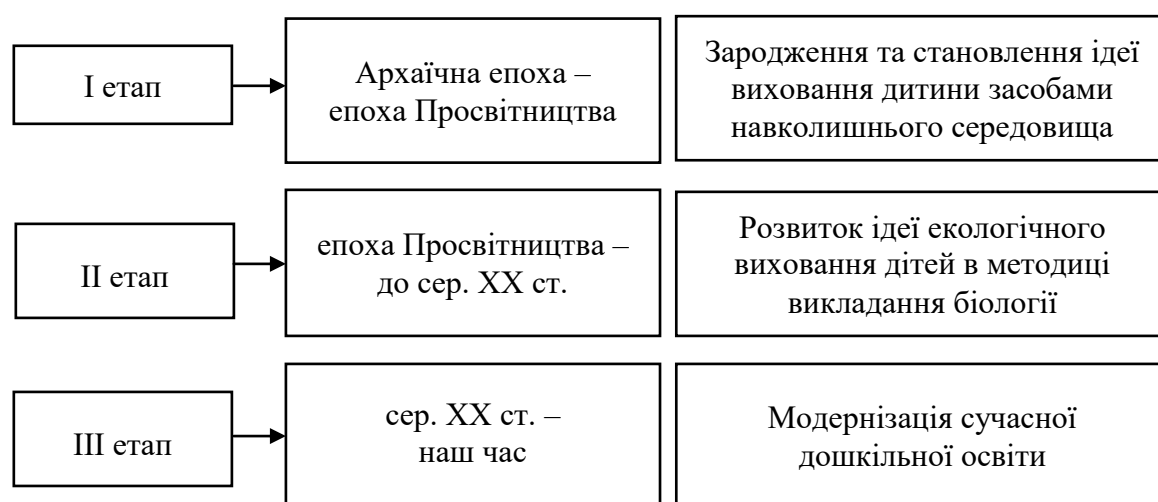
Виховання в особистості поваги та любові до себе самої, оточуючих людей, світу, природи розпочинається з родини та закладу дошкільної освіти. І. Кардаш зазначає, що саме з дошкільного віку слід залучати дітей до спільної з дорослими екологічно доцільної діяльності і наголошує на тому, що саме в цей період починає пробуджуватись інтерес і любов до природи, пізнання її об'єктів та явищ через різні органи відчуття. Завдяки розвиткові емоційно-чуттєвої сфери конкретні об'єкти з природного оточення мають стати для дитини суб'єктами спілкування. Поступово формується цілісний, емоційно позитивний ідеальний образ довкілля як основний духовний зв'язок зі світом природи [29, с. 72].

Головний зміст екологічної освіти дітей дошкільного віку полягає у формуванні мотиваційних основ екологічної свідомості дитини. У Базовому компоненті дошкільної освіти України зазначено, що основними завданнями у формуванні природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку

згідно з освітньою лінією «Дитина у природному довіллі» є: формування уявлень про природу планети Земля та Всесвіт; розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довілля; формування уявлень дитини про живі організми і природне середовище, багатоманітність явищ природи, причинно-наслідкові зв'язки у природному довіллі та взаємозв'язок природних умов, рослинного і тваринного світу, позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи, формування вираженого ставлення до рослин і тварин; готовність включатись у практичну діяльність, що пов'язана з природою; дотримування правил природокористування [3].

Вчених-філософів та педагогів-теоретиків усіх періодів розвитку людської цивілізації турбувало питання відношення людини до природи. Тому наукове дослідження сутності екологічної культури дітей дошкільного віку варто розпочати із вивчення історії виникнення поняття екологічного виховання.

В історіографії проблеми екологічного виховання дослідження О. Гончарової, Л. Моїсеєвої виокремлюють три основні періоди (рис. 1.1).



**Рисунок 1.1. Етапи розвитку проблеми екологічного виховання дітей (за О. Гончаровою, Л. Моїсеєвою)**

О. Гончаровою, Л. Моїсеєвою визначено етапи розвитку проблеми екологічного виховання дітей, які виокремлюють певні історичні періоди:

1) часовий проміжок від архаїчної епохи до епохи Просвітництва – відображає передумови зародження та становлення наукової розробки проблеми екологічного виховання;

2) часовий проміжок від епохи Просвітництва до середини ХХ ст. – відображає основні тенденції розвитку ідеї екологічного виховання дітей в методиці викладання біології;

3) часовий проміжок від середини ХХ ст. до теперішнього часу – відображає сучасний стан екологічного виховання дітей дошкільного віку в практичній діяльності дошкільних навчальних закладів [17; 50].

Аналіз представленої періодизації дозволяє з'ясувати особливості кожного періоду та їхній вплив на розвиток екологічного виховання. Так, перший період, який припадає на період з архаїчної епохи (VIII–VI с. до н. е.) до Просвітництва (друга половина XVII с.–XVIII с.), відображає процес виникнення первинних передумов наукової розробки проблеми екологічного виховання дитини через природу в руслі принципу природокористування. Історичний аналіз давніх творів, що дійшли до нашого часу дозволив зробити висновок про те, що основними імперативами в розвитку суспільства було схиляння людини перед природою, відчуття себе її частиною, нерозривний зв'язок з нею, що не могло не відбитися на процесі виховання.

Філософські позиції даного періоду базувалися на натуралістичній концепції, в якій природа становила не тільки матеріальну, а й духовну цінність (Лукрецій, Цицерон, Емпедокл та ін.). На думку Цицерона: «Все що робиться відповідно до природи має вважати щасливим». Численні пам'ятники античної літератури переконливо свідчать, що людство хвилювало питання впливу природного середовища на життя людини (Гіппократ, Геродот, Платон та ін.). Згідно з ученням Гіппократа: «Лікує хвороби лікар, але виліковує природа» [50, с. 26].

Багато видатних мислителів відводили природі особливу роль у вихованні дітей. Ще Демокрит вказував, що брак знань про природу може привести до серйозних наслідків, аж до загибелі живих істот. Пізніше

Аристотель включав науку про природу в комплекс з чотирьох наук, якими повинні оволодіти діти, а способом пізнання природи визнавав сенсорне виховання. З іншого боку, в концепціях античних мислителів вже намітилися основні риси екологічної свідомості європейського типу – антропоцентризму, що має на увазі повне панування людини над земними благами. Так, Платон не бачив в людині руйнівника природи, Сократ в центрі своїх бажань ставив людину і вимога: «Пізнай самого себе», а Цицерон, в протиріччя своїх екологічних уявленням писав: «Люди ніби призначені охоронцями землі» [50, с. 29].

Підводячи загальні підсумки аналізу наукового матеріалу в межах розглянутого історичного відрізка часу, можна зробити наступний висновок: розуміння природи людиною на основі архаїчної свідомості було натурфілософським, іноді навіть міфологічним. Така позиція природоцентризму означає, що відносини людини з природою розвиваються гармонійно, людина приймає процес її розвитку і намагається розумно використовувати природні багатства [12, с. 14].

У середньовіччі на зміну парадигмі язичницької античності прийшло нове релігійне світобачення. Це призвело до того, що ідея природоцентризму була майже повністю втрачена, що пов'язано з виникненням і розвитком християнської системи цінностей і відмовою від архаїчного відношення до природи. Відповідно до канонів Біблії, християнський світогляд поставив людину на вершину піраміди земного світу, що відображає сутність антропоцентризму. Це кардинальним чином відбилося на сприйнятті людиною природи, де домінували байдужість і нігілізм, зневага, споживче відношення, абсолютний прагматизм у використанні природних ресурсів. В результаті людина опинилася відірваною від земного оточення, більш спрямованою в космос, а природа позбулася права на гуманне ставлення.

Тільки до початку епохи Відродження елементи екологічних знань знову простежуються в роботах учених-натуралістів. Англійський мислитель-гуманіст Томас Мор описав спосіб навчання дітей з широким використанням

наочних посібників, де серед великого кола навчальних предметів в центрі стояло природознавство. Ідею гармонізації взаємовідносин людини і природи продовжує розвивати французький філософ-гуманіст, ворог схоластики і догматизму, Мішель де Монтень. Нідерландський філософ-пантеїст Бенедикт Спіноза вважав людину частиною природи, а всі її дії – включеними в ланцюг універсальної світової детермінації.

Таким чином, в епоху Відродження та Просвітництва відбулося становлення гуманістичної філософії, що відбиває природу взаємодії людини і природи, а в педагогіці – виникнення принципу екологічності у вихованні дошкільнят, що багато в чому визначило подальший розвиток біологічної освіти і наукових передумов для формування її нового напрямку – екологічного виховання в цілому, та екологічного виховання дошкільнят зокрема [12, с. 22].

Починаючи з середини ХХ століття найбільшою послідовністю в своїх поглядах і принциповістю позиції щодо проблеми взаємодії людини і природи виокремлювався філософ-матеріаліст М. Ломоносов, перший російський вчений натураліст, творець наукового природознавства. Значний вплив на вирішення даної проблеми зробив відомий просвітитель-педагог Н. Новиков, який до програми навчання включав знання про природу, бо вважав необхідним вивчення дітьми світу рослин і тварин, ознайомлення з трудовими процесами.

Найбільшого вираження педагогічні ідеї екологічного спрямування того часу знайшли в роботах російського педагога К. Ушинського. У розробленій ним науковій педагогічній системі особливе значення надавалося вихованню дітей в період дошкільного дитинства, найважливішої сходинки в загальній системі виховання і навчання.

Формування екології як науки розпочалося у ХХ столітті. Вона виникла як суто біологічна наука і сприяла становленню екологічної складової біологічної освіти, у межах якої формувалося визначення освітніх дефініцій екологічного спектру та намітилася тенденція на розгляд методичних аспектів екологічного виховання дошкільнят.

Так, поняття «екологічна культура» було утворено внаслідок поєднання



двох понять «екологія» та «культура», кожне з яких набуває певного тлумачення залежно від контексту, в якому розглядається. Тому виникає необхідність відповідного їх уточнення у межах проведеного дослідження.

Термін «екологія» походить від дав.-гр. οἶκος – середовище, житло і λόγος – вчення, наука – вперше був запропонований у 1866 р. Е. Геккелем у книзі «Загальна морфологія» і визначено як «вчення про баланс між організмом та середовищем» [47, с. 9].

На сучасному етапі зміст екологічних понять значно розширився у зв'язку з тим, що об'єкт дослідження екології еволюціонував від взаємовідношень «організм–середовище» до «людина–природа».

Одним із перших, хто став розглядати екологію не як вузьку біологічну науку, а міждисциплінарну сферу знань, із дослідженням багаторівневої системи у природі й суспільстві, був американський учений Ю. Одум. За його визначенням екологія – це біологія навколишнього середовища [57].

Г. Білявський дає визначення сучасної екології як «науки про середовище нашого існування, про його живі та неживі компоненти, їхній взаємозв'язок, що формує умови життя та розвиток всіх екосистем» [8, с. 46].

Людство існує не лише в певних природних умовах, але й у культурному середовищі, яке створене ним самим. На відміну від природи (лат. *natura*), тобто матеріальної дійсності, існуючої поза людиною, культура (лат. *cultura* – оброблення) – це продукт цілеспрямованої діяльності людей, тобто та частина природи, яка зазнала впливу цієї ж діяльності (так звана «друга», олюднена природа).

Терміном «культура» позначається певна сукупність соціально набутих і трансльованих з покоління в покоління значущих символів, ідей, цінностей, звичаїв, вірувань, традицій, норм і правил поведінки, через які люди організують свою життєдіяльність [74, с. 228-229].

У найширшому розумінні під «культурою» мають на увазі передусім олюднену природу, тобто все те у природі, що має на собі відбиток людської діяльності. З цього погляду вся навколишня дійсність складається з двох видів

природи: первісної й окультуреної, обробленої і перетвореної працею багатьох поколінь [49, с. 19].

У контексті нашого дослідження увагу привертають визначення, що характеризують взаємодію людини з природою. Так, відомий український філософ М. Кисельов зазначає, що зазвичай культуру виділяють як особливу сферу дійсності, передусім, по відношенню до природи. Більшість з наявних у літературі визначень «культури» виходять з протиставлення її світу природи. Саме співвідношення культурного і природного у визначенні «культури» і вплив, який справляє таке співвідношення на формування світоглядних і практичних установок, має значення для розуміння сучасної екологічної ситуації, яка у певному розумінні є наслідком протиставлення культурного і природного як двох незалежних і навіть опозиційних сутностей [30, с. 100].

Проте варто зауважити, що в науковій літературі відсутня єдина позиція вчених до визначення сутності поняття «екологічна культура». Тому, зважаючи на складність та багатогранність суті цієї дефініції, проведемо аналіз трактування поняття «екологічна культура» в сучасній літературі (додаток А).

У загальному розумінні екологічна культура – окрема галузь людської духовності, пізнання та практики, яка визначає характер та способи відносин людини з біосферою. Екологічна культура звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини.

Сучасний екологічний словник трактує екологічну культуру як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у формах і типах організації життя та у створюваних людиною цінностях, яким властиве глибоке і загальне усвідомлення екологічних проблем в динаміці еволюції людства [70, с. 32].

Процес формування екологічної культури людини здійснюється шляхом соціалізації особистості у процесі навчання, виховання, самоосвіти, набуття життєвого досвіду на всіх вікових етапах. Особлива роль у цьому процесі відведена сім'ї і закладам дошкільної освіти, які закладають основи екологічного мислення дитини, формують у неї систему первинних уявлень про

природне довкілля, прищеплюють повагу і почуття відповідальності за все живе, що її оточує.

Н. Лисенко у своєму дослідженні зауважує, що це значно вагоміший, порівняно з іншими, чинник формування життєвих компетентностей, адже маючи інтегративний характер, саме він уже змалку формує стиль життя дитини. Вбираючи у себе унаслідок цілеспрямованого педагогічного впливу екологічний потенціал засвоєваних уявлень, понять, умінь і навичок, дитина пізнає цілком інші способи співіснування з природою на засадах гуманного ставлення до всіх її проявів, вибудовуючи гармонійні стосунки, закладаючи підвалини екологічної культури [42, с. 11].

Проаналізувавши ряд психолого-педагогічних та методичних джерел, дійшли висновку, що формування екологічної культури у дітей дошкільного віку визначається як послідовний, неперервний процес освітньої взаємодії з дошкільнятами, що спрямований на розвиток знань про природу на відповідному рівні, практичних умінь і навичок, світоглядних позицій екоцентричного характеру, формування необхідних еталонів поведінки, відпрацювання їх на практиці, виховання почуття відповідальності за свої вчинки стосовно довкілля [68].

З метою уточнення сутності поняття «екологічна культура» та його обґрунтованого формулювання проведемо контент-аналіз даної категорії, а саме кількісно-якісне вивчення визначень, що пропонують різні автори, та відтворимо обробку тексту з подальшою інтерпретацією результатів.

Вивчаючи літературу за темою дослідження, ми звернули увагу на різноманітні підходи до визначення екологічної культури, серед яких можна виокремити три основних у трактуванні поняття: як певної діяльності людини у природному середовищі; як сукупності екологічних знань про природу; як екологічної поведінки людини.

Узагальнимо погляди вчених щодо дефініцій поняття «екологічна культура» у літературних джерелах у додатку Б.

Як зазначено вище, наведені поняття екологічної культури поєднують наявність в ньому «екологічної діяльності» у визначеннях, що подають Г. Гончаренко, В. Крисаченко, Л. Морозова та З. Плохій.

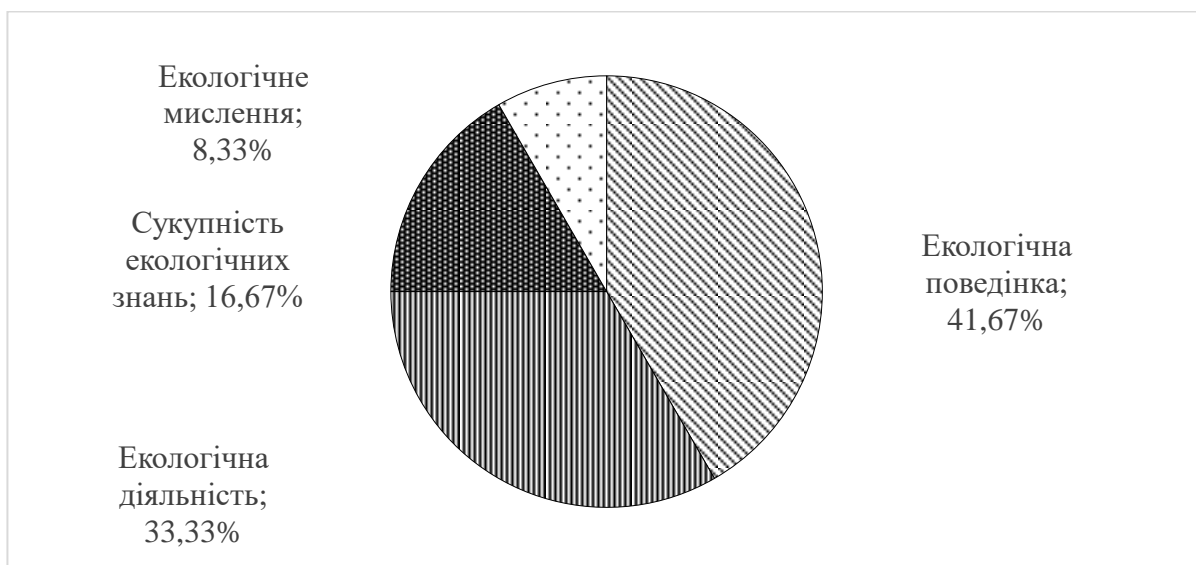
Із «сукупністю екологічних знань» ототожнюють екологічну культуру О. Лановенко та Ю. Шемшученко. З точки зору інших дослідників, екологічна культура є «екологічною поведінкою людини». Зокрема так вважають В. Борейко, Т. Грановська, О. Дубовий, О. Салтовський та М. Федорак.

Н. Кот щодо сутності екологічної культури вживає термін «формування екологічного мислення».

Проведемо узагальнення поглядів вчених до визначення категорії «екологічна культура» (додаток В).

Отже, в основному поняття «екологічна культура» трактується як «екологічна поведінка», на чому наголошують 41,67% авторів, ще 33,33% авторів розуміють зазначене поняття як «екологічну діяльність», а 16,67% авторів тлумачать як «сукупність екологічних знань». Решта авторів, що складає 8,33% визначають екологічну культуру як «формування екологічного мислення».

Графічно кількісний розподіл підходів дослідників щодо визначення поняття екологічна культура можна представити наступним чином (рис. 1.2).



**Рисунок 1.2. Підходи до трактування поняття «екологічна культура»**

Дослідження сутності ключового поняття буде неповним без вивчення підходів до визначення поняття «екологічна культура» в нормативній базі. Основними нормативними документами, які регулюють процес екологічного виховання в Україні, є закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Концепція екологічної освіти України, Базовий компонент дошкільної освіти тощо.

Проведемо аналіз трактування категорії «екологічна культура» у законодавстві України та в міжнародних актах (додаток Г).

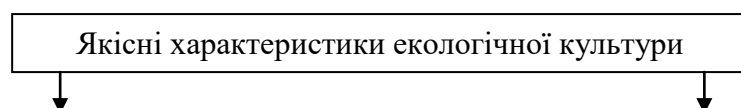
Таким чином, у багатьох нормативних документах останнього десятиріччя, спрямованих на вирішення проблем навколишнього середовища і гармонійного розвитку дітей, велика увага приділяється екологічній культурі і свідомості, інформованості про екологічну ситуацію в світі, регіоні, на місці проживання, їх обізнаності з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації.

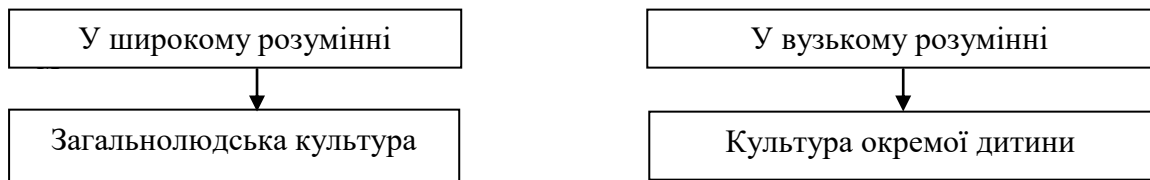
У Концепції екологічної освіти України [35] зазначено, що шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту.

У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні [3] зазначено, що «загальними підходами у формуванні особистості через сферу життєдіяльності «Природа» є екологічне спрямування, виховання різнобічної і гармонійної особистості, орієнтованої на відтворення екологічної культури суспільства, комплексний підхід, що передбачає розвиток чуттєвої сфери, засвоєння певного кола знань та оволодіння практичними вміннями».

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про освіту» [63] одним із принципів освітньої діяльності є формування в дитини культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля.

Таким чином, як показують проведені дослідження, екологічну культуру розглядають у широкому та вузькому розумінні. Склад якісних характеристик екологічної культури представлені на рисунку 1.3.





**Рисунок 1.3. Якісні характеристики екологічної культури**

У широкому розумінні екологічна культура являє собою новий зміст загальнолюдської культури. Її основу складають універсальні духовні цінності людства, ідея їх збереження, екологічний та моральний імперативи. У вузькому сенсі вона виступає як екологічна культура окремої дитини: спосіб її функціонування в соціоприродній системі, обумовлений свідомістю особистості, образом її життя, мисленням і виражений в її ставленні до навколишнього середовища, у моделях поведінки. У психолого-педагогічному аспекті екологічна культура представляє собою особливий цілісний взаємозв'язок гуманістичної екологічної свідомості дитини і екологічної поведінки особистості.

Виходячи з вище зазначеного, можна виділити ряд загальних педагогічних принципів екологічної освіти дошкільників (рис. 1.4). Вони включають: загально-педагогічні принципи (гуманізму, науковості, систематичності та ін.), специфічні принципи екологічної освіти (прогностичності, інтеграції, діяльності та ін.) та принципи, властиві саме екологічній освіті дошкільнят.



**Рисунок 1.4. Принципи екологічного виховання дітей дошкільного віку**

Науковість. Принцип науковості передбачає знайомство дошкільнят із сукупністю елементарних екологічних знань, які є основою формування мотивації дій дитини, розвитку пізнавального інтересу, формування основ його світогляду. К. Ушинський рекомендував «не відкидати науки для дітей». У той же час автор зазначав, що, з одного боку, не слід штучно принижувати наукові знання до рівня дитячого розуміння, з іншого – не слід давати дошкільнятам знання, які перевищують їх розумовий рівень розвитку. В екологічній освіті ця проблема набуває особливого значення. У ряді методичних розробок можна зустріти елементарні екологічні, біологічні, географічні помилки. Існує думка, що наукова достовірність на дошкільньому рівні не обов'язкова, досить сформувати у дітей позитивне ставлення до природи. Однак досвід показує, що неправильна інформація призводить до формування у дитини перекручених уявлень про навколишній світ, і це позначається на його поведінкових установках. Крім того, невірна інформація порушує спадкоємність дошкільньої і шкільньої навчання [71].

Доступність. Вкрай важливим і тісно зв'язаним з принципом науковості є принцип доступності матеріалу для дитини певного віку. Так, в деяких роботах пропонується знайомити дітей з абстрактною і малозрозумілою для них інформацією, наприклад, з такою: «... за один сонячний день 1 га лісу поглинає з повітря близько 250 кг вуглекислого газу, а виділяє 200 кг кисню» [59, с.173 ] Доступність передбачає також значимість для дитини одержуваних знань, їх емоційне забарвлення. Слід зазначити, що в навчанні дошкільнят не слід вживати наукові терміни, хоча зміст деяких з них може бути пояснено в доступній і привабливій формі. Дошкільня екологічна освіта навіть більше, ніж шкільна має спиратися на об'єкти найближчого оточення, що пов'язано з конкретним мисленням дітей даного віку

Гуманізм. Даний принцип пов'язаний, перш за все, з поняттям екологічної культури. З позиції виховання його застосування означає формування людини з новими цінностями, що володіє основами культури споживання, що піклується про своє здоров'я і бажає вести здоровий спосіб

життя. В кінцевому рахунку, і метою екологічної освіти є збереження здоров'я людини в здоровому, екологічно безпечному середовищі. Принцип гуманізму реалізується і через виховання культури споживання, чому люди поки ще приділяють вкрай мало уваги. Зміст екологічної освіти має сприяти також формуванню у дитини уявлень про людину як частину природи, виховувати шанобливе ставлення до всіх форм життя на планеті. Екологічне виховання тісно пов'язане і з розвитком емоцій дитини, вмінням співчувати, дивуватися, співпереживати, піклуватися про живих організмів, сприймати їх як братів по природі, вміти бачити красу навколишнього світу [73, с. 345].

**Прогностичність.** Для дошкільнят даний принцип означає, що в результаті екологічної освіти у дітей формуються елементарні уявлення про існуючі в природі взаємозв'язки і на основі цих уявлень – вміння прогнозувати свої дії по відношенню до навколишнього середовища під час відпочинку, праці в природі і побутових умовах (елементи раціонального використання ресурсів) [26, с. 87].

**Діяльність.** Екологічні знання повинні допомогти зрозуміти дитині, що потрібно зробити для того, щоб зберегти навколишнє середовище. Діти повинні обов'язково брати участь в посильних екологічно орієнтованих видах діяльності. До того ж в процесі такої діяльності відбувається становлення і формування відносин «дитина – навколишнє середовище». Одна справа – провести бесіду про правила поведінки, і зовсім інша – створити умови, в яких дитина змогла б реалізувати ці правила на практиці. Принцип діяльності лежить в основі різних екологічних проєктів, участь в яких можуть брати діти середнього і старшого дошкільного віку [26, с. 88].

**Інтеграція.** В даний час цей принцип все більш активно реалізується в дошкільній екологічній освіті. Важливість його застосування обумовлена декількома причинами: по-перше, інтегрованим характером екологічних знань як таких; по-друге, розглядом екологічної освіти з точки зору всебічного розвитку особистості дитини і, по-третє, особливостями організації та методики всієї роботи в дошкільному закладі. Останнє робить реалізацію принципу



інтеграції в дошкільних установах більш реальним завданням, ніж в школі. На дошкільному рівні це відбивається в необхідності екологізації всієї діяльності педагогічного колективу та екологізації різних видів діяльності дитини [59].

**Цілісність.** Цей принцип тісно пов'язаний з попереднім і притаманний саме дошкільній екологічній освіті. Він відображає, перш за все, цілісне сприйняття дитиною навколишнього світу і його єдність зі світом природи. Сам процес роботи з дітьми в дошкільному закладі також повинен будуватися з урахуванням цілісного підходу [73, с. 344].

**Конструктивізм.** Даний принцип особливо важливий при відборі змісту екологічної освіти саме дошкільнят, проте не завжди реалізується на практиці. Його застосування означає, що в якості прикладів для дошкільнят повинна використовуватися тільки нейтральна, позитивна чи негативно-позитивна інформація. Останнє передбачає, що, приводячи негативні факти впливу людини на природу, педагог зобов'язаний показати дитині позитивний приклад або ймовірний вихід з обговорюваної ситуації. Вкрай важливо при цьому підкреслити, що саме може зробити сама дитина, його сім'я, дитячий садок, навести приклади успішно вирішених екологічних проблем, бажано на прикладах найближчого оточення.

**Регіоналізм.** У роботі з дошкільнятами перевага повинна бути віддана принципу регіоналізму, а не глобалізму. Формування екологічних уявлень дитини, навичок екологічно грамотного поведінки, відповідного ставлення до навколишнього середовища відбувається на основі її знайомства з приміщенням дошкільного закладу і його територією, власною квартирою, найближчим парком, сквером, лісом, озером. Видається недоцільним і знайомство дошкільнят з такими темами, як екологічна обстановка всього регіону. Для цілей екологічної освіти повинні бути підібрані об'єкти та явища, що доступні для дитини, сутність яких він може пізнати в процесі дитячої діяльності [45].

**Системність.** У деяких дошкільних установах робота з екологічної освіти проводиться нерегулярно, а діяльність дітей не пов'язана між собою. Найбільш

ефективним є формування у дитини системи знань і організація різних видів дитячої активності. При цьому важлива послідовність засвоєння знань, коли кожне наступне уявлення або поняття впливає з попереднього. Принцип системності має особливе значення в навчанні дошкільнят, так як його застосування сприяє їх розумовому розвитку в цілому. Як і в дошкільній педагогіці в цілому, в екологічній освіті принципи систематизації знань забезпечують реалізацію принципу науковості, так як в основу систематизації покладено уявлення і елементарні поняття, що відображають основні закони природи і соціальні взаємозв'язки [45].

Наступність. Принципова особливість системи екологічної освіти – це наступність всіх її ланок. Як правило, виділяють кілька ступенів (рівнів, ланок) системи безперервної екологічної освіти: дитячий садок – школа – вуз – підвищення кваліфікації фахівців – населення. Принцип наступності передбачає, що зміст екологічної освіти дошкільників повинен мати тісний зв'язок з усіма ступенями системи безперервної освіти. Так, необхідно дотримуватися наступності у роботі дитячого садка і початкової школи, педагогічних коледжів, вищих навчальних закладів, які готують майбутніх фахівців. З аналогічних позицій необхідно розглядати і перепідготовку кадрів дошкільної освіти на різних курсах підвищення кваліфікації [59].

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що екологічна освіта дітей дошкільного віку у 3 тисячолітті стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку людства в цілому. За своєю суттю екологічна культура є своєрідним моральним «кодексом поведінки дитини» із зовнішнім природним середовищем та із «своєю природою».

Проведений науково-теоретичний аналіз сутності досліджуваного поняття дозволяє визначити екологічну культуру дитини дошкільного віку як сукупність соціально та особистісно обумовлених форм повсякденної поведінки у ситуаціях безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, в яких знаходять вираження такі категорії як: наявність уявлень про природу, ціннісне ставлення до природи, екологічна поведінка і діяльність в природі, що

взято нами за основу під час визначення критеріїв сформованості екологічної культури в дітей дошкільного віку.

## **1.2. Особливості екологічного виховання дітей дошкільного віку: аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень**

У вітчизняних та міжнародних документах останнього десятиріччя, спрямованих на вирішення проблем навколишнього середовища і гармонійного розвитку людства велика увага приділяється екологічній культурі і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію в світі, регіоні, на місці проживання, їх обізнаності з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації.

Міцний фундамент ціннісного ставлення до навколишнього середовища варто закладати ще в ранньому дитинстві. Тому сьогодні велика увага у державних нормативних документах з питань освіти і її дошкільної ланки приділяється вирішенню цього питання.

Так, завдання дбайливого ставлення до природи означені в Конституції України. Основний закон проголошує: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі» [33].

У Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» йдеться про необхідність «формування екологічної культури людини в гармонії її відносин з природою» [21].

Закон України «Про дошкільну освіту» одним із завдань дошкільної освіти визначає «виховання морально-етичного ставлення до навколишнього світу, явищ живої і неживої природи» [61].

У Базовому компоненті дошкільної освіти визначено зміст знань дошкільників з різних сфер людської життєдіяльності. Зміст освітньої лінії «Дитина у природному довкіллі» містить вимоги до формування доступних дитині дошкільного віку уявлень про природу планети Земля та Всесвіт,

розвиток емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля [3].

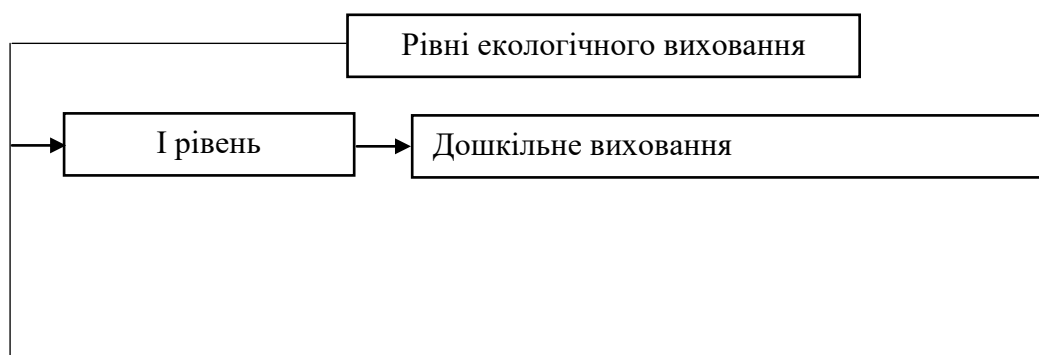
У Концепції дошкільного виховання в Україні зазначено, що «природа рідного краю є основою матеріальної і духовної культури народу... Дитяче чутливе сприймання природи як живого організму, зустріч з її таємницями, прагнення досягнути їх породжує любов до природи, екологічне світобачення» [34].

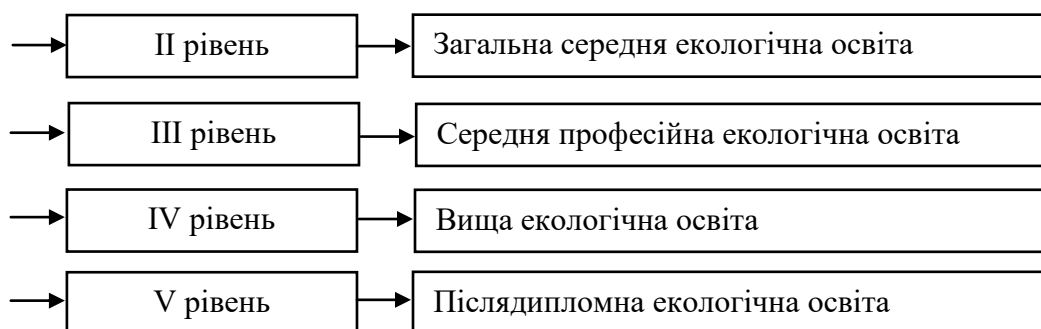
На сьогодні в Україні зволікають з прийняттям закону «Про екологічну освіту» (хоча проект Закону існує ще з 2002 року), розробленням та прийняттям Концепції освіти для сталого розвитку. Екологічна освіта України продовжує базуватись на засадах підходу до природи як до невичерпного ресурсу без урахування катастрофічних наслідків такого підходу. А ці наслідки вже призвели до незворотних змін і потребують докорінної перебудови підходів до формування як загальних засад екологічної освіти.

Таким чином, на сьогодні в Україні існує велика кількість нормативно-правових актів, що регулюють відносини в сфері екологічного виховання дітей, та в цілому створено правове підґрунтя для формування екологічної освіти. Така розгалужена система нормативно-правових актів свідчить про те, що держава вживає заходи з метою створення належних умов дошкільного виховання.

Відповідно до Концепції екологічної освіти в Україні глибоким опануванням екологічними знаннями, формуванням екологічного мислення, свідомості і культури мають бути охоплені громадяни всіх категорій, вікових груп і сфер діяльності [35].

Неперервна екологічна освіта передбачає організацію виховання і освітнього процесу від дитинства до глибокої старості. На цьому шляху людина проходить кілька стадій навчання (рис. 1.5).





**Рисунок 1.5. Рівні екологічної освіти в Україні**

Розглянемо більш детально висвітлення особливостей дошкільного екологічного виховання у вітчизняній та зарубіжній літературі та розуміння її чинників у період дошкільного дитинства.

Більшість дослідників вітчизняної та зарубіжної наукової спільноти зазначають, що основи екологічної свідомості закладаються у дитини в сім'ї. У Концепції екологічної освіти України, що затверджена рішенням Міністерства освіти України №13/6-19 від 20.12.2001 р. вказано на те, що «Материнська школа» (сімейно-родинне виховання) покликана сформувати у дитини перші уявлення про навколишній світ, прищепити повагу і почуття відповідальності за все живе, що її оточує, а основи культурних надбань і традицій народу. Автор акцентує увагу на тому, що зміст, форми і методи екологічного виховання в сім'ї залежать від загальної культури батьків, їх екологічної освіти [35].

Наступною ланкою у розвитку екологічної свідомості дитини стають заклад дошкільної освіти, груповий та приватний вихователь. Їхні завдання полягають в ознайомленні зі змістом і характером сімейного екологічного виховання дитини і в подальшому забезпеченні умов для розвитку та підтримки того позитивного, що вже набуто в родині.

Враховуючи одну з основних особливостей дітей, а саме – надзвичайну емоційну чутливість, перевага науковців і практиків надається емоційно-естетичному сприйманню природи, розвитку естетичних (красиво), інтелектуальних (цікаво), гуманістичних почуттів (рослини і тварини – теж

живі організми і мають право на існування) та етичних норм у ставленні до природи.

У Концепції екологічної освіти України до базису екологічної свідомості відносяться елементарні знання про природу:

- 1) орієнтування у найближчому природному оточенні;
- 2) усвідомлення життєво-необхідних потреб живих істот в умовах існування;
- 3) ознайомлення з елементарними відомостями про взаємозв'язки живої і неживої природи, значення її в житті людини;
- 4) розуміння впливу людини, її господарської діяльності на природне середовище у доступній для дітей формі [35].

Концепція екологічної освіти України орієнтує сім'ю на конкретні завдання:

- 1) виховання любові, чуйності, доброзичливості до об'єктів природи;
- 2) виховання потреби у спілкуванні з природою, уміння спостерігати й відчувати її красу й гармонію, розвиток інтересу, прагнення до пізнання природи;
- 3) виховання культури поведінки, відповідальності за свої вчинки у природі, формування здатності й вмінь піклуватися про природні об'єкти та своє здоров'я, включення у спільну з дорослими екологічно спрямовану діяльність [35].

Наступною особливістю екологічного виховання дітей дошкільного віку є сам процес виховання, який відбувається під час бесід, ігрової діяльності, читання художньої літератури; міфів, казок; перегляду дитячих кіно- і діафільмів, теле- і радіопередач, дитячих конкурсів і фестивалів з урахуванням вікових потреб та можливостей. Концепція екологічної освіти України вказує на те, що більша ефективність досягається при безпосередньому перебуванні у природному середовищі. Ефективність дошкільного виховання залежить від спільних дій сім'ї і дитячих дошкільних закладів, екологічної освіченості батьків і вихователів, їх бажання бути екологічно свідомими і передавати це

дітям [35].

Вивчення літератури з педагогіки дозволило встановити, що проблема екологічного виховання дітей дошкільного віку досить ґрунтовно досліджена на рівні теорії та практики у працях таких учених, як О. Білан, В. Грецова, Г. Земцова, Н. Кондратьєва, Н. Кот, Н. Лисенко, Г. Марочко, З. Плохій, Н. Яришева та інших, які досліджували особливості формування екологічної культури в дітей дошкільного віку.

Розглянемо питання щодо формування екологічної культури дітей у науково-методичній літературі в додатку Д.

Вагомий внесок у розвиток педагогічної науки зробила З. Плохій, яка розкрила сутність екологічної культури та її складників; висвітлила теоретичні аспекти та дала методичні поради з формування у дошкільників суб'єктивного ставлення до природи як пізнавальної, естетично-моральної цінності, набуття дітьми первинних екологічних знань та організації практичної взаємодії з об'єктами природи [59].

Цінними є поради та вказівки Н. Лисенко щодо екологічного виховання дошкільників і частково дітей молодшого шкільного віку. Дослідниця пропонує у формі ігор та найрізноманітніших занять допомогти дітям засвоїти знання, створити в малюків уявлення про природу і людину як її органічну частку, не порушуючи гармонії у стосунках з довкіллям [41].

У працях Н. Горопахи розкриваються шляхи вирішення основних завдань екологічної освіти дітей дошкільного віку. Значна увага надана аналізу умов, які необхідно створити у дитячому закладі для ефективного вирішення завдань екологічного виховання дітей. Детально охарактеризовані форми та методи екологічного виховання в закладі дошкільної освіти [18].

Н. Кот доведена необхідність спільної роботи закладу дошкільної освіти і родини у вирішенні завдань екологічного виховання, що забезпечує єдність мети і змісту екологічного виховання дітей в закладі дошкільної освіти та в сім'ї, взаємодію і наступність у методах роботи, педагогічний вплив і координацію використання спільних форм і методів роботи [35].

Однією з особливостей формування екологічної культури дітей дошкільного віку є змістовий компонент екологічної освіти. Слід зазначити, що на сьогодні до вибору змісту екологічного виховання дітей склалося два підходи, які ґрунтуються на різному розумінні сутності екології як науки. Підхід, за якого екологія розглядається як частина біології, що вивчає в специфічних аспектах проблему взаємодії організму та навколишнього середовища, спрямовує екологічне виховання на оволодіння дітьми способами захисту живого організму від руйнівного впливу середовища. Такий підхід отримав детальну розробку в дослідженнях С. Ніколаєвої, яка зосереджує увагу вихователів на розкритті дітям значення природи для людини, ознайомленні їх із поняттям «здоровий спосіб життя», природними факторами здоров'я тощо. Значна увага приділяється також захисту живої природи, засвоєнню дітьми правил поведінки у ставленні до рослин і тварин, прийомів догляду за ними тощо [56].

Інший підхід до вибору змісту екологічного виховання певною мірою протилежний до описаного вище, оскільки ґрунтується на так званій «екології середовища» – тобто вивченні того, як гине, руйнується навколишнє середовище в результаті непродуманої людської діяльності. Його можна визначити як практичну екологію, яка формує в дошкільнят уявлення про охорону довкілля та навчає їх способам природоохоронної діяльності та правилам раціонального природокористування. Такий підхід широко представлений у роботах Н. Лисенко, Н. Яришевої та інших [41; 83].

Проте жоден із вказаних напрямів не охоплює всебічно завдання екологічного виховання. Очевидно, що в основі екологічного виховання має лежати гуманістичний підхід, згідно з яким екологічні проблеми розглядаються не як проблеми навколишнього середовища або здоров'я людини, а як проблеми особистості людини, її внутрішнього світу.

Проведемо аналіз узагальнення питань щодо екологічного виховання дітей дошкільного віку, що розглядаються у науково-методичній літературі у додатку Е.



Наведені дані свідчать, що увага педагогів в основному зосереджена на визначенні методики екологічного виховання дітей. У більшості видань розглядаються чинники формування та завдання виховання екологічної культури в дітей, а також наводяться практичні заняття та вправи з екологічного виховання. Недостатня увага приділяється таким питанням як зарубіжний досвід екологічного виховання дітей та впровадження його у вітчизняну практику.

На дослідження проблемного питання з формування екологічної культури в дітей дошкільного віку в Україні спрямовано низку дисертаційних робіт вітчизняних науковців, зокрема Л. Іщенко, Н. Кот, В. Маршицької, Т. Науменко, О. Половіної, М. Роганової та інших.

Основою для проведення аналізу дисертацій українських дослідників обрано базу авторефератів в електронній формі Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

Проведемо аналіз дисертаційних робіт із дослідження особливостей екологічного виховання дітей дошкільного віку в додатку Ц.

Педагогічні дослідження останніх двох десятиліть переконливо доводять, що ідея виховання у дошкільників емоційно-ціннісного ставлення до природи засобами мистецтва міцно вкоренилася в теорії і практиці українського дошкілля.

Так, у дисертаційному дослідженні О. Половіної розглянуто проблему формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників. У дисертації вченою розкрито філософські аспекти генезису естетичного ставлення особистості до природи, його природу, сутність та механізм розвитку, психологічні особливості формування естетичного ставлення; обґрунтовано педагогічні умови формування естетичного ставлення до природи; охарактеризовано мистецтво пейзажного живопису як ефективного засобу формування у старших дошкільників естетичного ставлення до природи. На основі вивчення практики роботи створено систему роботи з формування у старших дошкільників естетичного

ставлення до природи в процесі художньо-педагогічного спілкування за картинами пейзажного жанру. У дисертації доведено, що формування естетичного ставлення до природи засобами пейзажного живопису відбувається завдяки спеціально організованій емоційній взаємодії дитини з реальними об'єктами і явищами природи та їх художніми образами, що відтворені на полотні, завдяки чому забезпечується духовне зростання особистості дитини, досягається розвиток її сенсорної культури та творчих здібностей, збагачується почуттєвий та естетичний досвід дошкільників [60].

М. Роганова розглядає питання, які пов'язані з методикою формування у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв. Автор наводить приклади, які свідчать, що формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи буде ефективним, якщо в процесі організації пізнавальної діяльності використовувати засоби мистецтв для цілісного духовного впливу на особистість; поетапно й комплексно формувати ціннісне ставлення до природи: емоційно-чуттєве сприймання природи в процесі безпосереднього спілкування з нею, освоєння художніх образів природи через взаємодію мистецтв, художньо-естетична діяльність дітей; в освітньому процесі розвивати творчу активність старших дошкільників, викликаючи бажання відобразити природу в художніх образах [66].

В. Маршицька зауважує, що ефективність технології виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дошкільників забезпечується дотриманням єдності впливу на інтелектуальну, емоційну та діяльну сфери особистості і здійснюється поетапно через розширення потреб і мотивів взаємодії з природою та формування особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи [48].

У дослідженні Т. Науменко обґрунтовано роль і місце авторської казки природознавчого змісту як засобу екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Автор зазначає, що казка, в основі якої лежать наукові факти, є дієвим засобом впливу на інтелектуальну та почуттєву сфери дитини, що здатний забезпечити ефективне формування емоційно-забарвлених екологічних

уявлень, позитивного емоційно-ціннісного ставлення та мотивування екологічно доцільної поведінки та діяльності у природі [54].

Л. Іщенко справедливо відзначає, що головним завданням екологічної освіти є розробка моделі неперервного навчання, що має забезпечити формування екологічно вихованої особистості. Основою такого цілеспрямованого виховання дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку є навчання і виховання у закладі дошкільної освіти і його продовження в школі [28].

Не зменшуючи значимості оприлюднених досліджень проблем оцінки, слід зауважити, що в Україні невіршеними залишаються питання, що пов'язані з удосконаленням сучасних методів ознайомлення дітей із природним довкіллям і формування у них природничо-екологічної компетенції.

Питання екологічного виховання дошкільнят набули високого рівня висвітлення також у вітчизняних та зарубіжних періодичних виданнях, що наведено у додатку Ж.

В. Волкова відзначає, що ефективність екологічного виховання залежить від активної дослідно-пошукової роботи дитини в природі; рівня розвитку дітей; рівня розвитку словесно-понятійного мислення, вміння узагальнювати, порівнювати; змісту конкретного завдання. Для підвищення ефективності екологічного виховання дітей дошкільного віку в процесі дослідницької діяльності необхідно дотримуватися таких педагогічних умов: орієнтування на індивідуальну значущість отримуваної інформації; відтворення набутих знань у різних видах діяльності: зображувальній, конструктивній, музичній, мовленнєвій, ігровій тощо [15, с. 106].

Н. Горопаха у своїй статті загострює питання на тому, що без наявності в ЗДО розвивального середовища неможливо говорити про навчання і виховання дітей дошкільного віку. Особливо важливим розвивальне середовище є тоді, коли йдеться про екологічне виховання дітей. Адже проблема екологічного виховання має бути поставлена не тільки і навіть не стільки як проблема охорони природи, а, в першу чергу, як проблема формування особистості, що

оволодіває основними елементами екологічної культури. Саме завдяки розвивальному середовищу дитина набуває досвіду спілкування з природою, постає перед необхідністю дотримуватися певних законів природи, вчиться оцінювати стан довкілля, відповідати за наслідки власних вчинків, тобто у неї формується природничо-екологічна компетенція [19, с. 400].

Т. Грановська приходиться до висновку, що сучасний ЗДО є першою сходинкою збагачення дітей знаннями про природне та соціальне оточення, ознайомлення з загальною, цілісною картиною світу та формування науково обґрунтованого, морального й естетичного ставлення до нього. Таким чином, одним із провідних завдань, яке постає перед вихователем сучасного закладу дошкільної освіти, є екологічне виховання дітей, що передбачає формування в дитини емоційного бережливого ставлення до об'єктів природи, здатності бачити їх красу. Це забезпечить формування перших уявлень про навколишній світ, ставлення до природи, конкретної поведінки на емоційному рівні [20, с. 132].

У своїй статті Т. Дука справедливо відзначає, що авторські казки природознавчого змісту класиків дитячої літератури й сучасних авторів, що мають наукову основу (пізнавальну інформацію), можуть бути застосовані як засіб екологічного виховання дітей за умови дотримання низки педагогічних умов. На основі знань і уявлень, які діти отримують через пізнавальну казку, що поєднує в собі наукову основу й образну форму викладу, закладаються початкові форми екологічної свідомості, екологічної культури, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи й екологічно доцільної поведінки та діяльності в ній [24, с. 59].

Дослідження, проведені І. Кардаш доводять, що значно вищий рівень пізнавальної активності спостерігається в дошкільників і першокласників під час спільних екскурсій та оформлення екологічної газети, у випуску якої брали участь батьки, робота яких пов'язана з природоохоронною діяльністю (лісник, ветеринар, пасічник, інспектор рибнагляду, садівник). Результати дослідження засвідчили, що наступність в екологічному вихованні дітей 6 і 7 років досягається шляхом інтеграції педагогічної діяльності вихователів, учителів і

сім'ї. Результативними видами їх взаємодії є такі: взаємовідвідування й обговорення уроків і занять; педагогічне моделювання; ділові ігри; планування спільних форм діяльності дошкільників і учнів [29, с. 73].

С. Лапшина у своєму дослідженні зазначає, що екологічна освіта та виховання наймолодших громадян України мають започаткувати безперервну екологічну освіту соціально-екологічного змісту, що полягає у навчанні дитини принципів життя в новому столітті в новій цивілізації. Безперервна екологічна освіта і виховання дітей забезпечить гарантоване збереження генетичного фонду нації та оздоровлення дітей у сучасних екологічних обставинах [39, с. 116].

На думку М. Роганової, педагогічний ефект в процесі еколого-естетичного виховання стає більш результативним, коли можливості мистецтва, навколишньої дійсності, а саме природи, виступають у взаємодії, що сприяє більш глибокому сприйняттю естетичних властивостей об'єктів освоєння, і формуванню ціннісного ставлення до них; тому засобом виховання особисто-ціннісного ставлення до природи як основи духовності виступає художньо-естетичний комплекс – особливе об'єднання художніх творів двох-трьох жанрів, які містять єдиний художній образ природи і поетапно, спираючись на безпосереднє спілкування з природою, розкривають естетичну сутність і мистецтва, і природи [65, с. 109].

Г. Чайковська відзначає у своїй статті, що в системі екологічного виховання дітей дошкільного віку в зарубіжних країнах пріоритетними є такі напрями: емоційно-ціннісний, оздоровчий, економічний та соціальний. Автор наголошує, що виявлені тенденції зарубіжної екологічної освіти є, певною мірою, ключовими і у вітчизняному освітньому просторі, проте потребують більш активної апробації і ширшого впровадження. Тому автор вважає за доцільне посилити економічний напрямок в екологічному вихованні дітей дошкільного віку, створити ефективне еколого-розвивальне середовище в закладах дошкільної освіти, розглянути питання можливості відкриття закладів дошкільної освіти за межами урбанізованих міст [75, с. 147].

У роботі Л. Шевцової автор переконливо доводить, що формування

екологічної компетентності дітей дошкільного віку в умовах розвитку постіндустріального суспільства набуло нового звучання і є одним з найважливіших завдань сьогодення. Для формування нової культури у ставленні дітей до природного середовища, необхідно перш за все сформувати систему знань про основні чинники розвитку живої та неживої природи; розвивати пізнавальні інтереси та емоційну сферу дітей; розширювати уявлення дітей про природоохоронну роботу та застосування її у практичній діяльності; виховати емоційно-позитивне ставлення до природи. Це можливо за умови створення у групових приміщеннях куточку природи, ведення календаря природи-погоди. Також на території ЗДО важливо створити екологічну стежину відповідно до особливостей природного довкілля, яка поділена на тематичні ділянки (город, квітник, куточок луку, квітучі кущі, домівка для птахів, лісова галявина, штучна водойма, альпійська гірка тощо) [78, с. 38].

Т. Шевченко викладає основні положення формування основ екологічної культури дошкільників нетрадиційними методами. Автор зазначає, що для виховання екологічної культури дошкільників слід передусім створити дієве розвивальне середовище, у якому вони будуть вільно спілкуватися, робити власні відкриття та тісно взаємодіяти з природою. Таке освітнє середовище можна створити за допомогою засобів музейної педагогіки – міні-музеїв та еколого-валеологічного експериментаріуму. Тут діти можуть бути не лише спостерігачами, а й активними творцями та дослідниками – торкатися експонатів, змінювати місце розташування, вимірювати їх, проводити досліди [79, с. 45].

Провідні українські та зарубіжні педагоги визначають, що використання методів екологічного виховання дітей дошкільного віку повинно враховувати особливості кожної вікової групи дошкільного дитинства (додаток Ю).

Зупинимося більш докладно на технології формування екологічної позиції у дошкільнят молодшої, середньої та старшої вікових груп, що подає С. Ніколаєва [55, с. 155]

*Екологічне виховання дітей молодшої групи*

Успіх в екологічному вихованні 2-3-х річних малюків забезпечується перш за все розумінням вихователя їх психофізіологічних особливостей. Діти цього віку довірливі і безпосередні, легко включаються в спільну з дорослим в практичну діяльність, емоційно реагують на його добрий неквапливий тон, охоче повторюють за ним слова і дії.

Завдання виховання дітей молодшого дошкільного віку – закласти перші орієнтири в світі природи, в світі рослин і тварин як живих істот, забезпечити розуміння початкових зв'язків в природі, розуміння необхідності умов для їх життя.

Провідним чинником в інтелектуальному розвитку дитини цього віку є конкретний образ предмета, дії з ним. Слова повинні слідувати за ними – тоді ситуація в цілому стає зрозумілою малюкові, засвоюється ним. Звідси випливає, що провідними видами діяльності в екологічному вихованні молодших дошкільнят є неодноразове повторювання сенсорного обстеження предметів, об'єктів природи і практичне маніпулювання з ними.

Все, що можна дати дітям в руки, пропонується їм для обстеження, в яке вихователь включає як можна більше органів почуттів. Діти беруть в руки натуральні овочі, фрукти, гладять і оглядають їх, тиснуть, нюхають, пробують, слухають, як вони скриплять, тобто обстежують їх усіма сенсорними способами. Кожне відчуття вихователь позначає словом, просить дітей повторювати за ним.

Важливу роль в пізнанні малюками об'єктів природи грають практичні моделюють дії, коли вихователь зображує руками форму, розмір, висоту або довжину об'єктів природи: «малює» в повітрі круглий помідор, яблуко, довгу моркву, великий круглий кавун або качан капусти. Просить дітей руками зробити те ж саме – рухи і дії підкріплюють те, що бачать очі і що позначено словом.

Вихователь обережно вводить гру як метод екологічного виховання. У цьому віці сюжетна гра тільки починається, вона ще не є провідною діяльністю,

тому для педагога стоїть завдання відібрати для ігор прості і добре знайомі образи, ігрові дії і слова, через які буде виражено екологічний зміст.

Технологія екологічного виховання молодших дошкільнят включає наступні компоненти:

1) різноманітні цикли спостережень в повсякденному житті. Кожен із циклів включає 3-5 спостережень і дозволяє дітям отримати перші конкретні знання про об'єкти природи;

2) спостереження за погодними явищами, які супроводжуються щоденним веденням календаря за допомогою картинок;

3) участь в підгодівлі зимуючих птахів і спостереження за ними;

4) пророщування цибулі-ріпки в зимовий час і створення календаря його зростання;

5) спільна діяльність вихователя з дітьми в куточку природи по догляду за кімнатними рослинами, акваріумом – діти долучаються до трудових операцій і розуміння їх значення для живих істот;

6) розповідання і обігрування народних казок, розгляд ілюстрацій в книгах;

7) проведення екологічних занять один раз в два тижні;

8) проведення екологічного дозвілля [55, с. 137-139].

#### *Екологічне виховання дітей середньої групи*

Дошкільнята п'ятого року життя відрізняються від малюків фізичними і психічними можливостями: вони впевненіші в усіх проявах, володіють початковими навичками самостійності, мають більш стійку увагу, більш розвинені сприйняття і мислення, краще розуміють і відтворюють мову дорослого, здатні до перших вольових зусиль. Важливою особливістю цього періоду є становлення сюжетно-рольової гри, великий інтерес дітей до неї. Саме тому вихователь може частіше використовувати її в еколого-педагогічній роботі, що забезпечить гарне засвоєння дітьми нового матеріалу і швидке становлення їх самостійної ігрової діяльності.



Технологія екологічного виховання дітей середнього дошкільного віку має такі структурні компоненти:

1) цикли спостережень за об'єктами зони природи дитячого садка. Кожен цикл, включає 4-6 спостережень, дозволяє на сенсорній основі формувати конкретні уявлення дітей про об'єкти природи, з якими вони знаходяться в постійному контакті;

2) спостереження за сезонними явищами природи і одночасне ведення піктограмного календаря, ці спостереження розвивають спостережливість дітей, привчають їх помічати зміни явищ;

3) спільна діяльність декількох дітей і вихователя в куточку природи, що формує вміння спілкуватися з живими істотами, трудові навички з підтримки необхідних умов життя для них; розвиває моральні якості дітей, осмислене розуміння необхідності трудових операцій;

4) підгодівля птахів і спостереження за ними, ведення спеціального календаря в січні, що розвиває моральні якості дітей, їх готовність практичної допомогти птахам; дошкільнята, крім того, набувають уявлення про різноманітність птахів, а також здатність за допомогою картинок фіксувати ці уявлення в календарі;

5) «город на вікні», вирощування двох «дидактичних» цибулин в скляних судинах (в різних умовах), щотижневі спостереження за ними і замальовки в календарі. Це розвиває спостережливість дітей, їх здатність помічати зміни зростаючих рослин, розуміти значення неоднакових умов для їх росту;

6) читання протягом усього навчального року коротких оповідань про тварин;

7) щотижневе проведення екологічних занять, на яких діти закріплюють і поглиблюють уявлення про природу, отримані в повсякденному житті, або набувають нові. На заняттях вихователь широко використовує ігри, які полегшують засвоєння знань та ігрових навичок;

8) проведення екологічного дозвілля, що розвиває позитивне емоційне ставлення до природи.

Діти середньої групи «віддаються» грі, вона їх захоплює, тому вихователь особливо ретельно готується до занять, в які включає ігри-подорожі, діалоги з літературними персонажами, обігрування іграшок-аналогів. Педагог заздалегідь продумує всі ігрові прийоми, способи підтримки уявної ситуації і виконує одну з ролей. Така ретельна підготовка обернеться хорошою грою, високим емоційним тонуєм дітей, надійним засвоєнням екологічних знань і набуттям ігрових умінь [55, с. 139-141].

#### *Екологічне виховання дітей старшої групи*

Діти шостого року життя відрізняються ще більшими фізичними і психічними можливостями, ніж діти середньої групи. Вони опановують головні рухи, їх відносини з дорослими і однолітками стають складнішими і набагато змістовнішими, в грі вони відображають не тільки дії і операції з предметами, а й взаємини між людьми. Удосконалюються розумові здібності дітей: більш стійким, цілеспрямованим і диференційованим стає сприйняття, довільними пам'ять і увага; з'являється здатність аналізувати і узагальнювати, продовжує розвиватися образне мислення і інтенсивно формується логічне (причинно-наслідкове) мислення. Діти краще розуміють мову дорослого, символічне (особливо за допомогою піктограм) позначення предметів і явищ; починають міркувати, робити висновки, будувати припущення. Все це дозволяє ускладнити зміст екологічного виховання.

Технологія еколого-педагогічної роботи з дітьми цього віку має і схожість, і відмінність від системи попереднього року. Всі цикли спостережень об'єднують компоненти розумового і морального виховання: діти сенсорно-чуттєвим шляхом набувають конкретні знання, які забезпечують становлення єдино правильного, дієвого ставлення до живих істот.

Протягом усього навчального року діти спостерігають сезонні явища природи. Велику роль в їх розумовому розвитку відіграє календар нового типу, який з чисто піктограмного стає піктограмно-символічним: діти малюнками

зображують рослинний і тваринний світ даного періоду даного сезону, значками-пиктограмами параметри погоди, кольором – дні тижня.

Новою формою роботи є природоохоронні акції, в проведення яких включають дітей старшої групи. Паралельно вихователь протягом усього навчального року читає оповідання та казки про природу, створює разом з дітьми саморобні книги та альбоми. Дошкільнята замальовують свої враження, розповідають фрагменти казок.

Особливого значення набувають заняття – вихователь починає поглиблювати і узагальнювати з дітьми добре знайомий їм матеріал. За попередній період дошкільнята накопичили багато конкретних знань про овочі та фрукти, домашніх тварин, зимуючих птахів, сезонні явища природи – тепер у них можна сформувані узагальнені уявлення, провести з ними заняття поглиблено-пізнавального типу, за допомогою моделей та іншої наочності показати екологічні залежності природи. Велику роль на таких заняттях грають різні календарі, які відображають спостереження за сезонними явищами, ростом і розвитком рослин, зимуючими птахами. У всіх календарях самими дітьми змодельовані явища і об'єкти природи. На цих заняттях діти вчаться «читати» графічну модель – розгортати хід подій по значках і малюнках.

Вихователю старшої групи слід звернути увагу на комплексні заняття, які включені в технологію, їх всебічно розвиваюче значення, зміну видів діяльності.

Значення гри в цьому віці не зменшується: вихователь проводить заняття у формі подорожей, використовує іграшки-аналоги при розгляданні картин, включає в різні заходи улюблені ігрові персонажі [55, с. 141-145].

Таким чином, технологія еколого-педагогічної роботи з дітьми старшої групи, базуючись на матеріалі попереднього віку, розвиває, ускладнює його, тобто є новим витком в загальній системі екологічного виховання дошкільнят – формування усвідомленого ставлення до природи, до взаємодії людини з нею.

Дискусії навколо проблем формування екологічної культури у дітей дошкільного віку привертають увагу й зарубіжних учених.

Сучасному педагогу та вихователю корисно знати, як відбувалося становлення екологічної освіти дітей, щоб мати можливість використовувати в своїй практиці багатий, більш ніж двовіковий педагогічний досвід. Найбільш відомі педагогічні вчення засновані на ідеї природо- і культуровідповідності виховання, які виражають прагнення розглядати процес освіти з позицій цілісності людської особистості, єдності людини і природи (Я. Коменський, Ж. Руссо, І. Песталоцці, Ф. Фребель, М. Монтесорі та ін.).

Проведемо порівняльний аналіз поглядів зарубіжних педагогів на екологічне виховання дітей (додаток І).

Першим педагогом, який зробив значний внесок у розвиток екологічної культури дітей, був чеський теолог, педагог, письменник Я. Коменський. Він жив в період становлення дослідних наук і щиро вітав проникнення людини в таємниці природи. Оскільки Я. Коменський був педагогом, його цікавило питання про природу людини. Пильну увагу він приділяв проблемі розумового розвитку і навчання дітей. Наполягаючи на посиленості для дітей знань і умінь, автор здійснював один з найважливіших принципів навчання: доступності та цікавості цього процесу. Системі шкіл, розробленою Я. Коменським, передують материнська школа – дошкільне виховання в сім'ї, де основним педагогом є мати. Головне завдання материнської школи в розумовому вихованні полягає в накопиченні конкретних уявлень про предмети та явища, в розвитку мислення. Центральною частиною роботи вченого є викладання програми навчання. Я. Коменський висуває на перший план ті знання, які можна позначити терміном «природознавство» в найширшому сенсі слова. У природознавстві він виділяє знання чотирьох видів: фізики, оптики, астрономії і географії. До фізики він відносить знання, що стосуються стихій: вогню, повітря, води, землі і явищ природи (дощ, сніг, лід); знання багатств природи і копалин (свинець, залізо). Сюди ж він відносить ознайомлення дітей з назвами дерев, трав, квітів, птахів, тварин, нарешті, назви частин тіла і їх призначення: вуха, ноги тощо. Зрозуміло, що Я. Коменський у всіх цих випадках пропонує обмежитися в дошкільному віці чисто емпіричними уявленнями про ці предмети і явища

природи, тобто зробити їх доступними зовнішнім органам почуттів, навчити їх розрізняти і правильно називати [31].

Великий французький просвітитель, мислитель Ж. Руссо в своїй книзі «Еміль, або Про виховання» розробив план індивідуального виховання дитини на лоні природи під керівництвом гувернера і благодатним впливом селянського середовища, не спотвореного феодалної культурою. Ж. Руссо вважав, що тогочасні підручники і науки відводять людину від природи, від природних почуттів, природних радощів. Тільки в природі він бачив освіту людей. Педагог був переконаний, що свою незалежність людина може забезпечити, перш за все, власною працею. У віці від 2-х до 12-ти років діти повинні на основі особистого досвіду познайомитися з природними явищами, розвивати свої зовнішні почуття, виконувати посильні сільськогосподарські роботи. При цьому Ж. Руссо наполягає на необхідності формування у дітей реалістичних уявлень про предмети природи без забобонів і страхів. Повсякденну практику, особистий досвід дитини, його спостереження Ж. Руссо визнає найкращим джерелом придбання знань [32].

Під впливом поглядів Руссо швейцарський педагог І. Песталоцці визнавав за необхідне виховувати і навчати дітей під керівництвом «природи», відповідно до принципу природокористування. Мету виховання педагог вбачав у гармонійному розвитку закладених природою сил і здібностей. Ось чому вихователь повинен за допомогою вправ збуджувати в дитині прагнення до вдосконалення. Забезпечити гармонійний розвиток дитини в повній згоді з його природою І. Песталоцці розраховував за допомогою розробленої ним теорії елементарної освіти, що включає фізичне, трудове, моральне, естетичне і розумовий виховання. До 5-ти років дітям необхідно давати можливість повністю насолоджуватися природою: будь-які враження від природи добродійні. Діти насолоджуються їй невимушено, відчувають її силу. Вихідним моментом пізнання І. Песталоцці вважає сприйняття навколишнього світу за допомогою органів почуттів. Педагог вказує на три ступені пізнання: чуттєве сприйняття оточуючого нас світу, усвідомлення вражень і мислення.

Цим щаблям відповідають три органічно пов'язані здатності: здатність до спостереження, здатність до мовлення і здатність до мислення. І. Песталоцці вважає за необхідне знайомити дітей з явищами з області природознавства, географії, фізики. Тільки коли буде закладено і зміцнено фундамент людської свідомості – споглядання природи – тільки в цьому випадку можна почати навчання грамоті, пов'язане зі складним процесом абстракції [32].

Німецький педагог Ф. Фребель виразив ідею органічної еволюції і першим застосував її до виховання. Ця ідея лежить у Ф. Фребеля як в основі розуміння природи, так і в основі його педагогічних методів. В основу своєї педагогічної теорії Ф. Фребель поклав розуміння розвитку як безперервного процесу розкриття божественної суті людини, його потягів, інстинктів у творчій самодіяльності (у мові, іграх, будівництві, образотворчій та трудовій діяльності). Пізнання Ф. Фребель розумів як процес пробудження дремаючих внутрішніх сил шляхом сенсорного досвіду та фізичних рухів. Мета виховання – розвиток природних здібностей людини. У роботі «Виховання людини» Ф. Фребель висловлює думку про те, що виховання, викладання і навчання на початку життя людини повинні бути, в разі потреби, пасивними, що стежать, але аж ніяк не розпорядчими, вирішальними і насильницькими. Саме виховання Ф. Фребель будує на зразках і явищах з природи, вимагає для дитини природного і вільного розвитку. На його думку, невеликі подорожі та віддалені прогулянки повинні навчати дитину дивитися на місцевість, в якій він живе, відчувати і усвідомлювати природу, як щось цілісне. Однак важливий і догляд за об'єктами природи з боку дітей. У роботі «Дитячий сад» Ф. Фребель каже, що в кожному дитячому садку повинен бути сад для дітей (описує форму, розміри, розташування). Сад служить для того, щоб дитина доглядала за природою. Сад зображує ставлення дитини до своєї сім'ї, тому є не тільки розвиває, але й виховує, повчає. Дитина пізнає природу в порівнянні, порівнюючи плоди і рослини, що стоять поруч, пізнає їх властивості [32].

В оцінці виховного значення природи італійський педагог М. Монтессорі наближається до Ф. Фребеля. Автор вважає найкращим способом зміцнення

сил дитини занурення її в природу і висловлює думку, що дитина належить природі і повинна черпати з неї сили, необхідні для розвитку свого тіла і духу. Якщо для фізичного життя дитині необхідні цілющі сили природи, то для її психічного життя необхідно сприяти спілкуванню душі дитини з всесвітом, щоб збагатити її безпосередніми виховними силами живої природи. Засобом для досягнення цього є залучення дітей до землеробських робіт, до розведення рослин і тварин, а отже, і до свідомого спостереження природи. У роботі «Вправи з Монтесорі-матеріалом» педагог зазначає, що центральною ідеєю космічного виховання є пізнання людини у всьому його різноманітті і складності, його місця в культурі, історії, природи. Людина – не сторонній спостерігач природи, а істота космічна, глибоко вивчає всі процеси, що відбувається в космосі всередині, в собі, між усіма людьми на планеті. М. Монтесорі надала цій ідеї дидактичний сенс, показавши, як реально втілити ці ідеї в життя, працюючи з дітьми, навчити малюка бути спостережливим, бережливим по відношенню до природи. М. Монтесорі розробила спеціальні заняття, в основі яких лежали вправи, досліди, тобто дошкільнятам пропонувався інструмент самостійного пізнання природи. Наприклад, переливання води з метою ознайомлення з її властивостями, орієнтування в навколишньому світі; догляд за зрізаними квітами з метою формування уявлень про способи складання букетів, про необхідність води для життя рослин; розвиток естетичних почуттів, координації рухів тощо [51].

Узагальнюючи сучасний світовий досвід із формування екологічної культури дітей дошкільного віку, виокремимо загальні підходи та істотні ознаки. Насамперед, основними принципами екологічної культури є екоцентризм, природовідповідність, гуманність, цілісність, неперервність, культуровідповідність. У системі формування екологічної культури дітей дошкільного віку в зарубіжних країнах пріоритетними є такі напрями: емоційно-ціннісний, оздоровчий, економічний та соціальний. Державна освітня політика є екологічно орієнтованою і мотивованою в суспільстві екологічними громадськими ініціативами.

Визначимо, що виявлені тенденції у розвитку екологічної культури за кордоном є, певною мірою, ключовими і у вітчизняному освітньому просторі, проте потребують більш активної апробації і ширшого впровадження. Вважаємо за доцільне створити ефективне еколого-розвивальне середовище в закладах дошкільної освіти, розглянути питання можливості відкриття закладів дошкільної освіти за межами урбанізованих міст.

Таким чином, аналіз теоретичних засад процесу обґрунтування проблеми формування екологічної культури у дітей дошкільного віку дає можливість сформулювати наступні висновки. Екологічні проблеми, з якими стикається людство протягом останніх десятиліть, висувають невідкладні завдання формування екологічної культури у дітей, а саме виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати і відтворювати її багатства. Свідченням екологічної культури дитини є її осмислена поведінка в природі у відповідності з отриманими знаннями і навичками. Критеріями сформованості екологічної культури у дітей дошкільного віку є наявність трьох взаємопов'язаних складових – наявність уявлень про природу, ставлення до природи, поведінку і діяльність в природі.

Проведений аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень показав, що екологічне виховання набуває пріоритетної ролі у освітньому процесі закладів дошкільної освіти. В результаті узагальнення досвіду зарубіжних та вітчизняних науковців можна стверджувати, що в процесі формування екологічної культури в дітей дошкільного віку важливого значення набувають такі особливості як спілкування дитини з природою, можливість самостійного пізнання природи, залучення дітей до сільськогосподарських робіт, що слід враховувати в організації системи роботи екологічного напрямку в умовах закладу дошкільної освіти.



### **1.3. Упровадження сучасних педагогічних технологій з формування екологічної культури в практику закладів дошкільної освіти**

Аналіз існуючих педагогічних технологій для формування екологічної культури дошкільників вимагає з'ясування сутності технології, адже суттєвою характеристикою педагогічного процесу є його технологізація, що полягає у дотриманні змісту і послідовності реалізації освітніх етапів.

Поняття «педагогічна технологія» з'явилося в освіті на початку ХХ ст. (В. Бехтерев, І. Павлов, А. Ухтомський), сутність поняття досліджували В. Беспалько, В. Бухвалов, С. Вітвицька, Б. Горячов, Г. Селевко, С. Сисоєва. Вивченням ідей технологізації навчального процесу займалися відомі вчені: Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Роджерс, Ж. Руссо, Р. Штейнер.

Однак, не зважаючи на велику кількість досліджень технологічного підходу, тлумачення поняття «педагогічна технологія» неоднозначні та різняться між собою. Загальноприйнятим уявленням про педагогічну технологію є розуміння її як конструювання педагогічної системи за певною схемою, з ознаками, притаманними традиційній організації освітнього процесу: доцільність, впорядкованість, відтворюваність, керованість і оцінювання результатів. Дослідниця С. Вітвицька дійшла висновку, що «педагогічна технологія відображає модель освітнього і управлінського процесів закладу освіти і об'єднує в собі зміст, форми і засоби кожного з них» [13, с. 134].

Г. Беленька, Т. Науменко, О. Половіна розкривають поняття педагогічної технології як «сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів: вона є організаційно-методичним інструментарієм педагогічного процесу» [4, с. 39].

Особливість екологічного виховання дошкільників полягає не лише в отриманні різноманітних фактів і вивченні певних правил поведінки в природі, це взаємозалежний, послідовний ланцюжок уявлень, що розкривають найбільш важливі зв'язки та закономірності світу природи, саме тому доцільно

впроваджувати педагогічні технології для екологічного виховання дошкільників.

Н. Кот наголошує на важливості розвивального екологічного середовища і розширює дефініційне поле сфери екологічного виховання використовуючи поняття «екологічна технологія» – «це система екологічного виховання, яка містить в собі ряд взаємопов'язаних і детально описаних заходів, спланованих на весь навчальний рік». На її думку, «в результаті використання технологій підвищується рівень екологічної вихованості дітей» [37, с. 96].

Узагальнюючи наукові підходи до тлумачення поняття «педагогічна технологія», Н. Ошуркевич формулює його як створення оптимально організованого освітнього процесу, розробленого на основі системного підходу та спрямованого на запланований результат. Застосування інноваційних педагогічних технологій спрямованих на реалізацію державних програм та стандартів дошкільної освіти виступає головним завданням дошкільного виховання на сучасному етапі розвитку суспільства [57].

У полі зору сучасних дослідників перебувають умови формування природничо-екологічної компетентності із застосуванням педагогічних технологій, а саме: докладний опис технології, що включає опис усіх заходів, визначення освітніх цілей та завдань, способи організації і проведення заходів; чітке місячно-тижневе планування та поетапна реалізація заходів.

Для формування в дошкільників основ екологічної культури використовують традиційні та нетрадиційні педагогічні технології.

Традиційні технології спрямовані на способи реалізації змісту екологічного виховання, що ґрунтуються на використанні класичних форм роботи, методів та прийомів, та сприяють формуванню усвідомлено-відповідального ставлення до природи.

Новітні технології екологічного виховання ґрунтуються на сучасних методах формування екологічних уявлень, серед яких: метод формування мислеобразів; метод екологічної лабіалізації; метод екологічних асоціацій; метод художньої репрезентації природних об'єктів; метод екологічної емпатії;

метод екологічної рефлексії; ігровий метод [4].

Сформованість екологічної культури дошкільників залежить від створення і правильного використання розвивального екологічного середовища в закладах дошкільної освіти, організації дитячої діяльності в природі, а також від систематичної роботи з дітьми.

Важливою формою екологічної освіти та створення еколого-розвивального середовища в ЗДО є екологічні стежини, що посідають чільне місце у формуванні природничо-екологічної компетенції дітей дошкільного віку.

Серед українських науковців, актуальним є визначення поняття «екологічна стежина», запропоноване С. Павлюк, Л. Русан та Г. Колосінською— «це завчасно визначений маршрут по певній місцевості, на якому розташовані унікальні та типові для даної, місцевості об'єкти: різні групи рослинності, водойми, пам'ятки природи, характерні форми рельєфу тощо» [58, с. 6]. Надалі автори акцентують увагу на тому, що «екологічна стежина забезпечує можливість ознайомлення дітей із довкіллям на основі безпосереднього контакту, залучення їх до особливих видів практичної діяльності. Відчуваючи аромат трав, прохолоду води і сухість піску, прислухатися до співу птахів і шарудіння тварин, вчить ліпше пізнавати себе та бути відповідальними за власні вчинки» [58, с. 15].

Важливу, пізнавальну та оздоровчу роль в освітньому процесі ЗДО відіграє технологія краєзнавчо-туристичної діяльності.

Г. Беленька та ін. відносять до локальних педагогічних технологій дошкільної освіти експериментально-дослідницьку діяльність дошкільників у природі, «що є основою емпіричного пізнання довкілля, джерелом знань та розвитку пізнавальних інтересів». На думку авторів, перший потяг до експериментально-дослідницької діяльності виникає у людини в період раннього дитинства і триває протягом усього життя [4, с. 46].

Серед інноваційних технологій формуванні основ екологічної культури дітей дошкільного віку ефективними є технологія використання авторської

казки як засобу формування екологічної культури дітей дошкільного віку, розроблена Г. Беленькою та Т. Науменко, а також технологія використання пейзажного живопису для формування естетичного ставлення до природи, створена Г. Беленькою та О. Половіною [4, с. 115].

У дошкільній освіті, проектна технологія набуває широкого поширення та відноситься до гуманістичного підходу в психології та педагогіці. Головною рисою гуманістичного підходу є особлива увага до індивідуальності людини та її особистості. Саме цим гуманістичний підхід відрізняється від традиційного підходу, що полягає у засвоєнні готових знань і їх відтворенні.

Поєднання у різних варіантах елементів апробованих педагогічних технологій та їх упровадження у педагогічний процес ЗДО дозволяє підвищити рівень екологічної вихованості дошкільників та сформувати екологічну культуру дитини дошкільного віку.

Отже, дослідження сучасних науковців доводить ефективність упровадження в систему дошкільної освіти інноваційних педагогічних технологій, які сприяють ефективному формуванню екологічної культури дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

## РОЗДІЛ 2

### ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

#### **2.1. Дослідження рівня сформованості екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку**

Дослідно-експериментальна робота з формування екологічної культури у дітей дошкільного віку була реалізована на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) №133 «Струмочок» Запорізької міської ради Запорізької області. У дослідженні взяли участь 20 дітей у віці 5-6 років. Були обрані діти старших груп, приблизно однакові за рівнем розвитку і ступенем педагогічної майстерності вихователів. Дітей розділено на 2 групи – експериментальну (ЕГ) і контрольну (КГ).

Мета дослідно-експериментальної роботи: виявлення ефективних методів із формування екологічної культури дітей старшого дошкільного віку.

Тривалість експерименту 3 тижні.

Завдання дослідно-експериментальної роботи:

1) Визначення рівнів сформованості екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку.

2) Розроблення та обґрунтування методики формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку.

3) Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи з формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку.

Дослідно-експериментальна робота була реалізована в три етапи:

1. Констатувальний етап дозволив визначити критерії, показники і рівні екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку, підібрати діагностичні методики і дослідити стан сформованості екологічної культури в дітей

старшого дошкільного віку КГ і ЕГ. Визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та загальну структуру експерименту; розроблено програму дослідження; здійснено вибір методики дослідження; розроблено анкети, тести, бланки для аналізу інформації.

2. На формувальному етапі обґрунтовано, розроблено і запроваджено методику формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку на основі результатів констатувального етапу.

3. Контрольний етап було спрямовано на оцінку ефективності запровадженої методики формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку з використанням діагностичного інструментарію констатувального етапу.

За результатами проведеної дослідно-експериментальної роботи насамперед необхідно було з'ясувати критерії і показники екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку.

Критеріями оцінки екологічної культури встановлено: когнітивний критерій; емоційно-ціннісний критерій; діяльнісний критерій.

Показниками зазначених критеріїв визначено:

**Когнітивний критерій:** наявність/відсутність уявлень про природу (живу та неживу) та про людину, як частину природи.

**Емоційно-ціннісний критерій:** наявність/відсутність задоволення від процесу трудової діяльності та її результатів.

**Діяльнісний критерій:** наявність/відсутність умінь діяти в природному середовищі.

Для дослідження стану сформованості екологічної культури нами було розроблено рівні досягнення: низький, середній, високий, з урахуванням вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку (додаток К), що викладені в Програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» [1], яка рекомендована Міністерством освіти і науки України та розроблена відповідно до Базового компонента дошкільної освіти в Україні [3].

Критеріально-рівнева шкала оцінки рівня екологічної культури дітей старшого дошкільного віку наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Критеріально-рівнева шкала оцінки екологічної культури дітей  
старшого дошкільного віку**

№ з/п	Рівень	Критерії	Показники
1	2	3	4
1.	Низький	Наявність у дитини уявлень про природу	Уявлення про природу (живу та неживу) та про людину, як частину природи неповні, порушена системність. Ускладнено усвідомлення взаємозв'язку і взаємозалежності людини і природи. Системні уявлення про трудову діяльність людини в природі і природні об'єкти відсутні
		Ставлення дитини до природи	Відсутність задоволення від процесу трудової діяльності та її результатів, ставлення байдуже, часом негативне; спроби подолати труднощі в ході її виконання не виявляються; ускладнено розуміння необхідності гуманного, дбайливого ставлення до об'єктів природи, відсутність відповідальності за результати і наслідки реалізованої діяльності
		Поведінка і діяльність дитини в природі	Не спостерігається ініціативи застосувати знайомі способи дії в природному середовищі, відсутнє прагнення своєю діяльністю поліпшити стан об'єктів природи; трудову діяльність здійснює після багаторазового повторення прохання дорослим; відсутність уміння діяти в природі на основі правил поведінки в природному середовищі
2.	Середній	Наявність у дитини уявлень про природу	Системні уявлення про природу (живу та неживу) та про людину, як частину природи неповні. Усвідомлення взаємозв'язку і взаємозалежності людини і природи фрагментарно. Наявність системних уявлень про трудову діяльність людини в природі і про природні об'єкти виражено на достатньому рівні
		Ставлення дитини до природи	Отримання задоволення від процесу трудової діяльності та її результатів тільки в разі виконання улюбленої справи. Ситуативне подолання труднощів в ході її виконання. Наявність розуміння необхідності гуманного, дбайливого ставлення до об'єктів природи, проте відсутність прояву відповідальності за їх життя і хороший стан; екологічна мотивація діяльності, відповідальність за результати і наслідки реалізованої діяльності виражена слабо

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4
		Поведінка і діяльність дитини в природі	Застосування знайомих способів дій в природному середовищі ситуативно, слабка вираженість прагнення своєю діяльністю покращити стан об'єктів природи; загальнотрудові вміння і навички потребують корекції; самоконтроль і прагнення доводити розпочату справу до кінця присутній тільки при виконанні улюбленої справи; здійснення трудової діяльності з нагадуванням дорослого і допомогою однолітків, вміння діяти в природі на основі правил поведінки в природному середовищі фрагментарно
3.	Високий	Наявність у дитини уявлень про природу	Повні системні уявлення про природу (живу та неживу) та про людину, як частину природи. Усвідомлення взаємозв'язку і взаємозалежності людини і природи. Наявність системних уявлень про трудову діяльність людини в природі
Ставлення дитини до природи		Отримання задоволення від процесу трудової діяльності та її результатів, подолання труднощів в ході її виконання; розуміння необхідності гуманного, дбайливого ставлення до об'єктів природи, прояв відповідальності за їх життя і хороший стан; наявність екологічної мотивації діяльності, відповідальність за результати і наслідки реалізованої діяльності	
Поведінка і діяльність дитини в природі		Активне застосування знайомих способів дій в природному середовищі, прагнення своєю діяльністю покращити стан об'єктів природи; наявність загальнотрудових умінь і навичок (цілепокладання, планування, вибір способу досягнення мети, контроль і оцінка результатів); володіння навичками самоконтролю і прагнення доводити розпочату справу до кінця; вміння здійснювати трудову діяльність без нагадувань і сторонньої допомоги; вміння діяти в природі на основі правил поведінки в природному середовищі	

1. Низький рівень. Дитина часто припускається помилок при розподілі представників природи (живої та неживої) за видами; не завжди аргументує свій вибір. Не завжди співвідносить представників фауни з середовищем існування. Не може назвати характерні ознаки. На поставлені питання відповідати не може, а якщо і відповідає, то в основному не вірно. Не проявляє інтересу і не висловлює своє ставлення до представників природи. Дитина з небажанням шукає вихід із екологічної ситуації. У підсумку приймає рішення, що стосується тільки її життя. Допомогу і життя живої та неживої істоти відводить на другий план.

2. Середній рівень. Дитина іноді допускає незначні помилки при



розподілі представників природи (живої та неживої); не завжди аргументує свій вибір. В основному співвідносить представників фауни з середовищем існування. Знає характерні ознаки, але іноді допускає неточності у відповідях. На поставлені запитання відповідає послідовно, але іноді відповіді бувають занадто короткими. Виявляє інтерес і емоційно висловлює своє ставлення до представників природи. Дитина обмірковує екологічну ситуацію, намагається знайти оптимальний варіант вирішення для себе і для живої істоти. Намагається в ситуації «всюди встигнути», щоб навколо всім було добре.

3. Високий рівень. Дитина без особливих зусиль характеризує представників природи (живої та неживої) за видами; аргументує свій вибір. Співвідносить уявлення фауни з середовищем проживання. Знає характерні ознаки тварин та рослин. Без особливих зусиль, пов'язано і послідовно відповідає на поставлені питання. Виявляє інтерес і емоційно висловлює своє ставлення до представників природи. Дитина шукає вихід із екологічної ситуації. Приймає рішення допомогти живій істоті, відмовляється від власних бажань.

Діагностична методика була складена на основі освітніх завдань із екологічного виховання старших дошкільнят.

Методика включала проведення серії із наступних завдань: вивчення уявлень дитини про представників тваринного і рослинного світу та ставлення дитини до них, а також про природні явища та діяльність людей у природі.

Для цього було запропоновано дітям завдання №1 Дидактична гра «Знайди дім для тварин» для визначення уявлень дитини про представників тваринного світу (додаток Л).

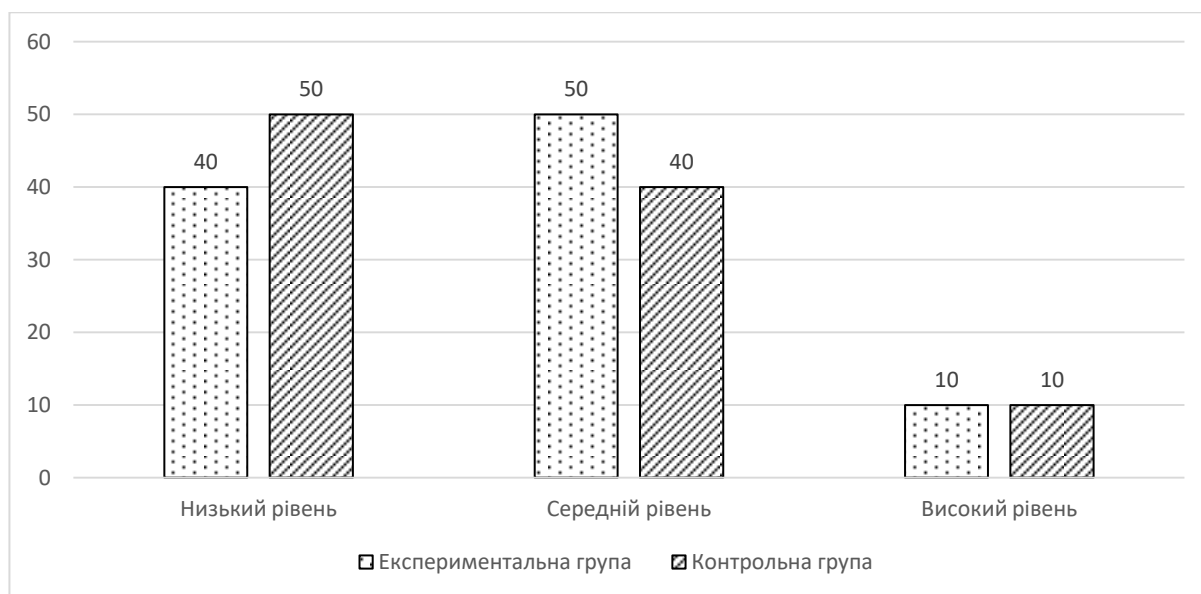
За результатами проведеного дослідження складено протокол обстеження рівня сформованості уявлень дітей старшого дошкільного віку про представників тваринного світу. Результати наведено у таблиці 2.2.

Таким чином, на констатувальному етапі результати проведеної оцінки екологічної культури дітей старшого дошкільного за когнітивним критерієм показали, що він майже не відрізняється в КГ і ЕГ.

**Оцінка рівнів сформованості уявлень дітей старшого дошкільного віку про представників тваринного світу (когнітивний критерій, констатувальний етап)**

№ з/п	Група	Кількість дітей	Рівень					
			Низький		Середній		Високий	
			Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
1.	Експериментальна група	10	4	40,00	5	50,00	1	10,00
2.	Контрольна група	10	5	50,00	4	40,00	1	10,00

Підрахунок балів за виконання усіх завдань по кожному учаснику експериментального дослідження дав змогу здійснити розподіл дітей за рівнями сформованості у них уявлень про представників тваринного світу (рисунок 2.1).



**Рисунок 2.1. Рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку уявлень про представників тваринного світу, % (когнітивний критерій, констатувальний етап)**

Так, у експериментальній групі низький рівень продемонстрували 4 дитини (40,00%), середній рівень 5 дітей (50,00%), високий рівень виявила 1 дитина (10,00%).

У контрольній групі низький рівень продемонстрували 5 дітей (50,00%), середній рівень 4 дітей (40,00%), високий рівень виявила 1 дитина (10,00%).

Наступним етапом було дослідження екологічної культури старших дошкільників за емоційно-ціннісним критерієм. Для цього було запропоновано дітям завдання №2 Індивідуальна бесіда «Секретна розмова» (додаток М).

За результатами проведеного дослідження складено протокол обстеження рівнів сформованості в дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до рослин. Результати наведено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Оцінка рівнів сформованості в дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до рослин (емоційно-ціннісний критерій, констатувальний етап)**

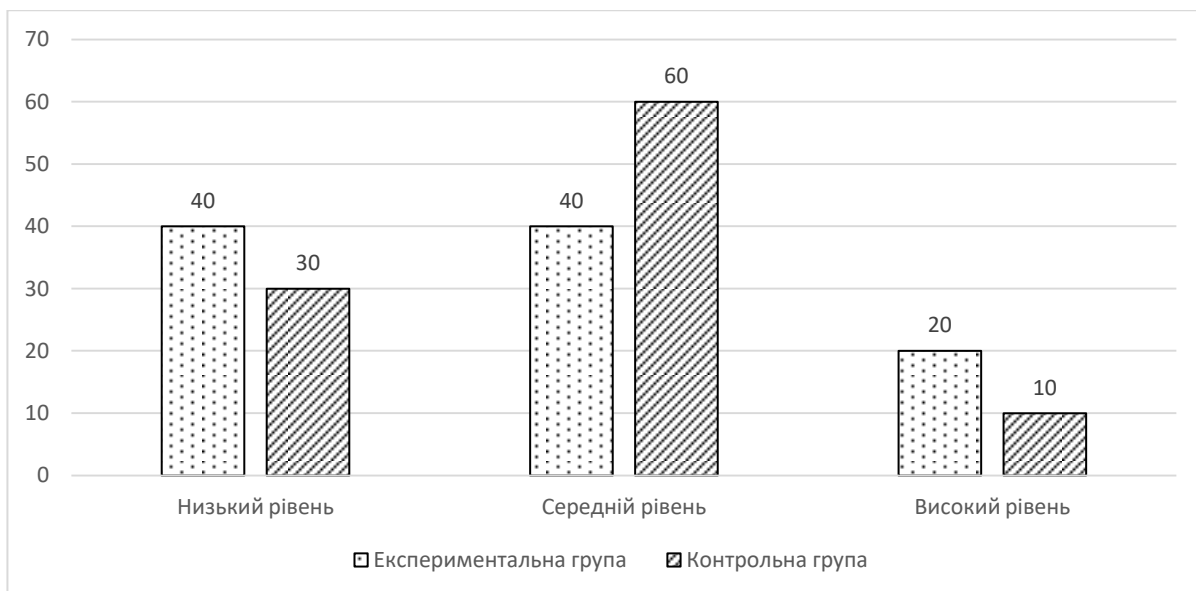
№ з/п	Група	Кількість дітей	Рівень					
			Низький		Середній		Високий	
			Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
1.	Експериментальна група	10	4	40,00	4	40,00	2	20,00
2.	Контрольна група	10	3	30,00	6	60,00	1	10,00

Оцінка результатів дослідження рівнів сформованості в дітей старшого дошкільного віку ставлення до них проводилася за емоційно-ціннісними критеріями.

Підрахунок балів за виконання усіх завдань по кожному учаснику експериментального дослідження дав змогу здійснити розподіл дітей за рівнями сформованості у них уявлень про представників рослинного світу та ставлення дітей до них (рисунок 2.2).

Так, в експериментальній групі низький рівень продемонстрували 4 дитини (40,00%), середній рівень 4 дитини (40,00%), високий рівень виявили 2 дитини (20,00%).

У контрольній групі низький рівень продемонстрували 3 дітей (30,00%), середній рівень 6 дітей (60,00%), високий рівень виявила 1 дитина (10,00%).



**Рисунок 2.2. Рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до рослин, % (емоційно-ціннісний критерій, констатувальний етап)**

З метою дослідження стану сформованості умінь дітей діяти в природному середовищі та визначення рівня екологічної культури за діяльнісним критерієм, було запропоновано дітям дидактичну гру «Пори року» (додаток Н).

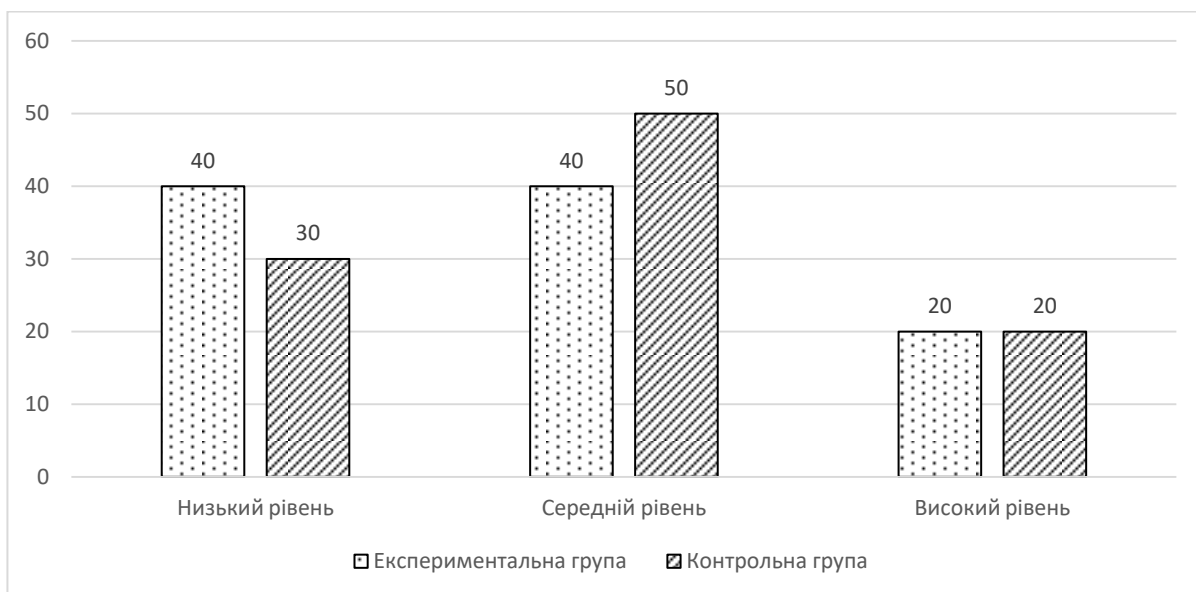
За результатами проведеного дослідження складено протокол обстеження стану сформованості умінь дітей діяти в природному середовищі. Результати наведено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Оцінка рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку умінь діяти в природному середовищі (діяльнісний критерій, констатувальний етап)**

№ з/п	Група	Кількість дітей	Рівень					
			Низький		Середній		Високий	
			Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
1.	Експериментальна група	10	4	40,00	4	40,00	2	20,00
2.	Контрольна група	10	3	30,00	5	50,00	2	20,00

Підрахунок балів за виконання усіх завдань по кожному учаснику експериментального дослідження дав змогу здійснити розподіл дітей за рівнями сформованості у них умінь дітей діяти в природному середовищі (рисунок 2.3).



**Рисунок 2.3. Рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку умінь діяти в природному середовищі, % (діяльнісний критерій, констатувальний етап)**

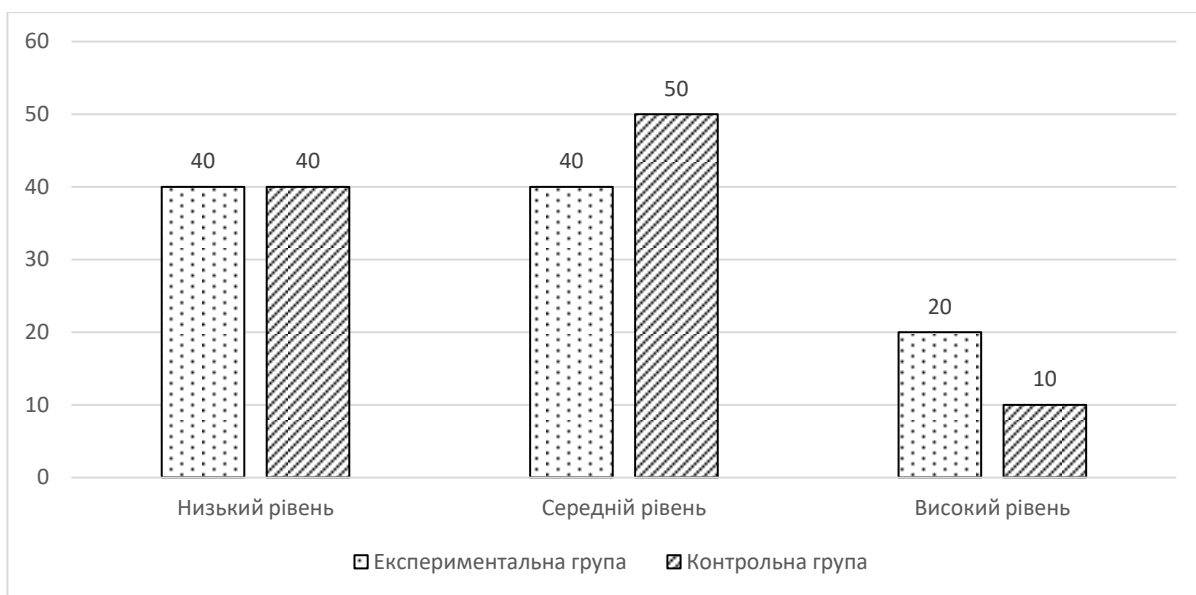
Так, у експериментальній групі низький рівень продемонстрували 4 дитини (40,00%), середній рівень 4 дитини (40,00%), високий рівень виявили 2 дитини (20,00%).

У контрольній групі низький рівень продемонстрували 3 дітей (30,00%), середній рівень 5 дітей (50,00%), високий рівень виявили 2 дитини (20,00%).

Більш наочно результати стану сформованості екологічної культури дітей дошкільного віку в дослідних групах на констатувальному етапі дослідно-експериментальної роботи представлені на рисунку 2.4.

Таким чином, за результатами констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи слід відмітити, що більше третини дітей перебувають на низькому рівні екологічної культури ЕГ (40,00%) , КГ (40,00%). Уявлення дітей про природу (живу та неживу), а також про людину, як частину природи, нечіткі, неповні, порушена системність. Ускладнено усвідомлення

взаємозв'язку і взаємозалежності людини і природи. Системні уявлення про трудову діяльність людини в природі практично відсутні.



**Рисунок 2.4. Загальний стан сформованості екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі, %**

Можна також відзначити відсутність задоволення у дитини від процесу трудової діяльності та її результатів, байдуже, часом негативне ставлення; спроби подолати труднощі в ході її виконання не виявляються; утруднене розуміння необхідності гуманного, дбайливого ставлення до об'єктів природи, відсутні прояви відповідальності за їх життя і хороший стан; відсутня екологічна мотивація діяльності, а також відповідальність за результати і наслідки реалізованої діяльності.

У цих дітей не спостерігається ініціатива застосувати знайомі способи дії в природному середовищі, відсутнє прагнення своєю діяльністю поліпшити стан об'єктів природи; відсутні загальнотрудові вміння і навички; вони не володіють навичками самоконтролю і прагнення довести розпочату справу до кінця; трудову діяльність здійснюють після багаторазового повторювання та прохання дорослих; не вміють діяти в природі на основі правил поведінки в природному середовищі.

Близько половини дітей всіх груп показали середній рівень екологічної культури (40,00% ЕГ та 50,00% КГ). Системні уявлення про природу (живу та неживу), а також про людину, як частину природи, у них неповні. Усвідомлення взаємозв'язку і взаємозалежності людини і природи фрагментарні. Наявність системних уявлень про трудову діяльність людини в природі виражено слабо.

Ці діти отримують задоволення від процесу трудової діяльності та її результатів тільки в разі виконання улюбленої справи. Спостерігається ситуативне подолання труднощів в ході її виконання. Розуміють необхідність гуманного, дбайливого ставлення до об'єктів природи, проте відсутні прояви відповідальності за їх життя і хороший стан; екологічна мотивація діяльності, відповідальність за результати і наслідки реалізованої діяльності виражена слабо.

Діти, які мають середній рівень екологічної культури, застосовують знайомі способи дій в природному середовищі ситуативно, слабо висловлюють прагнення своєю діяльністю покращити стан об'єктів природи; їх загальношкільні вміння і навички потребують корекції; самоконтроль і прагнення доводити розпочату справу до кінця присутній тільки при виконанні улюбленої справи; здійснюють трудову діяльність з нагадуванням дорослого і допомогою однолітків; вміють діяти в природі на основі правил поведінки в природному середовищі фрагментарно.

Високий рівень екологічної культури показали 20,00% дітей експериментальної групи та 10,00% дітей контрольної групи, і це можна пояснити недостатньою увагою вихователів до цієї проблеми, яка дозволила б придбати необхідні екологічні знання і вміння, сформувані екологічні інтереси і відповідну спрямованість особистості.

Таким чином, можна зробити висновок, що для підвищення рівня екологічної культури дітей дошкільного віку необхідно розробити, обґрунтувати та запровадити методику екологічного виховання з елементами

сучасних педагогічних технологій для дітей старшого дошкільного віку, яка сприятиме ефективному формуванню їхньої екологічної культури.

## **2.2. Методика формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку (формувальний етап)**

За результатами констатувального етапу було визначено, що в дітей експериментальної та контрольної групи недостатньо сформовані уявлення про об'єкти і предмети живої та неживої природи, також у дітей відзначаються труднощі з аргументуванням своєї думки і наявних уявлень.

На формувальному етапі дослідно-експериментальної роботи, нами було розроблено методику формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку, що проводилися в ЕГ експериментальній групі, з урахуванням сучасних педагогічних технологій, використанням інтерактивних методів, спрямованих на формування екологічного світогляду дітей старшого дошкільного віку.

Методика складається з системи занять екологічного спрямування та інноваційних форм, методів і прийомів.

Педагогічна система складається з семи занять за темами: проведення інтегрованої бесіди-спостереження за світом свійських тварин, малювання з пріоритетом розвитку мовлення; організація прогулянки та екскурсії; створення дитячої лабораторії; розробка «Екологічної стежини» на території закладу дошкільної освіти; ведення «Календаря спостережень за природою»; робота з батьками; проведення виставки на тему «Казкова тварина».

Тривалість занять складає 25-30 хвилин, проведення яких відбувається 2 рази на тиждень.

Принципи роботи, які використовувались на даному етапі:

1) принцип безперервності і системності виховного впливу на всіх щаблях освіти, взаємозв'язок процесів виховання і навчання;



2) врахування закономірностей психофізіологічного розвитку у віковому періоді, забезпечення особистісно-орієнтованого підходу до виховання дітей;

3) діяльнісний принцип характеризується тим, що розвиток дітей відбувається в спільній діяльності, організованій дорослим і спрямованій на вирішення поставлених цілей і завдань;

4) принцип симпатії – слід створювати доброзичливу атмосферу при організації діяльності, щоб кожна дитина відчувала себе комфортно;

5) принцип комунікативної спрямованості – велика увага приділяється розвитку мовних навичок і використання їх в процесі взаємодії.

Для формування екологічного світогляду дошкільнят було важливо не тільки сформувати знання про живу і неживу природу, але також сформувати позитивне ставлення, яке буде в подальшому проявлятися в діяльності.

Робота була побудована з використанням спільних форм роботи, поділ на групи здійснювався за бажанням дітей, щоб дітям було комфортно працювати один із одним. При цьому деякі форми роботи передбачали участь батьків. Кожне заняття мало певну структуру:

1. Привітання. Мета, тема, цілі і завдання заняття.
2. Основний етап. Реалізація інтерактивного методу.
3. Заключний етап, передбачав рефлексію діяльності.

В процесі діагностики ми вивчали уявлення про природу, ставлення до природи та поведінку і діяльність дитини в природі. Відповідно до цього на формуючому етапі наша робота була спрямована на формування цих компонентів екологічної культури в процесі організованої системи педагогічних заходів.

Тематичний план використання інтерактивних методів щодо формування екологічної культури у дітей дошкільного віку, представлений системою наступних освітніх заходів:

1. Проведення інтегрованої бесіди-спостереження за світом свійських тварин, малювання з пріоритетом розвитку мовлення.
2. Організація прогулянки та екскурсії.

3. Створення дитячої лабораторії.
4. Розробка «Екологічної стежини» на території закладу дошкільної освіти.
5. Ведення «Календаря спостережень за природою».
6. Робота з батьками.
7. Проведення виставки на тему «Казкова тварина».

*Проведення інтегрованої бесіди-спостереження за світом свійських тварин, малювання з пріоритетом розвитку мовлення*

Під час спостережень за свійськими тваринами, які вихователь проводить із дітьми, він не тільки розширює знання дітей про тварин, але й допомагає їм усвідомити певні закономірності їх життя. Цілеспрямовано проведені спостереження, закріплення результатів цих спостережень у наступних бесідах, дидактичних іграх, розповіданні та відгадуванні загадок підводять дітей до розуміння деяких зв'язків і залежностей розвитку та збереження рослинного й тваринного світу від людського ставлення до природи.

Свійські тварини надають значну допомогу у вихованні особистих позитивних якостей дитини, але тільки за умови відповідального і дбайливого ставлення до цих тварин. Тільки тоді сформується доброта, відповідальність, почуття обов'язку тощо. Люди відповідають за живе – і за тварин, і за рослин – перед природою, перед суспільством, перед власною совістю.

Слід також зазначити, що застосування казки в освітній діяльності (під час занять, екскурсій, спостережень у природі) дає змогу забезпечити засвоєння екологічної інформації в цікавій формі, формувати екологічні уявлення дітей, позитивне ставлення до об'єктів і явищ природи на емоційному тлі казки. Використання казок у попередній роботі перед спостереженнями, екскурсіями забезпечує виникнення інтересу дітей до їх змісту, готує до сприйняття інформації. Використання казок після спостережень і екскурсій у природу є ефективним засобом закріплення отриманої інформації, її емоційного переосмислення, стимулом для застосування набутих знань у практичній діяльності.

Доцільність використання наочності в процесі роботи з казками зумовлена необхідністю візуального підкріплення сили впливу казкових образів на свідомість дитини. Наприклад, демонстрація картин, художніх ілюстрацій із зображенням тварин під час читання чи розповідання казок підсилює образи, які виникають в уяві дитини під час сприйняття таких казок.

Тому в умовах проведення експериментально-дослідної роботи нами було проведено інтегроване заняття-бесіда зі спостереження за світом свійських тварин (додаток У) із використанням авторської казки В. Ніколаєнко «Пізнавальна казка для малят про козенят» [56, с. 34]. Для закріплення сформованих образів було також проведено урок малювання на тему «Козенятко-малятко» (додаток П).

Мета заняття: навчити дітей спостерігати за свійськими тваринами, виділяти їхні характерні ознаки, на підставі чого робити узагальнення; уточнити зміст поняття «свійські тварини»; формувати пізнавальний інтерес дітей до тваринного світу; розвивати в дітей подальший інтерес і турботливе ставлення до свійських тварин.

Матеріали для проведення заняття: картинки із зображеннями свійських тварин; аркуші паперу з різнокольоровим тонуванням; гуаш; пензлі (№ 2, 6); серветки для обтирання пензлів; ємності з водою.

Попередня робота: перегляд документальних фільмів про кіз, умови їх проживання, харчування; розучування віршів; відгадування загадок про цю тварину.

#### *Організація прогулянки та екскурсії*

У процесі засвоєння елементарних знань про природу та її екологічний стан у дитини розвиваються важливі для подальшого навчання вміння узагальненого сприйняття, елементи словесно-логічного мислення, зв'язне мовлення. Лише спілкуючись із навколишнім світом, дитина має змогу дізнатися більше про природні явища. Вона вбирає у себе барви, звуки й пахощі природи, співчуває всьому живому. У такому творчому процесі діти опановують «абетку» емоцій. Спілкування з навколишнім світом має відбуватися у доброзичливій атмосфері.

Для організації роботи з екологічного виховання потрібно використовувати не тільки куточок природи в групі, ділянку дошкільного закладу, але й найближче природне оточення: парки, сади, поле, луг, водойми, ферми, оранжереї, ботанічний і зоологічний сади тощо.

Для надання повноцінної інформації з екологічного стану навколишнього середовища доцільно систематично проводити з дітьми цільові прогулянки та екскурсії. Вихователям бажано організовувати впродовж місяця 1-2 екскурсії, цільові прогулянки до лісу, парку для того, щоб простежити зміни природи протягом сезону. Зазвичай навесні та влітку кількість екскурсій і цільових прогулянок значно збільшується. Ознайомлювати дітей старшого дошкільного віку із природою, навколишнім середовищем потрібно, використовуючи елементарну пошукову діяльність, адже вона забезпечує засвоєння дітьми доступних для їх розуміння зв'язків у природі.

В умовах проведення експериментально-дослідної роботи було проведено екскурсію на тему «Ми малі садівники, працюємо залюбки» (додаток Р). Мета екскурсії: удосконалення знань про рослини та догляд за ними; розвиток навичок догляду за квітниками.

#### *Створення дитячої лабораторії*

Для того, щоб знання дітей про природу були усвідомленими, під час занять необхідно проводити нескладні досліди – спостереження, які проводяться в спеціально організованих умовах.

В умовах проведення експериментально-дослідної роботи було створено лабораторію – новий елемент розвивального середовища. Це база для специфічної ігрової діяльності дитини (робота в лабораторії передбачає перетворення дітей в «учених», які проводять досліди, експерименти, спостереження за різною тематикою).

Як обладнання для проведення дослідів, використовуються пакувальні матеріали різного розміру і різної форми: стаканчики різного ступеня прозорості (з-під йогуртів, сметани та інших молочних продуктів, морозива), коробки з-під тортів тощо, пластмасові ложки для сипучих матеріалів, палички,

трубочки для коктейлю, папір для фільтрування. До підбору обладнання було залучено батьків. Для проведення різних досліджень в лабораторії і на прогулянках було придбано лупи. В лабораторії розміщені природні матеріали, призначені для проведення різних досліджень: пісок, глина, каміння, насіння рослин тощо.

У дитячій лабораторії проводяться досліди (додаток С) за наступними напрямками – як полум'я забруднює повітря, як рослини п'ють воду, які властивості має пісок та глина, як користуватися лупою.

Головна перевага методу експериментування полягає в тому, що він дає дітям реальні уявлення про різні сторони досліджуваного об'єкта, про його взаємини з іншими об'єктами і з середовищем проживання. В процесі експерименту йде збагачення пам'яті дитини, активізуються його розумові процеси, так як постійно виникає необхідність здійснювати операції аналізу і синтезу, узагальнення та екстраполяції.

Таким чином, слід відзначити позитивний вплив експериментів на емоцій-ну сферу дитини, на розвиток творчих здібностей та формування трудових навичок. Чим різноманітніша і інтенсивніша пошукова діяльність, тим більше нової інформації отримують діти, тим швидше і повноцінніше вони розвиваються.

#### *Розробка «Екологічної стежини» на території закладу дошкільної освіти*

В умовах проведення експериментально-дослідної роботи було розроблено «Екологічну стежину» (додаток Т). Вона включає наступні об'єкти: квітники, город, ділянку з лікарськими рослинами, різноманітні види дерев.

Створення екологічної стежки на території закладу дошкільної освіти сприяє підвищенню рівня екологічної культури в дітей дошкільного віку. Уявлення, отримані дітьми під час занять на екологічній стежці, слугують важливим доповненням до знань, отриманих на заняттях. Головне полягає в тому, що діти опановують уміння застосовувати на практиці різні знання в комплексі і виявляють емоційно-ціннісне ставлення до природи.

На екологічній стежці навчання і виховання об'єднуються в єдиний взаємопов'язаний процес. Крім придбання знань про природне середовище, дошкільнята знайомляться з етичними нормами, пов'язаними з природокористуванням.

Робота на стежці сприяє вихованню в дітей працьовитості і поваги до праці, зміцнює зв'язок навчання з життям, з працею людей. Дошкільнята розширюють свої природничо-наукові знання, а також отримують уявлення про ставлення людини до навколишнього середовища в процесі праці і відпочинку. Вони розвивають у собі здатність комплексно оцінювати результати праці, робити прогнози щодо екологічних наслідків діяльності людини. Але найважливішим проявом зв'язку навчання з життям є участь дітей в діяльності щодо поліпшення загального стану природи в зоні екологічної стежки.

Таким чином, створення екологічної стежки допомагає гуманізувати процес навчання. Всі уявлення, знання, вміння, навички, переконання, почуття, що формуються в ході занять на екологічній стежці, спрямовані на вирішення головного завдання нашого часу – формування екологічної культури дитини. Це зумовлює зміст, методи і форми організації освітнього процесу на стежці.

Основними видами діяльності дітей під час прогулянок на стежці є гра, експеримент, спостереження. Через дану діяльність діти набувають навички орієнтування в просторі і часі, у них розвивається пам'ять, мова, мислення. Осмислення споглядання і спостереження сприяють формуванню почуття прекрасного, виховується любов до природи, бажання її берегти і зберігати.

#### *Ведення «Календаря спостережень за природою»*

Потреба фіксації знань дітей про природу викликається своєрідністю дитячої психіки: дошкільники досить швидко запам'ятовують, але без повторення так само швидко і забувають. У зв'язку з цим слід організувати діяльність дітей, щоб повертатися до матеріалу, засвоєного ними під час спостережень, праці, ігор тощо.

Способом фіксації знань про природу є ведення календаря природи і погоди. Потреба ведення календаря природи і погоди зумовлюється

своєрідністю пізнання закономірностей сезонних змін дошкільниками. Пору року – досить значний проміжок часу. Відсутність різкої межі між порами року створює у дітей неправильні уявлення про деяку постійність навколишнього середовища. Наприклад, наприкінці осені діти часто забувають, що на її початку було тепло, було багато квітів, літали гарні метелики, бджоли і т.д. Ведення календаря природи розвиває спостережливість, привчає уважно приглядатися до навколишньої природи, встановлювати взаємозв'язки і послідовність явищ, їх причини.

В умовах дослідно-експериментальної діяльності було забезпечено щоденне ведення «Календаря спостережень за природою». Календар оформлено яскравими малюнками, що відображують певну пору року. Наприклад восени – дерево з плодами в осінньому вбранні, осінні квіткові рослини, відлітаючі птахи. Внизу прикріплено кишеньки для малюнків. Діти щоденно фіксували стан погоди після денної прогулянки. Позначення якими користуються діти, можуть бути різними. На початку вони повинні мати реалістичний характер, наприклад, вітер – гілка що похилилася вбік, сніг – графічне зображення сніжинки, сонячний ясний день – зображення сонечка, хмарний – зображення хмаринки. Пізніше можна розповісти дітям, що в школі погоду позначають інакше. Запропонувати їм скористуватися умовними позначеннями.

Отже, ведення календарів природи, погоди унаочнює процес поступових змін певних сезонів, сприяє формуванню інтересу у дітей та кращому засвоєнню знань про природу.

#### *Робота з батьками*

Виховання правильного ставлення дітей до природи, вміння дбайливо поводитися з живими істотами може бути повноцінно здійснено в дошкільний період лише в тому випадку, якщо система роботи в дитячому садку поєднується з роботою по формуванню екологічних уявлень в сім'ї. Дошкільна установа, яке веде планомірну роботу з екологічного виховання, включає також і роботу з сім'єю. В умовах сім'ї велике значення має «атмосфера

спрямованості» на природу: інтерес дорослих до рослин і тварин, сільськогосподарських робіт, приклад позитивного взаємодії дорослих з природою, цілеспрямоване виховання у дітей правильного ставлення до живих істот.

В умовах дослідно-експериментальної роботи проведено батьківські збори на тему «Природа дітям» з метою організації спільних дій вихователів і батьків у вирішенні проблем щодо формування екологічної культури у дітей дошкільного віку.

План проведення зборів:

1. Запропоновано батькам прослухати консультацію на тему «Дорослий-носій екологічної культури».

2. Запропоновано обговорити наступні питання:

- чи потрібно створення розвивального середовища та фонду наочно-дидактичних матеріалів для екологічного виховання дітей?

- ваше ставлення до створення умов для праці дітей і дорослих у природній зоні дитячого садка?

- чи вважаєте ви, що приклад батьків сприяє формуванню позитивного ставлення дітей до природи?

3. Розгляд проблемних педагогічних ситуацій.

4. Анкетування батьків.

У бесіді було акцентовано увагу на актуальність і значимість екологічного виховання дітей в даний час. Також розкрито питання, як інтерес і справи дорослих, пов'язані будь-яким чином зі світом природи, можуть стати засобом виховання дітей: захоплення кімнатними рослинами, присутністю тварин в будинку, присадибна ділянка і робота на ньому. Пояснено батькам, що світ захоплення дорослих і дітей – телебачення, книги, гра також можуть стати засобом залучення дітей до природи.

На батьківських зборах було здійснено анкетування батьків екологічного спрямування (додаток X). Відповіді батьків допомогли виявити захоплення



дорослих і дітей, позначити проблеми, які потребують педагогічної допомоги, і були покладені в основу роботи з дітьми з питань екологічного виховання.

Результати роботи показують, що після використання таких форм і методів роботи з батьками як: спільна праця дітей та батьків у природі, участь батьків у виставках, виникає позитивна динаміка рівня сформованості екологічних уявлень у дітей. Батьки усвідомлюють важливість формування цих уявлень у дітей в сім'ї, взаємодіючи з закладом дошкільної освіти.

#### *Проведення виставки на тему «Казкова тварина»*

На наступному етапі дослідно-експериментальної роботи було організовано в групі виставку виробів дітей з природного матеріалу.

Тема виставки: «Казкова тварина».

Мета: розвивати творчість, уяву дітей; навчити використовувати різноманітний природний матеріал для виробів (шишки, жолуді, гілочки, листочки, насіння клену); показати дітям красу виробів з природного матеріалу.

Попередня робота з батьками: проведення бесіди з батьками, щоб вони не перешкождали при прогулянках з дітьми збиранню природного матеріалу, а навпаки допомагали їм, активно долучалися до роботи з виготовлення виробів.

Попередня робота з дітьми: пояснення дітям, що може стати сполучним матеріалом (пластилін); дітям було дано завдання придумати назву своїй казковій тварині; так само дітям було сказано, що кращі вироби будуть заохочуватися призами, тому був включений елемент змагання. Діти повинні використовувати найрізноманітніший природний матеріал.

За результатами виставки були вибрані три найкращі роботи, які оцінювалися за різними критеріями (використання різноманіття природного матеріалу, акуратність, винахідливість).

На перших заняттях було відзначено, що діти не в повному обсязі могли вербально висловити свої знання і уявлення про природу, або формулювали висловлювання фрагментарно. Також багато дітей боялися помилитися і відмовлялися відповідати на питання. Дітям більше подобалися ігрові форми роботи, в дискусійних формах роботи не всі брали участь, відволікалися. Після

кількох занять у дітей склалося уявлення про роботу, вони проявляли активність, не боялися висловлювати свою думку.

Таким чином, в процесі формуючого етапу експериментального дослідження нами розроблено, обґрунтовано та запроваджено методику формування екологічної культури дітей старшого дошкільного віку, спрямовану на розширення уявлень про живу і неживу природу, формування позитивного ставлення до неї, розвиток умінь діяти в природному середовищі. Методика базується на методологічних принципах: гуманізм, науковість, доступність, прогностичність, інтеграція, діяльність, цілісність, конструктивізм, регіоналізм, системність, наступність. Особливістю методики є активне використання інтерактивних методів: гра, метод проектів, дискусії, експеримент, асоціації, різноманітних засобів наочності у вигляді картинок, фігурок тварин, природних матеріалів тощо, що дозволяє використовувати вікові особливості дітей старшого дошкільного віку і успішно включатися дітям в активну екологічну діяльність.

### **2.3. Аналіз результатів дослідження сформованості екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку (контрольний етап)**

Проведення всіх етапів дослідно-експериментальної роботи з формування екологічної культури у дітей дошкільного віку дозволило провести аналіз її результатів і зробити відповідні висновки.

На констатувальному етапі дослідно-експериментальної роботи було проведено дослідження стану сформованості екологічної культури дітей старшого дошкільного віку. Результати показали в цілому низький рівень екологічної культури дошкільників.

Формувальний етап дослідно-експериментальної роботи було спрямовано на розроблення та запровадження методики формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку, представленою методологічними

принципами, методичними підходами та системою освітніх заходів із використанням сучасних педагогічних технологій, таких як проведення інтегрованої бесіди-спостереження, малювання з пріоритетом розвитку мовлення, організація прогулянки та екскурсії, створення дитячої лабораторії, розробка «Екологічної стежини», ведення «Календаря спостережень за природою», робота з батьками, проведення виставки тощо.

У процесі узагальнюючого контрольного етапу дослідно-експериментальної роботи було проведено підсумковий діагностуючий зріз.

Підсумковий діагностуючий зріз було проведено через 4 тижні після початку роботи з метою визначення результативності та ефективності впровадження методів формування екологічної культури дітей старшого дошкільного віку на етапі завершення дослідно-експериментальної роботи.

Підсумковий зріз проведено на основі методик і серій завдань, що використовувалися під час констатувального етапу (дидактична гра «Знайди дім для тварин» для визначення уявлень дитини про представників тваринного світу, індивідуальна бесіда «Секретна розмова» для визначення рівня ціннісного ставлення дитини до представників природи, дидактична гра «Пори року» для визначення умінь діяти в природному середовищі) дослідження в експериментальній та контрольній групах на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) №133 «Струмочок» Запорізької міської ради Запорізької області.

По завершенню дослідно-експериментальної роботи було проведено підсумковий зріз рівня екологічної культури у дітей дошкільного віку, результати якого представлені в таблиці 2.5 і на діаграмі (рисунок 2.5).

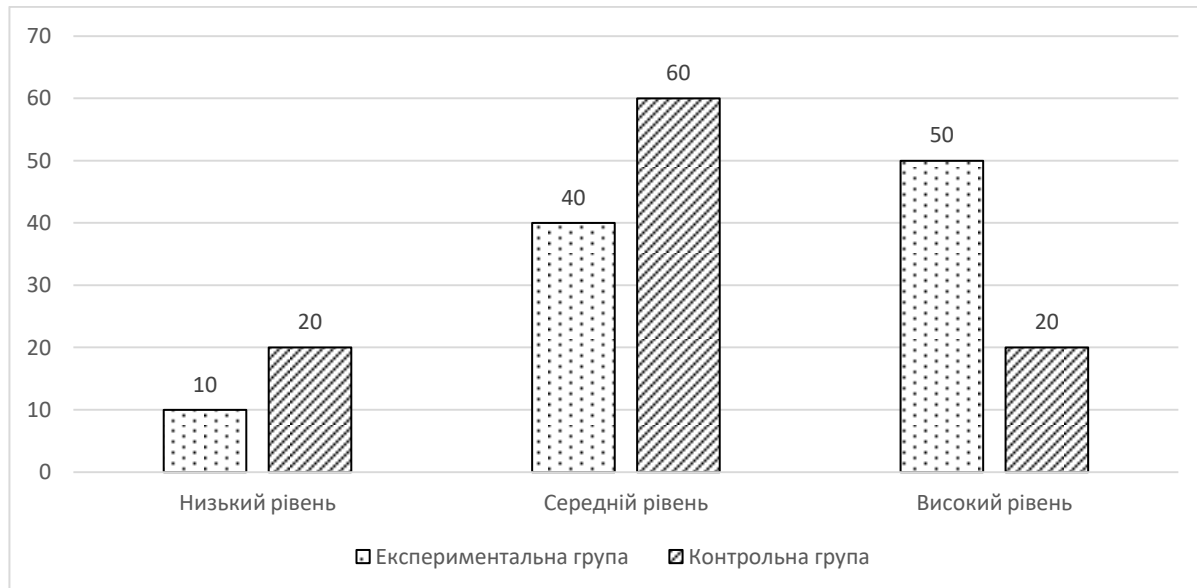
Таким чином, у експериментальній групі низький рівень продемонстрували 1 дитина (10,00%), середній рівень 4 дітей (40,00%), високий рівень виявили 5 дітей (50,00%).

У контрольній групі низький рівень продемонстрували 2 дитини (20,00%), середній рівень 6 дітей (60,00%), високий рівень виявили 2 дитини (20,00%).

**Оцінка рівнів сформованості екологічної культури у дітей  
старшого дошкільного віку (підсумковий зріз контрольного етапу)**

№ з/п	Група	Кількість дітей	Рівень					
			Низький		Середній		Високий	
			Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
1.	Експериментальна група	10	1	10,00	4	40,00	5	50,00
2.	Контрольна група	10	2	20,00	6	60,00	2	20,00

Таким чином, результати підсумкового зрізу підтвердили наявність позитивної динаміки в усіх дослідних групах, більшою мірою проявилася в експериментальній групі. Необхідно відзначити, що позитивна динаміка рівнів екологічної культури дітей дошкільного віку спостерігалася по всіх трьох критеріях: когнітивно-аналітичний (наявність у дитини уявлень про природу); ціннісно-мотиваційний (ставлення дитини до природи); діяльнісно-поведінковий (поведінка і діяльність дитини в природі).

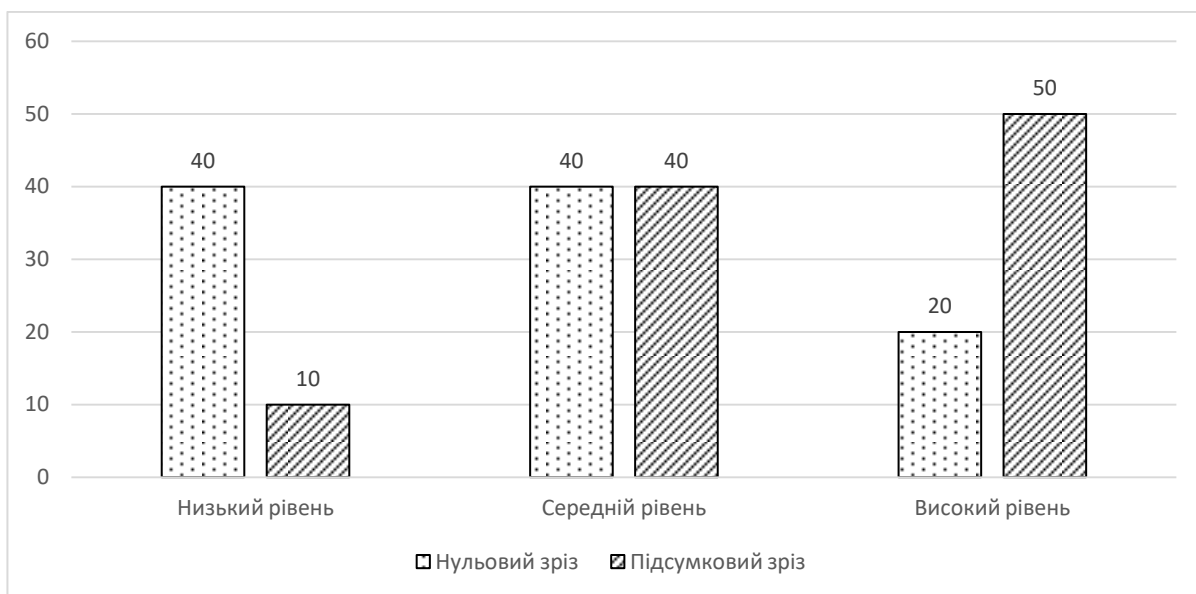


**Рисунок 2.5. Загальний рівень сформованості екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку (підсумковий зріз контрольного етапу), %**

В експериментальній групі з високим рівнем розвитку стало 5 дітей. Із середнім рівнем розвитку кількість дітей стала 4. З низьким рівнем розвитку кількість зменшилася до 1 дитини.

У контрольній групі також можна спостерігати невеликий прогрес, але він не настільки відчутний. З високим рівнем розвитку стало 2 дитини. Із середнім рівнем розвитку кількість дітей зросла до 6. З низьким рівнем розвитку стало 2 дитини.

Порівняємо результати констатуючого і контрольного етапів дослідження сформованості екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи. Порівняння результатів констатуючого і контрольного етапів представлено на рисунку 2.6.



**Рисунок 2.6. Порівняльний аналіз рівня сформованості екологічної культури дітей старшого дошкільного віку в експериментальній групі, %**

Аналіз результатів експериментальної групи до і після формуючого експерименту наочно свідчить про ефективність розробленої методики вдосконалення роботи з формування екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку. Експериментальна група помітно поліпшила свої результати. Високий рівень розвитку зріс до 50,00%, при тому, що було – 20,00%.

Показники середнього рівня залишилися на рівні 40,00%. Показники низького рівня розвитку зменшилися з 40,00% до 10,00%.

У процесі роботи в експериментальній групі були зафіксовані такі зміни:

1) діти помітно розширили свої екологічні уявлення, своє вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в природі;

2) у дітей зріс інтерес до об'єктів і явищ природно-предметного світу, а також емоційна реакція на «непорядки» в їх використанні, оціночні судження про них;

3) з'явилося бажання дотримуватися норм і правил поведінки в навколишньому середовищі, спрямоване на збереження цінностей природного світу.

І, взагалі, діти стали добрішими, навчилися співпереживати, радіти, хвилюватися, оволоділи навичками догляду за тваринами і рослинами.

Виходячи з аналізу дослідно-експериментальної роботи можна зробити висновки про правильність висунутої гіпотези і побудови експериментальної роботи з виховання екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку.

Формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку здійснюється успішно за умов запровадження методики:

1) в процесі навчання подавати систематичні екологічні знання;

2) навчити дитину любити життя, природу, людей, себе, активно пізнавати світ в який прийшов;

3) формувати в дітей систему елементарних знань про предмети і явища природи, пізнавати предмети і явища в природі, зв'язки і відносини між ними;

4) розвивати моральні почуття, формувати моральну свідомість і опановувати навичками і звичками моральної поведінки;

5) формувати екологічні знання в умовах комплексного використання різних видів діяльності дітей в природі.

Таким чином, сформульовану нами гіпотезу щодо формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку можна вважати достовірною, на підставі чого ми приходимо до наступного висновку: рівень

екологічної культури дітей дошкільного віку значно підвищується, якщо цей процес будується відповідно до розробленої методики формування екологічної культури із використанням сучасних педагогічних технологій у закладах дошкільної освіти.

У процесі експериментального дослідження нами розроблено, обґрунтовано та запроваджено методику формування екологічної культури дітей старшого дошкільного віку, спрямовану на розширення уявлень про живу і неживу природу, формування позитивного ставлення до неї, розвиток умінь діяти в природному середовищі. Методика базується на методологічних принципах: гуманізм, науковість, доступність, прогностичність, інтеграція, діяльність, цілісність, конструктивізм, регіоналізм, системність, наступність. Особливістю методики є активне використання інтерактивних методів: гра, метод проектів, дискусії, експеримент, асоціації, різноманітних засобів наочності у вигляді картинок, фігурок тварин, природних матеріалів тощо, що дозволяє використовувати вікові особливості дітей старшого дошкільного віку і успішно включатися дітям в активну екологічну діяльність.

Діти помітно розширили свої екологічні уявлення, своє вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в природі; у дітей зріс інтерес до об'єктів і явищ природно-предметного світу; у дітей з'явилося бажання дотримуватися норм і правил поведінки в навколишньому середовищі, спрямоване на збереження цінностей природного світу.

Таким чином, аналіз результатів експериментальної групи до і після формуючого експерименту наочно свідчить про ефективність розробленої методики вдосконалення роботи з формування екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку.

## ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та вирішення проблеми формування екологічної культури у дітей дошкільного віку, що знайшло відображення в теоретичному обґрунтуванні змісту та педагогічних умов цього процесу й експериментальній перевірці їхньої ефективності.

Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали основою для формулювання таких висновків.

1. Аналіз стану дослідженості проблеми засвідчив, що формування екологічної культури у дітей дошкільного віку на сучасному етапі є актуальним як у теоретичній, так і в практичній площинах. Проаналізовано різні аспекти поняття «екологічна культура» (як екологічна діяльність, як сукупність екологічних знань, як екологічна поведінка, як формування екологічного мислення).

Проведений науково-теоретичний аналіз сутності досліджуваного поняття дозволив визначити екологічну культуру дитини дошкільного віку як сукупність соціально та особистісно обумовлених форм повсякденної поведінки у ситуаціях безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, в яких знаходять зовнішнє вираження екологічні цінності особистості.

Запропоноване визначення включає в себе такі складові, як наявність уявлень про природу, ціннісне ставлення до природи, поведінку і діяльність в природі, які взято нами за основу під час визначення критеріїв сформованості екологічної культури у дітей дошкільного віку.

2. Виявлено, що методи екологічного виховання дітей дошкільного віку відрізняються в залежності від вікової групи. Здійснено характеристику особливостей формування екологічної позиції у дошкільників молодшої, середньої та старшої вікових груп.



Проведений аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень з екологічного виховання дітей дошкільного віку показав, що екологічне виховання набуває пріоритетної ролі в освітньо-виховному процесі закладів дошкільної освіти.

У результаті узагальнення досвіду зарубіжних та вітчизняних науковців виділено, що у більшості видань науково-методичної літератури розглядаються чинники формування та завдання виховання екологічної культури в дітей, а також наводяться практичні заняття та вправи з екологічного виховання. Недостатня увага приділяється таким питанням як зарубіжний досвід екологічного виховання дітей та впровадження його у вітчизняну практику.

3. Проведене дослідження педагогічних технологій з формування екологічної культури в практику закладів дошкільної освіти сучасних науковців доводить ефективність упровадження в систему дошкільної освіти інноваційних педагогічних технологій, які сприяють ефективному формуванню екологічної культури дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

4. Охарактеризовано критерії та відповідні показники оцінки рівня екологічної культури дітей старшого дошкільного віку. Критеріями оцінки екологічної культури встановлено: когнітивний критерій – наявність у дитини уявлень про природу; емоційно-ціннісний критерій – ставлення дитини до природи; діяльнісний критерій – поведінка і діяльність дитини в природі. Показниками зазначених критеріїв визначено: наявність/відсутність уявлень про природу (живу та неживу) та про людину, як частину природи; наявність/відсутність задоволення від процесу трудової діяльності та її результатів; наявність/відсутність умінь діяти в природному середовищі.

Виявлено три рівні сформованості екологічної культури дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький. З'ясовано, що на констатуючому етапі експерименту високий рівень сформованості екологічної культури мали 20,00% дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи, середній рівень – 40,00%, низький рівень – 40,00%. У контрольній групі кількість дітей із високим рівнем екологічної культури становить 10,00%, із середнім рівнем –

50,00%, із низьким рівнем – 40,00%.

5. Розроблено та обґрунтовано методика формування екологічної культури в дітей старшого дошкільного віку з використанням інтерактивних методів, спрямованих на формування екологічної культури.

Обґрунтована методика реалізовувалися через цілісний процес закладу дошкільної освіти в наступних напрямках: 1) проведення інтегрованої бесіди-спостереження за світом свійських тварин, малювання з пріоритетом розвитку мовлення; 2) організація прогулянки та екскурсії; 3) створення дитячої лабораторії; 4) розробка «Екологічної стежини» на території закладу дошкільної освіти; 5) ведення «Календаря спостережень за природою»; б) робота з батьками; 7) проведення виставки на тему «Казкова тварина».

В процесі дослідно-експериментальної діяльності була спрямована на розширення уявлень про живу і неживу природу, формування позитивного ставлення до неї, розвиток трудових навичок і умінь. В роботі використовувалися такі інтерактивні методи, як: гра, метод проектів, дискусії, експеримент, асоціації. Також використовувалися різні засоби наочності у вигляді картинок, фігурок тварин, природних матеріалів тощо.

6. Результати контрольних зрізів, що проводилися в експериментальній та контрольній групах, засвідчили позитивні зміни в рівнях сформованості екологічної культури дітей старшого дошкільного віку. Так, в експериментальній групі кількість дітей із високим рівнем сформованості екологічної культури зросла до 50,00%, із середнім рівнем залишилася на рівні 40,00%, із низьким рівнем зменшилася до 10,00%. У контрольній групі кількість дітей із високим рівнем збільшилася до 20,00%, із середнім рівнем збільшилася до 60,00%, із низьким рівнем зменшилася до 20,00%.

Таким чином, результати підсумкового зрізу підтвердили наявність позитивної динаміки в усіх дослідних групах, більшою мірою проявилася в експериментальній групі. Необхідно відзначити, що позитивна динаміка рівнів екологічної культури дітей дошкільного віку спостерігалася по всіх трьох критеріям: когнітивний критерій (наявність у дитини уявлень про природу);

емоційно-ціннісний критерій (ставлення дитини до природи); діяльнісний критерій (поведінка і діяльність дитини в природі).

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова О. П., Аніщук А. М., Артемова Л. В. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». У 2 ч. Ч. II Від трьох до шести (семи) років; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України; наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. Київ : Світич, 2008. 430 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М. та ін. Київ : Видавництво, 2012. 26 с.
4. Беленька Г. В., Науменко Т. С., Половіна О. В. Дошкільнятам про світ природи: методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. 115 с.
5. Білан О. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів , 2006. 71 с.
6. Білик Л. І., Тарасенко Г. С., Чемерис І. А. Екологічне виховання : теорія та практика : навч. посіб. Черкаси : Вертикаль, 2011. 308 с.
7. Білопола Л. Дошкільникам – про природу рідного краю, або екологічний музей у дошкільному закладі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015. № 7. С. 48–55.
8. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С., Костіков І. Ю. Основи екології : підручник. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2006. 408 с.
9. Бондаренко В. О. Формування екологічного світорозуміння дошкільників через пошуково-дослідницьку діяльність. Майстер класи для вихователів ДНЗ. Харків : Основа, 2009. 284 с.
10. Борейко В. Є., Шеховцов В. В., Шуміло О. О. Екологічна етика : навчальний посібник. Харків : Право, 2015. 304 с.

11. Бугеря С. А. Таємниці землі : заняття з екологічного виховання з елементами дослідницької діяльності в старшій групі. *Дошкільний навчальний заклад*. 2015. № 5. С. 37–39.

12. Быстрой Е. Б. Теория и технология экологического образования детей дошкольного возраста : монография. Челябинск : Изд-во ЗАО «Цицеро», 2017. 221 с.

13. Вітвицька С. С. Термінологічна система педагогіки вищої школи – основа формування, поглиблення, збагачення педагогічних знань студентів магістратури. Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 107–139.

14. Войтович А. Ю. Екологічне виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи : автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Дрогобич , 2016. 23 с.

15. Волкова В. А., Алексюк І. Ю. Результати експериментального дослідження екологічного виховання дошкільників у процесі дослідницької діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. № 53. С. 102–108.

16. Головач І. І. Застосування засобів екологічного туризму у фізичному вихованні дітей дошкільного віку : дис. ... канд. наук з фіз. вих. та спорту: 24.00.02 / Національний університет фізичного виховання і спорту України. Київ , 2015. 214 с.

17. Гончарова Е. В. Теория и методика экологического образования детей дошкольного возраста : Курс лекций для студентов высших педагогических учебных заведений. Нижневартовск : Изд-во Нижневарт. гуманит. ун-та, 2008. 326 с.

18. Горопаха Н. М. Виховання екологічної культури дітей. Рівне : Волинські обереги, 2001. 212 с.

19. Горопаха Н. М. Екологізація розвивального середовища дошкільного закладу. *Педагогічні науки : зб. наук. пр.* 2014. № 65. С. 396–402.

20. Грановська Т. Роль вихователя у формуванні екологічної свідомості дітей дошкільного віку. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. : Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 5. С. 129–133.

21. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». Київ, 1994. 61 с.

22. Дубовий О. В. Екологічна культура як складова духовної культури суспільства. *Питання культурології*. 2014. № 30. С. 56–61.

23. Дудник Н. А. Екологічне виховання старших дошкільників у взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. Умань, 2016. 26 с.

24. Дука Т. М. Використання авторської казки як ефективного засобу екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць*. 2018. № 85. С. 56–60.

25. Житницька В. І. Морська подорож : заняття з екологічного виховання для дітей старшого дошкільного віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2015. № 6. С. 38–39.

26. Захлебный А. Н. Школа и проблема охраны природы. Содержание природоохранного образования. Москва : Педагогика, 2001. 184 с.

27. Золотарьова Г. Об'єднуємо зусилля для здорового довкілля. *Дошкільне виховання*. 2018. № 3. С. 11–13.

28. Іщенко Л. В. Наступність у екологічному вихованні старших дошкільників та першокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2001. 18 с.

29. Кардаш І. Наступність в екологічному вихованні старших дошкільників і молодших школярів. *Обрії*. 2011. № 1. С. 71–74.

30. Кисельов М. М. Екологічні виміри глобалізації : монографія. Київ : Вид. Парапан, 2006. 260 с.

31. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Т. 2. Москва : Учпедиздат, 1955. 625 с.
32. Коменский Я. Л., Локк Д., Руссо Ж. Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие. Москва, 1987.
33. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с.
34. Концепція дошкільного виховання в Україні. Київ : Освіта, 1993. 6 с.  
URL : <https://lib.iitta.gov.ua>. (дата звернення: 22.10.2020 р.).
35. Концепція екологічної освіти України, затверджена рішенням Міністерства освіти України №13/6-19 від 20.12.2001 р.  
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01>. (дата звернення 22.10.2020 р.).
36. Кот Н. М. Педагогічні умови ефективної взаємодії дитячого садка та сім'ї в екологічному вихованні старших дошкільників: автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ , 2003. 24 с.
37. Кот Н. До питання про технології екологічного виховання дошкільників: загальний підхід. Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 23. С. 96–100.
38. Крисаченко В. С. Екологічна культура : теорія і практика. Київ : Заповіт, 1996. 350 с.
39. Лапшина С. В. Теоретичні основи екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2010. № 24. С. 109–116.
40. Левківська Г. Виховуємо любов до природи. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015. № 5. С. 60–65.
41. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів : Світ, 1994. 144 с.
42. Лисенко Н. В. Еко-око : дошкільник пізнає світ природи : навчально-методичний посібник. Київ : Слово, 2015. 352 с.

43. Лисенко Н. В. Практична екологія для дітей. Навчально-методичний посібник для вихователів, учителів, батьків. Івано-Франківськ : Фірма «Сіверсія», 1999. 156 с.

44. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти : дошкільник-педагог : навч.-метод. посіб. для ВНЗ. Київ : Слово, 2009. 400 с.

45. Лихачев Б. Т. Философия воспитания. Москва : Прометей, 2005.

46. Максимова О. О. Навчання і виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку : актуальні питання теорії і методики. Житомир : ФОП Левковець, 2016. У 2-х ч. Ч. I. 216 с.

47. Малимон С. С. Основи екології. Підручник. Вінниця : «Нова книга», 2009. 240 с.

48. Маршицька В. В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.08; Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ , 2003. 20 с.

49. Могильний А. П. Культура і особистість : монографія. Київ : Вища шк., 2002. 303 с.

50. Моисеева Л. В. Экологическое образование : исторический аспект. Екатеринбург : Уникум, 2006. 110 с.

51. Монтессори М. Метод научной педагогики, применимый к детскому воспитанию в Домах ребенка. Москва , 1993.

52. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості. *Вища освіта України*. 2001. № 2. С. 88–92.

53. Нарочна Л. К. Методика викладання природознавства : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Вища школа, 1990. 215 с.

54. Науменко Т. С. Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами авторської казки : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка»; Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ , 2008. 19 с.



55. Николаева С. Н. Методика экологического воспитания дошкольников : учеб. пособие для средних пед. учеб. заведений. 2-е изд., испр. Москва : Академия, 2001. 155 с.

56. Ніколаєнко В. М. Екологічне виховання в ДНЗ. 2–6 років. Харків : Основа, 2014. 207 с.

57. Ошуркевич Н. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. Педагогічний процес: теорія і практика (серія: педагогіка) № 1-2 (60–61), 2018.

58. Павлюк С. Ю., Русан Л. С., Колосінська Г. І. Мандруємо екологічною стежиною: дослідницькоекспериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 168 с.

59. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. Київ : Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2002. 173 с.

60. Половіна О. А. Формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників (на матеріалі ознайомлення з пейзажним живописом). Київ , 2007. 18 с.

61. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III Голос України. 2001. 20 лип. (№ 58). С. 15-32.

62. Про екологічну освіту : Проект Закону України від 16.10.2002 р. № 2309. URL : [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?id=&pf3516](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516). (дата звернення: 20.10.2020 р.).

63. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22.

64. Пустовіт Н. А. Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи : методичний посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 156 с.

65. Роганова М. В. Від ціннісного ставлення до природи до духовного розвитку дитини дошкільного віку. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2018. № 44. С. 93–109.

66. Роганова М. В. Формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв. Київ , 2001. 17 с.

67. Салтовський О. І. Основи соціальної екології: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 382 с.

68. Самілик В. І. Екологічна культура дошкільнят – важлива складова сучасного виховання. URL : <http://nauka.zinet.info/9/samilyk.php>. (дата звернення : 23.10.2020 р.).

69. Словник-довідник з екології : Навчально-методичний посібник. Лановенко О. Г., Остапішина О. О. та ін. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. 226 с.

70. Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів. Уклад.: Гончаренко Г. Є., Совгіра С. В.; М-во освіти і науки України, Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Київ : Науковий світ, 2010. 67 с.

71. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. / под ред. А. И. Пискунова. Москва : Педагогика, 1978. Т. 1. 557 с.

72. Федоряк М. М. Основи екології. Чернівці : ЧНУ, 2009. 336 с.

73. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. Київ : «Академія», 2002. 528 с.

74. Хоруженко К. М. Культурология. Энциклопедический словарь. Ростов-на Дону : Изд-во «Феникс», 2007. 640 с.

75. Чайковська Г. Б. Сучасні тенденції екологічної освіти дошкільників: зарубіжний досвід. *Social Work and Education*. 2018. № 5. С. 139–150.

76. Черноиванова Н. Е. Культурно-экологическое образование дошкольников средствами фольклора. *Ребенок в мире культуры*. Ставрополь , 2008. С. 254–294.

77. Шаповалова О. В. Роль сім'ї у дошкільній освіті : теорія і практика : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Суми : Редакційно-видавничий відділ Сум. ДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 225 с.

78. Шевцова Л. Є. Екологічне виховання дошкільників : Подорож екологічною стежиною. *Дошкільний навчальний заклад*. 2015. № 3. С. 35–40.

79. Шевченко Т. Екологічне виховання дошкільників засобами музейної педагогіки. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015. № 7. С. 44–47.

80. Шмигель Ж. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку: сучасні підходи. *Дошкільний навчальний заклад*. 2015. № 9. С. 26–31.

81. Шумілова А. В. Формування екологічної свідомості школярів екологоосвітніми заходами НПП «Слобожанський». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Екологія*. 2015. № 13. С. 104–111.

82. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д–Й. 744 с.

83. Яришева Н. Ф. Екологічне виховання дошкільників: Посібник для вихователів дитячих садків. Київ : Грамота, 2001. 55 с.

84. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO) URL : <https://unesco.org>. (Last accessed: 17.10.2020).

## ДОДАТКИ

## Додаток А

Таблиця А.1

Трактування поняття «екологічна культура» в сучасних наукових джерелах

№ з/п	Автор	Визначення поняття
1	2	3
1.	Борейко В.Є. [10, с. 15]	Екологічна культура – це вчення про етичну поведінку та ставлення людини до природи, основане на сприйнятті природи як члена морального співтовариства, морального партнера (суб'єкта), рівноправності і рівноцінності всього живого, обов'язках людини перед природою, а також обмеженні прав і потреб людини
2.	Гончаренко Г.Є. [70, с. 32]	Екологічна культура – це історично визначений рівень розвитку суспільства і діяльності людини, виражений у формах і типах організації життя та у створюваних людиною цінностях, яким властиве глибоке і загальне усвідомлення екологічних проблем в динаміці еволюції людства
3.	Грановська Т. [20, с. 133]	Екологічна культура – це форма духовного і практичного освоєння особистістю світу природи, це кодекс поведінки у природному довкіллі
4.	Дубовий О.В. [22, с. 61]	Екологічна культура є своєрідним моральним кодексом поведінки людини із зовнішнім природним середовищем та із своєю природою, новою галуззю діяльності людини, яка створена у процесі праці і спрямована на самореалізацію людини за науково обґрунтованими положеннями
5.	Кот Н.М. [36, с. 8]	Екологічна культура – це цілеспрямоване формування у людей різного віку екологічного мислення, екологічних, моральних, правових поглядів на природу і місце в ній людини
6.	Крисаченко В.С. [38, с. 15]	Екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів
7.	Лановенко О.Г. [69, с. 76]	Екологічна культура – етап і складова частина загальносвітової культури; сукупність знань, вмінь, соціальних та інженерних норм, керуючись якими людина усвідомлює себе і відповідним чином діє як частина природного середовища і як суб'єкт, який відповідає перед наступними поколіннями людей за збереження середовища життя
8.	Морозова Л.М. [52, с. 90]	Екологічна культура – це діяльність людей у ході освоєння природного середовища, в процесі якої виробляються, зберігаються і розподіляються екологічні цінності
9.	Плохій З.П. [59, с. 24]	Екологічна культура – формування у дитини здатності та бажання діяти відповідно до екологічних знань

10.	Салтовський О.І. [67, с. 145]	Екологічна культура є своєрідним «кодексом поведінки», який лежить в основі екологічної поведінки, включає в себе культурні традиції, життєвий досвід, моральні почуття й моральну оцінку ставлення людини до оточуючого природного світу
11.	Федоряк М.М. [72, с. 232]	Екологічна культура – поведінка та життя суспільства чи окремого індивіда на основі пізнання та раціонального використання законів розвитку природи з урахуванням близьких і віддалених наслідків змін природного середовища під впливом людської діяльності
12.	Шемшученко Ю.С. [82, с. 236]	Екологічна культура – це сукупність знань для вивчення особливостей функціонування природних середовищ та, зокрема, здатності людини керувати поведінкою й екосистемами для сталого розвитку та життя

## Додаток Б

Таблиця Б.1

Узагальнення поглядів учених до визначення категорії «екологічна культура» в сучасній літературі

№ з/п	Автор	Критерій групування			
		Екологічна діяльність	Сукупність екологічних знань	Екологічна поведінка	Формування екологічного мислення
1.	Борейко В.Є. [10]			+	
2.	Гончаренко Г.Є. [70]	+			
3.	Грановська Т. [20]			+	
4.	Дубовий О.В. [22]			+	
5.	Кот Н.М. [36]				+
6.	Крисаченко В.С. [38]	+			
7.	Лановенко О.Г. [69]		+		
8.	Морозова Л.М. [52]	+			
9.	Плохій З.П. [59]	+			
10.	Салтовський О.І. [67]			+	
11.	Федоряк М.М. [72]			+	
12.	Шемшученко Ю.С. [82]		+		
13.	Всього	4 із 12	2 із 12	5 із 12	1 із 12

## Додаток В

Таблиця В.2

Узагальнення поглядів учених до визначення категорії  
«екологічна культура»

№ з/п	Критерій групування	Кількість авторів	Питома вага, %
1.	Екологічна діяльність	4	33,33
2.	Сукупність екологічних знань	2	16,67
3.	Екологічна поведінка	5	41,67
4.	Формування екологічного мислення	1	8,33
5.	Всього	12	100,00

## Додаток Г

Таблиця Г.3

## Аналіз визначення категорії «екологічна культура» в нормативних актах

№ з/п	Джерело	Визначення поняття
1.	Базовий компонент дошкільної освіти, затверджений наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №615 від 22.05.2012 року [3]	Природнича освіченість передбачає наявність уявлень дитини про живі організми і природне середовище, багатоманітність явищ природи, причинно-наслідкові зв'язки у природному довіллі та взаємозв'язок природних умов, рослинного і тваринного світу, позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи
2.	Концепція екологічної освіти України, затверджена рішенням Міністерства освіти України №13/6-19 від 20.12.2001 року [35]	Екологічна культура – це складова системи національного і громадянського виховання, частина загальної культури, що характеризується глибоким усвідомленням важливості гармонійного взаєморозвитку суспільства і природи
3.	Проект Закону України «Про екологічну освіту» №2309 від 16.10.2002 року [62]	Екологічна культура – це усвідомлена особистістю і суспільством необхідність відповідально ставитися до природи, навколишнього середовища, власного здоров'я й здоров'я інших людей



## Додаток Д

Таблиця Д.4

Питання щодо формування екологічної культури дітей, що розглядаються у науково-методичній літературі

№ з/п	Автор	Питання, що розглядаються						
		Сутність поняття «екологічна культура»	Чинники формування екологічної культури у дітей	Методика екологічного виховання дітей	Завдання екологічної освіти дітей	Історичний аспект екологічного виховання	Практичні заняття та вправи з екологічного виховання	Зарубіжний досвід екологічного виховання дітей
1.	Білан О. [5]		+	+	+			
2.	Білик Л.І. [6]	+	+	+	+			+
3.	Горопаха Н.М. [18]		+	+	+			
4.	Кот Н.М. [35]			+				
5.	Лисенко Н.В. [41]	+	+	+	+	+	+	
6.	Нарочна Л.К. [53]		+	+	+			
7.	Ніколаєнко В.М. [56]		+		+		+	
8.	Плохій З.П. [59]		+	+	+		+	
9.	Пустовіт Н.А. [64]	+	+	+				
10.	Яришева Н.Ф. [83]		+	+	+		+	
11.	Всього	3 із 10	9 із 10	9 із 10	8 із 10	1 із 10	4 із 10	1 із 10

## Додаток Е

Таблиця Е.5

Узагальнення питань щодо екологічного виховання дітей дошкільного віку, що розглядаються у науково-методичній літературі

№ з/п	Питання, що розглядаються	Кількість авторів	Питома вага, %
1.	Сутність поняття «екологічна культура»	3	30,00
2.	Чинники формування екологічної культури у дітей	9	90,00
3.	Методика екологічного виховання дітей	9	90,00
4.	Завдання екологічної освіти дітей	8	80,00
5.	Історичний аспект екологічного виховання	1	10,00
6.	Практичні заняття та вправи з екологічного виховання	4	40,00
7.	Зарубіжний досвід екологічного виховання дітей	1	10,00
8.	Всього	10	100,00

## Додаток Ж

Таблиця Ж.7

Питання щодо екологічного виховання дошкільнят, які розглядалися в  
періодичних виданнях

№ з/п	Джерело	Короткий зміст статті
1	2	3
1.	Волкова В.А. Результати експериментального дослідження екологічного виховання дошкільників у процесі дослідницької діяльності [15]	У статті розглянуто погляди вчених на проблему екологічного виховання дошкільників і роль дослідницької діяльності в підвищенні його ефективності. Охарактеризовано сутність, структуру та функції дослідницької діяльності
2.	Горопаха Н.М. Екологізація розвивального середовища дошкільного закладу [19]	У статті висвітлено питання створення у дошкільному закладі розвивального середовища для ознайомлення дітей із природним довкіллям і формування у них природничо-екологічної компетенції. Розкрито можливості використання методу екологічних проектів у залученні дітей дошкільного віку та їх батьків до екологізації розвивального середовища
3.	Грановська Т. Роль вихователя у формуванні екологічної свідомості дітей дошкільного віку [20]	У статті проаналізовано проблему формування екологічної свідомості дітей дошкільного віку як базову складову екологічної культури; представлено власний досвід роботи щодо формування екологічної свідомості дошкільників
4.	Дука Т.М. Використання авторської казки як ефективного засобу екологічного виховання дітей дошкільного віку [24]	У статті порушено проблему пошуку емоційно дієвих засобів екологічного виховання дітей дошкільного віку. Виокремлено педагогічні умови роботи з авторськими казками, що мають значний виховний потенціал. Доведено, що через пізнавальну казку закладаються початкові форми екологічної свідомості, екологічної культури, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи
5.	Кардаш І. Наступність в екологічному вихованні старших дошкільників і молодших школярів [29]	У статті розглядаються поняття екологічного виховання, зміст екологічної освіти, простежується наступність між дошкільною та шкільною ланками освіти, пропонуються методи і форми організації природопізнавальної діяльності старших дошкільників
6.	Лапшина С.В. Теоретичні основи екологічного виховання дітей дошкільного віку [39]	Стаття присвячена аналізу стану екологічного виховання дітей дошкільного віку. В ній показано теоретичні основи екологічного виховання дошкільників, дається обґрунтування екологічного виховання як невід'ємної частини освітньо-виховного процесу в дошкільному закладі, доводиться необхідність координації дій усіх суміжних ланок освіти вирішення завдань екологічного виховання дітей

7.	Пасічник Н. Екологічна освіта дошкільників засобами театралізованої діяльності [58]	Стаття присвячена аналізу стану екологічного виховання дітей дошкільного віку засобами театралізованої діяльності
8.	Роганова М.В. Від ціннісного ставлення до природи до духовного розвитку дитини дошкільного віку [65]	У статті викладено та проаналізовано теоретичні й практичні основи виховання у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи як ефективного шляху їх еколого-естетичного виховання, що є дієвим засобом їх духовного розвитку
9.	Чайковська Г.Б. Сучасні тенденції екологічної освіти дошкільників: зарубіжний досвід [75]	У статті встановлено єдність принципів екологічної освіти у закордонній та вітчизняній практиці; встановлено, що виявлені тенденції зарубіжної екологічної освіти є ключовими і у вітчизняному освітньому просторі, проте потребують більш активної апробації і ширшого впровадження
10.	Шевцова Л.Є. Екологічне виховання дошкільників: Подорож екологічною стежиною [78]	У статті висвітлено питання формування нової культури ставлення дітей до природного середовища; формування цілісної картини світу; реалістичних уявлень про явища природи; екологічної вихованості; наведено практичні поради для розвитку уміння та дбайливого ставлення дітей до компонентів природи

## Додаток И

Таблиця И. 9

## Погляди зарубіжних педагогів на екологічне виховання дітей

Вчений	Основні педагогічні ідеї	Методи виховання	Основні педагогічні праці
1	2	3	4
Коменський Я.А.	Доступність та цікавість навчального процесу. Викладання у школах природознавчих дисциплін	Емпіричні уявлення про природу та людину зовнішніми органами почуттів дитини	Енциклопедія знань про природу і суспільство «Пансофія», «Материнська школа», «Світ чуттєвих речей в картинках», «Велика дидактика»
Руссо Ж.-Ж.	Діти повинні на основі особистого досвіду познайомитися з природними явищами, розвивати свої зовнішні почуття, виконувати сільськогосподарські роботи	Повсякденна практика, особистий досвід дитини, спостереження	«Еміль, або Про виховання»
Песталоцці І.Г.	Теорія елементарної освіти, що включає фізичне, трудове, моральне, естетичне і розумовий виховання	Всебічний розвиток органів почуттів і збагачення чуттєвого досвіду дитини	«Як Гертруда вчить своїх дітей», «Книга для матерів»
Фребель Ф.	Мета виховання – розвиток природних здібностей людини	Сенсорний досвід та фізичні вправи	«Виховання людини», «Дитячий сад»
Монтесорі М.	Центральною ідеєю космічного виховання є пізнання людини у всьому його різноманітті і складності, його місця в культурі, історії, природи	Залучення дітей до землеробських робіт, до розведення рослин і тварин, свідоме спостереження природи	«Дім дитини», «Вправи з Монтесорі-матеріалом»

## Додаток К

Таблиця К.10

## Показники екологічної компетентності дитини старшого дошкільного віку

Планета Земля	<p>За підтримки та з допомогою батьків і педагогів розширюються та збагачуються уявлення дитини про планету Земля, її форму, рельєф (рівнини, пагорби, гори, яри), клімат (посушливий, вологий, холодний), ґрунти (чорнозем, пісок, глина), водойми (океани, моря, ріки, озера), тваринний та рослинний світ. Вона може порівняти умови проживання та діяльності людей у різних кліматичних зонах, охарактеризувати найтипівіші для свого міста (селища), регіону, країни; визначити позитивні та негативні наслідки цих умов для людини. Набутий досвід спонукає дитину розширювати та поглиблювати свої уявлення про користь і шкоду води, вітру, сонячного тепла. Вона запитує про них у дорослих, спостерігає за результатами змодельованих ними ситуацій (виготовлення вітряка та його використання за різної швидкості вітру; виливання водночас на рослину забагато води та залишення рослини на певний час без необхідної вологи; випалювання під сонцем через збільшене скло деревини, запалення багаття тощо). Дитина ставить чимало запитань про корисні копалини (вугілля, нафту, газ), цікавиться тим, як їх видобувають, наскільки це безпечно для планети та людей. Виявляє неабиякий інтерес до карт, шукає їх в атласах та в дитячих енциклопедіях, просить дорослих допомогти визначити місцезнаходження країни, міста, селища. Дитина починає розуміти, що на картах та глобусі зображено зменшені розміри континентів, країн, що масштаб буває різним</p>
Рослинний світ	<p>Дитина допитлива, виявляє неабиякий інтерес до рослинного світу свого краю та тих країн, де побувала з батьками. Вона ліпше, ніж раніше, запам'ятовує назви дерев (хвойних, листяних, фруктових), ягідних кущів (смородину, малину, агрус) та квітучих рослин (садових, лісових, польових). Упродовж тривалого часу дитина може концентрувати увагу на рослині, розглядати її. Вона звертає увагу не лише на найпомітніші її особливості, а й на деталі, намагається планомірно й послідовніше досліджувати її. Дитина стає все більш сприйнятливою до змін, що відбуваються у стані рослин, виявляє стурбованість, коли він погіршується, радіє, коли поліпшується, прагне зарадити, допомогти. Дитина цього віку починає помічати спільне й відмінне у краєвидах місця свого проживання та іншої місцевості, узагальнювати свої враження, робити умовиводи. Завдяки дорослому в неї поступово формується уявлення про те, що ґрунти, на яких ростуть рослини, та й самі ці рослини, можуть обробляти хімічними речовинами, небезпечними для здоров'я людей. Вона починає усвідомлювати відмінність між органічними та хімічними добривами, переваги перших і недоліки других</p>
Тваринний світ	<p>Дитина добре орієнтується в тому, що для свійських та диких тварин корисно, а що — шкідливо. Вона має уявлення про позитивні та негативні наслідки догляду за ними, починає усвідомлювати свою роль у збереженні й захисті тварин та птахів, відчуває відповідальність за це. У неї вже непогано сформовані елементарні вміння щодо догляду за кішкою, собакою, хом'яком. Вона може без допомоги дорослого погодувати рибку в акваріумі, покласти в миску кішці або собаці їжу. Дитина знає основні правила природодоцільної та безпечної поведінки під час спілкування з тваринами, особливо незнайомими (на вулиці, в зоопарку, під час перебування у гостях), намагається їх дотримуватися. Водночас її зростає прагнення до самостійності призводить до того, що обмеження дорослого щодо спілкування з тваринами та догляду за ними сприймаються нею як заборона реалізації її важливих задумів. Це викликає емоційний супротив, прагнення наполягти на своєму, продукує конфлікти</p>

Явища природи	<p>Дитина починає усвідомлювати ритмічність процесів і явищ природи (за зимою завжди приходить весна, за весною — літо, за літом — осінь, за осінню — зима; після ранку настає день, потім — сутінки, вечір і ніч). Завдяки наявному досвіду спостережень за станами і явищами погоди та інтенсивному розумовому розвитку вона здатна встановити залежність змін погоди від кількості сонячного світла і тепла, руху хмар — від вітру. Їй легше, ніж раніше, співвіднести пору року й погоду з тим, який одяг їм відповідає, повідомити дорослого про те, що їй холодно або жарко. Завдяки дорослому дитина цього віку розрізняє різний стан води, може назвати його під час споживання рідини, спостереження за випаровуванням чайника, катання на льоду або тримання на теплій руці холодних градин. Спостерігаючи, як насувається гроза, громовиця, дитина разом із дорослим намагається обходити поодинокі дерева, може згадати про необхідність вимкнути мобільний телефон; у заметіль прагне не виходити з дому. Телевізійні передачі, перегляд фільмів, читання дорослим художніх творів, розповіді дорослих сприяють розширенню елементарних уявлень дитини про шторм, посуху, землетрус, пожежу та їх імовірні наслідки</p>
Природні об'єкти	<p>Інтенсивний розумовий розвиток та досвід практичної діяльності з різними об'єктами природи (водою, піском, глиною, камінцями, черепашками, плодами хвойних та листяних дерев, колючками, пір'ям птахів) сприяють урізноманітненню, ускладненню та ще більшій деталізації діяльності. Дитині шостого року життя легше, ніж раніше, об'єднатися з іншими дітьми для будівництва складних за будовою піщаних, глиняних фортець, гаражів, транспортних засобів. Вона швидше та спритніше знаходить і добирає природні матеріали необхідної форми, розміру, фактури; вносить корективи у свої дії та проміжні результати роботи, виявляє неабияку кмітливість, винахідливість, креативність. Дитина цього віку усвідомлює, що залишена на сонці на довгий час споруда з піску може швидко розвалитися, а з глини — триматиметься ще певний час, оскільки волога зберігатиметься довше. Дитина здатна повернутися до своєї роботи через певний проміжок часу, помітивши деформації, відновлювати деталі або вдосконалювати, зміцнювати споруду, закривати її від вітру, дощу, сонячних променів, коли йде з місця відпочинку (з берега моря, річки, озера)</p>
Життєдіяльність людей	<p>Дитина починає все більше цікавитися способом життя людей і тварин, їх пересуванням по землі, під землею, у повітрі, по воді та під водою. Вона намагається поставити себе на місце іншої людини, щоб зрозуміти, що важко, а що легко зробити. Вона розпитує дорослих про життя людей на планеті Земля, кругообіг речовин у природі, можливості та особливості життєдіяльності людини за різних кліматичних умов — сильних морозів, частих дощів, спеки. Вона із зацікавленням сприймає інформацію про переробку харчових відходів та сміття, цікавиться тим, де, хто і як це робить, виявляє готовність сортувати відходи (харчові та нехарчові), збирати папір та скляний посуд. Спостерігає за тим, як забирають сміття з контейнерів. Завдяки поясненням батьків та педагогів про шкідливість для природного довкілля пластикових пакетів і пляшок, стаканів з-під йогурту та сметани, дитина звертає на них особливу увагу: складає окремо, намагається використати з користю у господарстві, зробити виріб (годівничку, поїлку для тварин тощо). Вона починає розуміти різницю у використанні та переробці природних і синтетичних матеріалів. Легко порадиться з домашнім начинням, без нагадування дорослого упорядковує місце харчування, відпочинку, праці в природі, кладе на місце інструменти. Усвідомлюючи, що воду треба берегти, відкриває кран обережно, щоб вода лилася невеликим струменем. Може повернутися, якщо забула вимкнути після себе світло</p>

Всесвіт	<p>Зростає інтерес дитини до місця перебування планети Земля в космічному просторі. Дитина розпитує дорослих про те, завдяки чому Земля тримається і не падає, чому не розливається під час її обертання навкруги Сонця вода океанів, морів, річок. Вона радіє, коли батьки купують енциклопедію з великими кольоровим ілюстраціями, зображеннями планет, космічних кораблів, фотографіями космонавтів, інформацією про освоєння людьми космічного простору, польоти на Місяць, життя на космічних станціях. Дитина починає усвідомлювати, що в освоєнні космосу беруть участь космонавти з різних країн світу, що сьогодні в космос відправляють міжнародні екіпажі, у підготовці яких передбачено фізичні вправи, адаптацію до невагомості, вправління в умінні виходити зі скрутних ситуацій, об'єднувати для цього зусилля, спілкуватися однією мовою. Дитина бачила на ілюстраціях, кадрах з фільмів телескоп, завдяки чому вона має елементарне уявлення про його призначення, а дехто, у кого телескоп є вдома, — і досвід спостережень за темним небом, зорями, кратерами Місяця</p>
---------	--



## Додаток Л

Завдання 1. Дидактична гра «Знайди дім для тварин» для визначення уявлень дитини про представників тваринного світу

Мета: визначити рівень знань дитини про представників тваринного світу. Проводиться індивідуально з кожною дитиною.

Ігровий матеріал: три великі карти – перша розділена на 3 частини (господарський двір, ліс, краєвид спекотних країн); на другій карті зображені блакитне небо, гілки дерев і земля; на третій карті зображені річка і озеро; фігурки птахів і тварин (корова, кінь, курка, лев, жираф, папуга, ведмідь, заєць, ворона).

Інструкція до проведення. Вихователь пропонує дитині уважно розглянути карти та фігурки тварин і птахів (стоять окремо). Пропонує розставити на кожну карту по одній тварині або птиці (на вибір). Задає перше питання – як називається тварина? Дитина називає кожну вибрану тварину або птаха і називає. Потім вихователь задає друге питання – що ти можеш розказати про тварину? Третє питання – як ти ставишся до тварини?

## Додаток М

## Завдання 2. Індивідуальна бесіда «Секретна розмова»

Мета: дослідити емоційно-чуттєву сферу дитини та її ціннісне ставлення до природи в процесі спілкування з нею.

Методика проводилася в два етапи:

1. Спочатку проводилася прогулянка на території закладу дошкільної освіти, під час якої кожен дошкільник за завданням вихователя повинен був вибрати певну рослину, яка йому сподобалася і провести з нею секретну розмову.

2. Під час секретної розмови експериментатором вівся запис індивідуальної бесіди дошкільника.

Дана методика дозволяє проаналізувати емоційність спілкування дитини з об'єктами природи, ступінь усвідомлення їх цінності, прояв турботи до об'єкту живої природи.

## Додаток Н

## Дидактична гра «Пори року»

Мета: Визначити наявність у дітей старшого дошкільного віку умінь діяти в природному середовищі в різні пори року. Проводиться індивідуально з кожною дитиною.

Інструкція до проведення. Дитині пропонують намалювати певну пору року та зобразити природне явище, яке характерне обраній порі року. Дитина повинна буде не тільки зобразити відповідну пору року, але і обґрунтувати свою думку про неї, тобто пояснити, чому вона так думає, вказати ті характерні ознаки, які, на її думку, свідчать про те, що на малюнку показано саме ця, а не будь-яка інша пора року. Також дитині пропонується назвати основні види діяльності людей, що ведуться в дану пору року.

## Додаток П

## Урок малювання на тему «Козенятко-малятко»

Мета: учити дітей малювати Козеня мазками, передавати особливості будови тіла; дати можливість відчутти насолоду від сприйняття і малювання тварини.

Перед початком малювання вихователь, показуючи картинку із зображенням Кози та Козенятка, проводить із дітьми бесіду.

- Чому тварин називають молодшими братами людини?
- Як ви вважаєте, у чому полягає дружба між людиною і твариною?
- Яку тварину вам хотілося б доглядати вдома? Чому?
- Чому кози вважаються привабливими тваринами?
- Що вам найбільше сподобалося в Козеняті?
- Як ви гадаєте, як почувається Козенятко біля мами Кози?
- Який настрій у Козенятка?

Вихователь нагадує дітям про ті почуття, що виникли у них, коли вони спілкувалися з Козеням. Пропонує їм за допомогою фарби передати почуття на папері. Вихователь просить дітей звернути увагу на будову голови тварини, тулуба. Він заохочує дітей до творчості. Діти спільно з вихователем розглядають матеріали для малювання: гуаш і пензлі.

- Як ви гадаєте, навіщо підготовлені два пензлі?

Вихователь повідомляє дітям, що сьогодні вони навчатимуться малювати Козеня за допомогою широких і тоненьких мазків. Допомогатимуть їм у цьому товстий і тоненький пензлики. Вихователь пояснює, що потрібно тримати пензлик за середину держака і рухи робити вільними. Показує дітям поетапне малювання Козеняти. Діти малюють.

Спочатку починаємо малювати великим товстим пензликом (№ 6). У середині аркуша він залишає декілька горизонтальних широких мазків, щільно розташованих поряд, таким чином вимальовується тулуб Козеняти. Він не

повинен бути ані худеньким, ані товстим, адже це заважатиме Козеняткові швидко рухатись.

Для того щоб намалювати шию, потрібен товстий пензлик. Шия підіймається над тулубом, тому малюємо вертикальний широкий мазок. Поеднуємо його з тулубом у ділянці грудей. Потім за допомогою пензлика щільними мазками потовщуємо шию, з'єднуючи її зі спинкою.

Голова Козеняти схожа на збільшену краплинку, розташовану кінчиком донизу. На голові за допомогою тоненького пензлика малюємо вушка та ріжки. Після того, як намальовані основні частини тіла, слід приділити увагу малюванню ніжок та хвостика.

На ніжках необхідно намалювати ратиці.

Після заняття вихователь організовує виставку малюнків для батьків. Кожна дитина має розповісти батькам, що вона дізналася нового й цікавого про свійських тварин.

## Додаток Р

## Програма екскурсії на тему «Ми малі садівники, працюємо залюбки»

Вихователь із дітьми приходять до квітника на ділянці дитячого садка.

Вихователь. Найпоширенішими формами квіткових насаджень є клумби, рабатки й газони. У квітковому оформленні важливо правильно дібрати декоративні рослини (за висотою, формою й кольором квіток, за часом цвітіння). Потрібно також урахувати вимоги рослин до світла, ґрунту й вологи.

Сонце гріє залюбки,  
Прокидаються квітки.  
Ми — малі садівники,  
Доглядаємо квітки.

Діти розташовуються вздовж країв клумби і розглядають квітник, на якому ростуть 2-3 види декоративних рослин.

Вихователь навчає дітей розрізняти й називати рослини, що квітнуть, за кольором квітки, висотою; учить дітей дослідницьких дій (показати рукою, яка рослина вища, нижча); збагачує словник ознаками рослин; виховує любов і дбайливе ставлення до рослин; стимулює бажання розглядати їх.

Вихователь цікавиться, чи подобається дітям клумба. Він допомагає дітям розрізняти рослини за кольором, висотою, ароматом. Пояснює, що нюхати рослини потрібно обережно, щоб не пом'яти й не поламати їх. Наприкінці спостереження вихователь пропонує дітей помилуватися красою квітника.

- Діти, які рослини ростуть у нас у квітнику?
- Як ми за ними доглядаємо?
- Як потрібно поливати рослини?

Відповіді дітей.

Вихователь показує, з яких рослин необхідно збирати насіння, які можна зрізати на букети.

- Ой! Я забула свій годинник у групі. Як же ми дізнаємося, коли нам час повертатися до дитячого садка?

Діти. Ми можемо звернутись по допомогу до квітів.

Вихователь. Які квіти можуть показувати час як годинник?

Діти. Кульбабка, нагідки, цикорій, соняшник.

Вихователь. Знайдіть ці рослини на квітнику. Діти шукають кульбаби, нагідки, цикорій. Усі ці квіти «повідомляють», що настав ранок. Послухайте загадку:

На сонечко я схожий

І сонце я люблю.

До сонця повертаю

Голівоньку свою.

Діти. Це соняшник.

Вихователь. Соняшник можна назвати сонячним годинником, адже вранці його голівка повернена на схід сонця, а з обідньої пори він починає повертати свою голівку на захід.

Це означає, що настав вечір. Уранці голівка соняшника знову повертатиметься за сонечком.

Вихователь уточнює відомі дітям способи догляду за рослинами (поливання, підпушування землі, удобрювання). Учить дітей звертати увагу на особливості зовнішньої будови рослини; підводить дітей до розуміння того, що різні рослини потребують різної кількості вологи; виховує у дітей інтерес до догляду за рослинами.

На етапі ознайомлення із соняшником діти раннього віку повертаються до своєї групи. Вихователь дякує їм за допомогу у квітнику і пригощає ласощами (халва - дарунок від соняшника, мед - дарунок від квітів) або запрошує їх на трав'яний чай.

Квіти, які цвітуть цілий день, дуже гарні за кольором і духмяні. Це приваблює комах, джмелів, метеликів, які злітаються до них, щоб поласувати солодким нектаром.

- Яку користь приносять ці комахи?

Діти. Усі ці комахи запилюють рослини, щоб вони плодоносили.

Вихователь. А ще є такі квіти, що цвітуть уночі. Вони неяскраві за кольором, але дуже духмяні. Саме тому нічні комахи летять на їхні пахощі. - Які це квіти?

Діти. Матіола, пахучий тютюн та інші.

Вихователь. З першим променем сонця вони стуляють свої пелюсточки і відпочивають до ночі. Давайте ще раз перелічимо квіти, які показують час. - Уранці час показують...

Діти. Кульбаба, льон, фіалка, червоний мак.

Вихователь. Обідньої пори...

Діти. Ромашка, троянда, польова гвоздика, шипшина.

Вихователь. Уночі...

Діти. Пахучий тютюн, матіола.

Вихователь. Діти, уявіть собі, якби ми змогли посадити їх на одній клумбі, то мали б чудовий, яскравий квітковий годинник!

Діти повертаються до своєї групи.



## Додаток С

## Досліди у дитячій лабораторії

Дослід №1. «Полум'я забруднює повітря». Запалюємо свічку. Горить полум'я. Чи може воно забруднити повітря? Потримаємо над полум'ям свічки на відстані (1-2 см) скло або фарфорову чашку. Через деякий діти побачать, що цей предмет знизу почорнів та покритий шаром кіптяви.

Дослід №2 «Рослини п'ють воду». Ставимо букет квітів у підфарбовану воду. Через деякий час стебла квітів також забарвляться. Висновок: рослини п'ють воду.

Дослід №3 «Пісок добре пропускає воду, а глина погано». Беремо дві однакові воронки і ставимо на стакани. У кожену воронку покладемо трохи вати. В одну воронку до половини насипаємо пісок, а в іншу глину. Наливаємо в обидві воронки доверху воду. Спостерігаємо. Пісок добре пропускає воду, а глина погано. Пісок – сипуча речовина. Глина складається з дрібних частинок, сильно скріплених між собою.

Дослід №4 «Прогулянка з лупою». Попередньо діти вчать користуватися збільшувальним склом (лупою) і лише потім відправляються на вулицю для вивчення деталей, які важко виявити неозброєним оком. Пропонується навести лупу на кору дерева, знайти маленькі волоски на листі і стеблах різних рослин. Розглядаються каміння, краплі води на листях рослин. Проводиться пошук комах, черв'яків, які уважно розглядаються. Вихователю необхідно уважно простежити, щоб всі знахідки були повернуті на місце.

## Додаток Т

## Зупинка «Горобина»

Біологічні особливості. Дерево має стовбур зі світло-сірою корою. Кора гладка. Крона ажурна, розлога, тому говорять «кучерява горобина». Листя ажурні, великі, з зубчастими краями, спочатку опушені, потім голі. Листя з'являються зазвичай одночасно з листям берези. Восени нерідко стають малиново-червоними. Квітки дрібні, жовтувато-білі, з сильним, гірко-мигдальним запахом, зібрані в щитки. Цвіте в травні. Плоди яскраво-червоні, схожі на маленькі яблучка, з соковитою м'якоттю і трьома дрібними, схожими на серпик насінням. Плоди на початку гірко-в'яжучі, після заморозків набувають солодкий смак і майже втрачають гіркоту. Дозрівають в серпні-вересні, ягоди залишаються висіти на гілках до зими.

Де росте. Горобина росте в лісах в дикому вигляді, але людина давно ввів її в культуру. Це одна з найбільш зимостійких плодових культур. Переносить великі морози. Грунт переносить будь-яку, але світлолюбна, дуже не любить тінь. Віддає перевагу береги річок, вирубки, узлісся, узбіччя доріг. Живе до 200 років. Плоди з'являються починаючи з 8-10 років щорічно.

Назва дерева. Латинська назва цієї рослини складається з двох слів, одне з яких перекладається як «терпкий», а друге - «ловить птахів», так як був давній звичай заманювати птахів в сильця ягодами горобини. Існують і легенди про походження назви.

Горобина і тварини. Ягодами горобини харчуються дрозди (дрізд-горобинник), синиці, шпаки, омелюхи, а в містах - і ворони. Іноді в горобинники злітається така кількість птахів, що гілки не витримують живого вантажу, і стиглі грона падають на землю, де стають здобиччю лісових полівок, їжаків та інших тварин. Люблять ягоди горобини і лосі, ведмеді.

Використання рослини. Горобина - дуже урожайна культура, її ягоди давно використовувалися людиною. Горобину використовують для приготування варення, пастили, цукерок, настоянок. Хороша вона з цукром і залита медом, квашена і сушена. У медичних цілях горобину використовували з глибокої давнини. У Стародавньому Римі її застосовували для зміцнення шлунку. У народній медицині з плодів робили варення як заспокійливий засіб, настої з плодів - як сечогінний, шлунковий і кровоспинний. Як полівітамінів використовують не тільки плоди, а й листя. Корою горобини лікували захворювання печінки. Народні лікарі вважали горобину одним з головних рослин-цілителів. У сучасній медицині при вітамінній недостатності рекомендують свіжі і сухі плоди горобини. Сік зі свіжих ягід застосовують при зниженій кислотності шлунка, настоянку з плодів - як засіб, що підвищує апетит. Використання в косметичці. Плоди горобини використовують як дезінфікуючий засіб. З розім'ятих свіжих плодів з вершками або сметаною готують живильні маски, відваром висушених плодів. Листя горобини мають сильний фітонцидну дію. На Півночі хворих влітку виносили під горобину, так як вірили, що «дух горобиновий відганяє хвороби». А січку з листя використовували для зберігання овочів і фруктів. Ще греки і римляни помітили,

що плоди горобини мають дезінфікуючу властивість. Виявили це властивість і наші предки. Для того щоб зберегти тривалий час воду придатною для пиття, вони кидали в неї гілку горобини, після чого вода набувала приємний присмак і не псувалася досить довго. Точно так же в наш час рекомендують за допомогою листя горобини знезаражувати воду в походах. Деревина цього дерева цінується в столярному виробництві і при виготовленні музичних інструментів.

#### Зупинка «Береза»

Біологічні особливості. Красиві дерева з прозорою кроною і з тонкими, звисаючими гілками. Кора у молодих дерев коричнева, а з 8-10 років біліє. У дорослому стані добре відрізняється від інших дерев по білій корі. У старіших дерев кора в нижній частині стовбура стає чорною, часто з тріщинами. Деревина жовтувато-біла, щільна і важка. Гілки голі, покриті численними смолистими залозками-бородавочками. Молодий гілки повисають вниз, що надає кроні берези дуже характерний вигляд. Крона гілляста, але не густа. Листя яйцевидні, гладкі, в молодому віці клейкі. Квітки дрібні, непоказні, зібрані в сережки. Коренева система берези сильно розвинена, але проникає в ґрунт неглибоко, тому дерева нерідко піддаються вітровали.

Де росте. Широко поширена береза в дрібнолистих лісах по всіх кліматичних зонах, крім тундри; проте березові ліси найчастіше виникають на місці зведених лісів, в першу чергу хвойних. Береза світлолюбна, легко витісняється більш довгоживучими і великими деревами; у багатьох випадках присутня в лісах тільки як домішка, по більш світлим ділянкам.

Назва дерева. Назва береза походить від латинського і означає ошасливлений, блаженний і пов'язано, по-видимому, зі станом людини, коли він навесні поп'є життєдайного березового соку. Слово «береза» дуже давнє. В індоєвропейських мовах слово «береза» було прикметником і значило світла і біла. Мабуть, воно єдине не тільки для всіх слов'янських мов, а й багатьох індоєвропейських і походить від поняття «білий» (по незвичайному кольору кори дерева).

Використання дерева. Береза легко піддається обробці. Використовується як фанерна сировина, у виробництві лиж, дрібних різьблених іграшок. З деревини отримують деревне вугілля, оцтову кислоту, метиловий спирт, скипидар. При сухій перегонці кори утворюється дьоготь, застосовується в медицині і парфумерії. Завдяки високій теплотворення цінується як хороше паливо. З гілок в'яжуть віники для лазні. Почкі і листя застосовують в медицині, вони мають сечогінну, жовчогінну, потогінну, кровоочисну, бактерицидну, протизапальну і ранозагоювальну дію. Весняний сік є смачним і корисним напоєм. Багато частин берези використовуються в господарстві: деревина, кора, бересту (поверхневий шар кори), березовий сік.

#### Зупинка «Дуб»

Біологічні особливості. Дуб - це велике, красиве, могутнє дерево родини букових, що досягає 40-50 м висоти і 2 м в діаметрі. Живе до 1000 і більше років. Кора у молодих пагонів гладка, оливково-бура, у старих - сіро-бура, в тріщинах. Листя - прості, голі, блискучі з виступаючими жилками. Навесні дуб розпускається пізно, одним з останніх серед наших дерев. Цвіте дуб у квітні-

травні, коли у нього ще зовсім маленькі листя. Квітки дуже дрібні і непоказні. З жіночих квіток до осені виростають жолуді. Після цвітіння спочатку розростається маленька чашоподібна обгортка, а потім і сам плід - жолудь. Жолуді не переносять висихання, варто їм втратити навіть невелику частину води, як вони гинуть. У теплі вони легко загнивають, до холодів та морозів дуже чутливі. Жолуді, опалі пізньої осені в лісі, зимують у вологій підстилці з листя під товстим шаром снігу, що захищає їх як від висихання, так і від морозу. Дуб розмножується не тільки насінням, а й як багато листяні деревні породи, він дає поросль від пня. Після того як дуб зрубають, (тільки, звичайно, не дуже старий), на корі пня з'являється безліч молодих пагонів. Після вирубки старого дубового лісу дуб зазвичай сам собою не відновлюється. Порослі від пнів не з'являються, а молоді дубки, які виростили під пологом дорослих дерев, заглушуються на відкритому місці різними травами, порослю чагарників і гинуть. На місці вирубаного дубового лісу незабаром зазвичай з'являється молодняк берези або осики - так відбувається зміна деревних порід.

Де росте. Дуб росте тільки на добре дренованих ґрунтах, позбавлених постійного надлишку води, проте нестачу вологи в ґрунті він переносить добре. Старий дуб, що ріс на відкритому місці змолоду, ніколи не буває високим. Крона такого дерева дуже широка і починається майже від самої землі. Дуб ж, що виріс в лісі, навпроти, високий, стрункий, а його крона вузька, стиснута з боків і починається на досить великій висоті.

Назва дерева. У перекладі з грецької назва дуб позначає шорсткий. Слово «дуб» колись звучало як «добрий» і означало «добре дерево».

Дуб і тварини. Жолуді - улюблена їжа багатьох лісових мешканців: кабанів, оленів, ведмедів. На великі відстані розносять жолуді голуби, фазани, сойки. Особливо люблять їх сойки і польові миші. Свої запаси вони закопують в землю, і ті часто проростають.

Використання дуба. З жолудів готують кавовий напій. Для приготування кавового напою кладуть одну чайну ложку порошку на чашку води. Цукор додати до смаку. Виходить досить смачний напій, чимось нагадує какао з молоком, має специфічну тонізуючу дію. Дубова кора містить багато дубильної кислоти, а тому йде на дублення шкіри. Довгий час на Русі користувалися чорнилом, які не вицвітають з часом - їх робили з висушених і розмелених галлів - «чорнильних горішків», які утворюються на листках дуба. (Викликані відкладанням в листя яєць комахами). Також, кора дуба використовується в якості лікарського засобу. Дубильні речовини надають в'язучу і протизапальну дію. Настій, або відвар гарний як полоскання при інфекціях порожнини рота і горла, а також при запаленні ясен. Деревина дуба відрізняється міцністю, щільністю, твердістю і вагою. Дубова деревина - чудовий будівельний і виробний матеріал: вона йде на підводні й сухопутні споруди, пристрій підводних і основних частин дерев'яних суден і як екіпажний, машинний, меблевий, паркетний та столярний ліс.

## Додаток У

Інтегроване заняття-бесіда зі спостереження за світом свійських тварин  
на тему «Пізнавальна казка для малят про козенят»

Мета: учити дітей спостерігати за свійськими тваринами, виділяти їхні характерні ознаки, на підставі чого робити узагальнення; уточнити зміст поняття «свійські тварини»; формувати пізнавальний інтерес дітей до тваринного світу; розвивати в дітей подальший інтерес і турботливе ставлення до свійських тварин.

Матеріали: картинки із зображеннями свійських тварин; аркуші паперу з різнокольоровим тонуванням; гуаш; пензлі (№ 2, 6); серветки для обтирання пензлів; ємності з водою.

Попередня робота: перегляд документальних фільмів про кіз, умови їх проживання, харчування; розучування віршів; відгадування загадок про цю тварину.

Дійові особи: Коза, Козенятко.

### Хід бесіди-спостереження

Вихователь. Свійські тварини (корова, кінь, кози, свиня, кури, собака, кішка) приручені людиною. Люди піклуються про свійських тварин: будують їм житло та підтримують його в чистоті, заготовлюють корм і годують тварин. Свійські тварини не можуть жити без людини.

Вихователь пропонує дітям зазирнути у книжковий куточок, адже там з'явилась нова книга. Давайте прочитаємо її! Зручніше влаштовуйтеся і не заважайте одне одному!

### Казочка про козенятко

Казок на білім світі багато-багато,

Але ось таку ще не чули малята.

Вона не про діда, вона не про бабу.

Казка моя не про Курочку Рябу.

Я розповім вам про свійських тварин —

Знати потрібно це кожній дитині.  
 Час вже настав діткам слухати казку,  
 Хто буде уважним — дам бубликів в'язку.  
 В хазяйському дворі тварин багато:  
 Конячка, корова, рябеньке телятко,  
 Свині і кури, руді кошенята,  
 Злий пес Сірко і малі козенятка.  
 -Діти, хто жив у хазяйському дворі?  
 Відповіді дітей.

Діти називають тих тварин, про яких розповідається в казці. Правильні відповіді вихователь підтверджує виставленою картинкою, неточні або помилкові — виправляє. Вихователь ще раз перечитує уривок казки, де перелічуються тварини з хазяйського двору, а потім продовжує казку.

Хазяїн хороший, в добрі можна жити,  
 Але ці тварини не вміли дружити.  
 От якось Сірко у дворі сумував,  
 Весь час на малих козенят він гарчав.  
 Малі козенята під деревом грали,  
 Стрибали, буцалися, Сірку заважали.  
 За ріжки Сірко козенят ухопив,  
 Вигнав їх з двору і хвіртку зачинив.  
 Не знав злий Сірко, що так не можна робити,  
 Малих козенят не можна ганьбити.  
 Ну склалось, як склалось, і наші небоги  
 Рушили геть, заплітаючи ноги.  
 «Я дуже втомився, рідненька сестрице!  
 Крихітку б хлібця, краплину водиці.  
 Що тепер їсти? Де будемо спати?  
 Нема у нас їжі, нема у нас хати!»  
 Заплакав цапок маленький, чорнявий:

«Я повернувся б до рідної мами!»

Біленька кізонька далі стрибала.

І знаєте, діти, вона заблукала.

Привели її до нас в дитячий садок,

Щоб вона розважала діток.

Заходить Козенятко.

-Хто знає, як називається ця тварина?

Відповіді дітей.

Козенятко - це дитина свійської тварини - кози. Вона була однією з перших тварин, приручених людиною. Відбулося це насамперед тому, що кози невибагливі щодо їжі та умов утримання. Їх можна розводити практично в будь-яких природних зонах. Для годування кіз використовуються трав'янисті рослини, овочі, коренеплоди. Кози — це рухливі, товариські й чуйні тварини. Товариськість кіз виявляється у тому, що вони можуть сприймати людину як частину своєї череди й охоче ходити за нею, як за ватажком. Якщо правильно годувати кіз і доглядати за ними, то вони рідко хворіють.

Від кіз отримують:

- молоко;
- м'ясо;
- пух, що є унікальною промисловою сировиною;
- ангорську вовну (мохер);
- шкіру.

Молоко породистих кіз є корисним продуктом харчування, особливо для дітей і людей, які страждають на шлункові захворювання. За смаком воно не тільки не поступається коров'ячому, але й перевершує його. Козине молоко застосовується в кондитерській промисловості, з нього виготовляють масло, сир, бринзу та кисломолочні продукти.

Вироби з козячого пуху легкі, м'які, еластичні, міцні та дуже гарні. З пуху в'яжуть хустки, ажурні шалі, виготовляють тонкі тканини, трикотаж. Вовна ангорських кіз — це цінний продукт козівництва.

Шкіра кіз характеризується міцністю, еластичністю. Вона використовується для виготовлення шуб, козушків, дублянок і хутряних виробів, а також взуття й галантереї.

Вихователь ставить дітям запитання щодо прослуханого матеріалу про кіз.

Діти, Козенятко, мабуть, голодне! Його потрібно погодувати.

Вихователь розповідає про те, чим годують і напувають тварину.

Вихователь ставить дітям запитання.

Вихователь:

- Якого кольору в Козеняти шерсть?

- Якою вона є на дотик? (М'яка, шовковиста, приємна)

- Чи є в Козеняти хвіст?

- Він короткий чи довгий?

- Ноги короткі або довгі?

- Що в Козеняти на кінці ніг?

- Сподобалось вам Козеня? Чим саме?

У групі з'являється Коза, вона плаче.

Коза:

Рятуйте, люди, Козенятко пропало!

Хіба Козі старій горя замало?

Шукають усі моє Козенятко:

Кінь та корова, рябеньке телятко,

Свині і кури, руді кошенята,

Злий пес Сірко та хазяїн із хати.

Вихователь:

Люба Козо! Не переживайте,

Своє Козенятко мале забирайте.

Діти з ним грались, його годували

І зовсім малого не ображали.

Коза (обнімаючи Козенятко): Дякую вам, дітки, що Козеня не ображали, Допомогали, від негараздів захищали. До побачення, діти! Козенятко підросте,



тоді ми ще до вас у гості завітаємо!

Коза йде, забравши із собою Козеня.

Вихователь:

Мама-Коза Козеня обнімала,

В тепленький кошик малого саджала,

Дала молока і пучечок ромашки.

Все склалося гарно, як водиться в казці.

Соромно жителям двору свариться.

Малих ображати ніяк не годиться.

Нас казка навчила добро розуміти

І менших за себе жаліти, любити.

- Діти, давайте згадаємо: хто живе у хазяйському дворі нашої казки?

Відповіді дітей.

Вихователь ще раз перечитує уривок, де перелічуються тварини з хазяйського двору.

В хазяйському дворі тварин багато:

Конячка, корова, рябеньке телятко,

Свині і кури, руді кошенята,

Злий пес Сірко і малі козенятка.

- До якої групи тварин належать тварини із казки?

Діти. До свійських тварин.

Вихователь. Так, молодці! Свійські тварини - це вид тварин, які приручені первісною людиною, живуть поряд із людиною. Деякі тварини приручені тільки останнім часом (наприклад страус). Свійські тварини приносять багато користі: собака охороняє будинок, корова і коза дають молоко, вівця - вовну, а на конях, верблюдах, оленях перевозять вантажі.

Вихователь дає дітям завдання: обрати картинку із зображенням якоїсь тварини й розповісти про неї за планом.

- Як називається.
- Чим відрізняється від решти тварин.

- Яка вона за зовнішнім виглядом.
- Де живе.
- Чим харчується.

Якщо діти дають неповні відповіді, то вихователь пропонує іншим учасникам бесіди відповідати на питання.

Під час бесіди вихователь ставить питання таким чином, щоб підвести дошкільників до розгорнутого обговорення.

Дякую, діти, мені сподобалось, як ви відповідали на запитання. Нагадайте мені, з якою твариною ми сьогодні познайомились. Козенятко — це дитинча якої тварини?

Всі уважно слухали казку,  
За кмітливість — всім бубликів в'язка.  
Пропоную часу не гаяти,  
Малюнок Козеняти виконати.  
Батькам покажемо,  
Про Козеня розкажемо!

## Додаток Ф

## Календарний план робіт для дітей дошкільного віку

Місяць	Вид роботи
Січень	Підгодовування птахів, тварин
Лютий	Догляд за старими шпаківнями і виготовлення нових
Березень	Підгодовування птахів, вивішування нових шпаківень, приготування місць для пташиних гнізд на території дошкільного навчального закладу
Квітень	Висаджування дерев на території дошкільного навчального закладу, екскурсія до найближчої річки, показ картин та малюнків про природу, допомога старшим у висаджування дерев і кущів на території парку, висаджування рослин у горщики та розміщення їх у «Кутку природи», розміщення на території дошкільного навчального закладу напувальниць для птахів та постійне їх наповнення, екскурсія до лісу
Травень	Організація виставки на природничу тему, контроль за напувальниками, очищення води
Червень	Прогулянка до лісу з метою ознайомлення з правилами туристів, догляд а зеленими насадженнями
Липень	Збирання плодів (насіння) дерев та кущів для підгодовування птахів та звірів
Серпень	Заготівля корму для птахів та звірів на зиму, систематичне наповнення напувальниць водою, догляд за зеленими насадженнями
Вересень	Збирання плодів та насіння дерев та кущів та заготівля на зиму для птахів та звірів, систематичне наповнення напувальниць водою
Жовтень	Екскурсія до лісу, вивішування годівниць на території дошкільного навчального закладу, організація виставки-конкурсу про збереження природного середовища, підгодовування птахів
Листопад	Систематичне підгодовування птахів
Грудень	Виконання композицій з гілок ялини, організація виставки та композицій

## Додаток Х

## Анкета для батьків

1. Що таке екологія?
2. Чи є у Вас вдома кімнатні рослини, які? Якщо ні, то чому?
3. Чи є в сім'ї собака, кішка або інші тварини?
4. Чи посадили Ви дерево?
5. Чи майстрували Ви коли-небудь годівниці для птахів?
6. Чи читаєте Ви дитині книги про природу?
7. Чи дивиться Ваша дитина фільми, слайди, телепередачі про природу?
8. Чи любить Ваша дитина бувати на природі?
9. Чи часто Ви буваєте на природі з дитиною?
10. Чи знає Ваша дитина назви дерев, квітів, ягід?
11. Чи розповідаєте Ви дитині про користь дерев, лікарських трав, ягід, комах, птахів?
12. Чи знає Ваша дитина вірші, загадки, приказки, прислів'я про природу?
13. Чи виявляє Ваша дитина дбайливе ставлення до тварин, рослин?
14. Як Ви думаєте, чи отримає Ваша дитина знання про природу в дитячому садку? Чи потрібні йому такі знання?

## Додаток Ц

Таблиця Ц.6

Аналіз дисертаційних робіт, в яких досліджуються питання  
екологічного виховання дітей дошкільного віку

№ з/п	Рік захисту	Автор	Тема дисертації
1	2	3	4
1.	2001	Іщенко Л.В. [28]	Наступність у екологічному вихованні старших дошкільників та першокласників
2.	2001	Роганова М.В. [66]	Формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв
3.	2003	Маршицька В.В. [48]	Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку
4.	2003	Кот Н.М. [36]	Педагогічні умови ефективної взаємодії дитячого садка та сім'ї в екологічному вихованні старших дошкільників
5.	2007	Половіна О.А. [60]	Формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників
6.	2008	Науменко Т.С. [54]	Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами авторської казки
7.	2015	Головач І.І. [16]	Застосування засобів екологічного туризму у фізичному вихованні дітей дошкільного віку
8.	2016	Войтович А.Ю. [14]	Екологічне виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи
9.	2016	Дудник Н.А. [23]	Екологічне виховання старших дошкільників у взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї

## Додаток Ю

Таблиця Ю.8

Урахування вікових особливостей дітей дошкільного віку в методиці  
екологічного виховання

№ з/п	Вікова група	Характеристика та особливості поведінки	Методи виховання
1.	Молодша	<p>Діти 3-4 років стають більш рухливими і допитливими, збагачуються їх мовні можливості, розвивається уява, зростає почуття контролю і відповідальності. Діти залюбки вчать, оволодівають світом навколо себе; їх допитливість проявляється у численних питаннях. У дитини з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого. З'являється можливість систематичного навчання згідно з певною програмою</p>	<p>Дидактичні ігри, малювання, ліплення, аплікації, побутова праця, праця з елементами практичного експериментування в природі. Тривалість заняття для дітей раннього віку - до 10-15 хвилин</p>
2.	Середня	<p>В середньому дошкільному віці відбуваються певні зміни: невдачі позбавляють дітей бажання продовжувати дію, а успіхи, навпаки, підтримують прагнення завершити почату справу. Саме в цьому віці діти особливо сприйнятливі до оволодіння нормами і правилами. Вони з цікавістю, приємністю, а отже, й з особливою легкістю засвоюють необхідність дотримуватися певного порядку в побутових справах, під час різних занять</p>	<p>Спеціально організована навчальна діяльність, заняття, ігри, самостійна діяльність дітей (художня, рухова, мовленнєва, ігрова, трудова), індивідуальна робота, спостереження. Тривалість заняття для дітей середнього дошкільного віку - від 15 до 25 хвилин (5-6 групових занять на тиждень)</p>
3.	Старша	<p>У віці 5-6 років дитина вже майже доросла. У дітей формуються такі почуття: інтелектуальні (допитливість, цікавість, подив, почуття гумору); естетичні (почуття прекрасного, героїчного); моральні (почуття гордості, сорому, дружби)</p>	<p>Спостереження, екскурсії, походи, демонстрування картин, показ кіно, вивчення літератури, гуртки, праця на природі. Тривалість заняття для дітей старшого дошкільного віку - від 25 до 35 хвилин (7-8 групових занять на тиждень)</p>

**Декларація академічної доброчесності  
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Єфанова Юлія Олегівна, студентка 2 курсу, заочної форми здобуття освіти, факультету соціальної педагогіки та психології, спеціальності 012 Дошкільна освіта

Освітньої програми дошкільна освіта, адреса електронної пошти julia99713@ukr.net,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Формування екологічної культури у дітей дошкільного віку шляхом впровадження у практику сучасних педагогічних технологій»:

відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернетсистеми, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

\_\_\_\_\_

(ПІП студента)

\_\_\_\_\_

(ПІП керівника)